

SDE AKADEMİ DERGİSİ

THE JOURNAL OF SDE ACADEMY

ISSN: 2757-7767 • E-ISSN: 2757-7481 • CİLT/VOL: 2 • SAYI/NUMBER:4 • OCAK-NİSAN/JANUARY-APRIL: 2022

SDE
AKADEMİ
DERGİSİ
THE JOURNAL OF SDE ACADEMY

SDE
AKADEMİ
— D E R G İ S İ —
THE JOURNAL OF SDE ACADEMY

Cilt/Volume 2 • Sayı/No: 4 • Ocak-Nisan / January-April 2022

SDE AKADEMİ DERGİSİ

THE JOURNAL OF SDE ACADEMY

Cilt/Volume: 2 • Sayı/No: 4 • Ocak-Nisan / January-April 2022
ISSN: 2757-7767 • E- ISSN: 2757-7481

Stratejik Düşünce ve Araştırma Vakfı (SDAV) Adına Sahibi/Owner: Sinan TAVUKCU
Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor: Doç. Dr. Güray ALPAR
Tasarım/Design: Hasan GÖKMEŞE

Genel Koordinatör/General Coordinator: Alper TAN

Editör/Editor-In Chief: Doç. Dr. Güray ALPAR
Yardımcı Editör/Associate Editor: Doç. Dr. Nesrin GÜLLÜDAĞ

Alan Editörleri/Section Editors

Siyaset Bilimi ve Sosyoloji/Political Science and Sociology

Prof. Dr. Tefvik ERDEM

Ekonomi ve Maliye/Economics and Finance

Prof. Dr. Abuzer PINAR

İklim ve Çevre/Climate and Environment

Prof. Dr. Levent AYDIN

Sosyal Bilimler, Savunma ve Güvenlik/Social Sciences, Defense and Security

Doç. Dr. Güray ALPAR

Uluslararası İlişkiler-Bölgesel Çalışmalar/International Relations-Regional Studies

Dr. Gökberk DURMAZ

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Abdulhalik KARABULUT

Prof. Dr. Erhan TABAKOĞLU

Prof. Dr. Mehmet BİBER

Prof. Dr. Muammer YAYLALI

Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK

Prof. Dr. Musa YILDIZ

Prof. Dr. Ömer ÇOMAKLI

YÖNETİM YERİ/CONTACT

Aşağı Öveçler Mah. 1330 Cad. No:12 Çankaya-Ankara

Telefon/Phone: (0312) 473 80 45

E-posta/E-mail: makale@sdeakademidergisi.org

Genel Ağ/Web: www.sdeakademidergisi.org

YAYIN TÜRÜ/PUBLICATION TYPE

Yerel Süreli

BASKI/PRINT

Baskı Tarihi/Print Date: Ocak 2022

Baskı Hazırlık/Print Application: Karınca Ajans

Baskı Yeri/Print Address: Karınca Ajans

© Bu yayınlar izin alınmaksızın, ticari amaçlarla kısmen veya tamamen çoğaltılamaz, dağıtılamaz ve yayınlanamaz.
Ancak ticari amaçlar dışında, kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

SDE Akademi Dergisi'nde yayınlanan makalelerde görüş ve fikirler yazarına aittir. Kurumsal görüşü yansıtmaz.
SDE Akademi Dergisi 4 (dört) ayda bir yayımlanır.

Hakemli bir dergidir.

İÇİNDEKİLER

Editörden	7
İran'ın Azerbaycan'a Yönelik Dış Politikası: İkinci Karabağ Savaşı'nın Belirleyiciliği <i>Iran's Foreign Policy Towards Azerbaijan: The Decisiveness of the Second Karabakh War</i> Ahmet Sapmaz	12-43
Balkan Savaşlarında Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Muhacirlere Sosyal Yardımları <i>Social Aids of Ottoman Red Crescent Community to the Immigrants During Balkans Wars</i> Cüneyt Uğurlu	44-75
Afganistan: ABD Müdahalesi ve Taliban'ın Dönüşü <i>Afghanistan: Us Intervention and Taliban's Return</i> Abdulkadir Şen	76-102
Yapılandırılmış İstihbarat Analiz Tekniklerinden Değişen Göstergeler Analiz Tekniğinin Önemi Üzerine Bir Değerlendirme <i>Structured Intelligence Analysis Techniques: An Assessment for the Importance of "Indicators or Signposts of Change" Analysis Technique</i> Namık Çencen - Serkan Kocamanoğlu Mehmet Burak Berk	104-128
Osmanlı Devletinde Etik Sorunlar: Ahmed Cevdet Paşa'nın Tezahir'i Üzerinden Bir Okuma <i>Public Administration and Ethical Problems: The Case of Ahmed Cevdet Pasha's Tezahir</i> Fatma Gül Gedikkaya	130-154
Orta Asya'nın Enerji Kaynakları Bağlamında Su Kıtlığı ve Ötesi <i>Water Shortage and Beyond in the Context of Central Asia's Energy Resources</i> Mehmet Yahya Çiçekli	156-173
Editöre Mektup Abzal Saparbekuly	174-180

Yayın Kurulu/Editorial Board

- Prof. Dr. Abuzer Pınar
Prof. Dr. Akile Gürsoy
Prof. Dr. Aparna Srivastava/**Hindistan**
Prof. Dr. Ayten Koç Aydın
Prof. Dr. Cevat Özyurt
Prof. Dr. Erol Turan
Prof. Dr. Gülise Gökçe
Prof. Dr. Gülnisa Aynakul
Dr. Habib Awada/**Lübnan**
Prof. Dr. Hacer Huseynova/**Azerbaycan**
Prof. Dr. Hacı Musa Taşdelen
Prof. Dr. Haldun Soysal
Prof. Dr. Hasan Tahsin Fendoğlu
Prof. Dr. Hikmet Kavruk
Prof. Dr. Hülya Eşki Uğuz
Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel
Prof. Dr. İlhan Aksoy
Prof. Dr. İsmail Hira
Prof. Dr. Jamoldinova Odinakhon Rasulovna/**Özbekistan**
Prof. Dr. Kürşat Öncül
Prof. Dr. Levent Aydın
Prof. Dr. Mehmet Akıncı
Prof. Dr. Mesut Hakkı Çaşın
Prof. Dr. Muharrem Çetin
Prof. Dr. Mujahid Ali Mansoori/**Pakistan**
Prof. Dr. Muntazir Mehdi/**Pakistan**
Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan
Prof. Dr. Mustafa Şenel
Prof. Dr. Mykola Vaskiv/**Ukrayna**
Prof. Dr. Nail Öztaş
Prof. Dr. Nihat Yılmaz
Prof. Dr. Oktay Tanrısever
Prof. Dr. Ömer Alpaslan Aksu
Prof. Dr. Orhan Gökçe
Prof. Dr. Ramazan Yelken
Prof. Rafał Ożarowski/**Polonya**
Prof. Dr. Sarash Konyrbayeva/**Kazakistan**
Prof. Dr. Safiye Kırlar Barokas
Prof. Dr. Şevket Ökten
Prof. Dr. Sezer Akarcalı
Prof. Dr. Soyalp Tamçelik
Prof. Dr. Tamalika Sultana/**Bangladeş**
Prof. Dr. Tefvik Erdem
Prof. Dr. Yüksel Bayraktar
Prof. Dr. Araz Gozelov/**Rusya**
Doç. Dr. Abdülkadir Öztürk
Doç. Dr. Akmaral Maldıbek/**Kazakistan**
Doç. Dr. Ali Asker
Doç. Dr. Alper Mumyakhmaz
Doç. Dr. Aydın Aktay
Doç. Dr. Bartosz Józwik/**Polonya**
Doç. Dr. Cengiz Buyar/**Kırgızistan**
Doç. Dr. Cholpon Toktosunova/**Kırgızistan**
Doç. Dr. Christos Teazis/**Yunanistan**
Doç. Dr. Ferhat Mikailov/**Azerbaycan**
Doç. Dr. Gökhan Bozbaş
Doç. Dr. Güray Alpar
Doç. Dr. Hakan Acet
Doç. Dr. Hatice Güzel Mumyakhmaz
Doç. Dr. Khalid El-Awaisi/**Filistin**
Doç. Dr. Merve Karacaer Ulusoy
Doç. Dr. Mirzahan Egamberdiyev/**Kazakistan**
Doç. Dr. Nurlan Baigabilov/**Kazakistan**
Doç. Dr. Oğuzhan Göktolga
Doç. Dr. Olga Sciuçhina/**Moldova**
Doç. Dr. Savaş Erdoğan
Doç. Dr. Tekin Avaner
Doç. Dr. Ümrhan Türkyılmaz
Dr. Abdullah Erol
Dr. Adem Bölükbaşı
Dr. Ahmet Ateş
Dr. Atila Kartal
Dr. Bala Ishiyaku/**Nijerya**
Dr. Cahit Çelik
Dr. Dipanwita Pal/**Hindistan**
Dr. Efe Jennifer Aiyeoba/**ABD**
Dr. Faisal Zulhumadi/**Malezya**
Dr. Froilan Mobo/**Filipinler**
Dr. Gökberk Durmaz
Dr. Kainar Kaldybay/**Kazakistan**
Dr. Keisuke Wakizaka/**Japonya**
Dr. Mariam Sulkhanishvili/**Gürcistan**
Dr. Mustafa Onur Tetik
Dr. Mustafa Armut
Dr. Nurbol Baibakhov/**Kazakistan**
Dr. Saim Şallı
Dr. Terana Naghiyeva/**Azerbaycan**
Dr. Violla Makhzoum/**Lübnan**
Dr. Murat Bürkan Serbest

EDİTÖRDEN

Değerli Okuyucu,

Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE) tarafından, yazarlarımız ve hakemlerimizin titiz çalışmaları sonucu hazırlanan, bilimsel hakemli dergimizin dördüncü sayısını sizlerle paylaşmakta büyük bir onur duyuyoruz. Bundan önceki sayılarımıza gösterdiğiniz ilgiye teşekkür ediyor, desteğinizin bizim için çok değerli olduğunu bilmenizi istiyoruz.

SDE Akademi Dergimiz bir yılını tamamladı. Dergimiz daha başlangıçtan itibaren birçok index ve veri tabanında taranmaya başladı. 2021 yılı kasım ayında, TÜBİTAK ULAKBİM tarafından Türkiye'deki akademik ve hakemli dergilerin elektronik ortamlarında yayım hizmeti veren Dergi-Park'a kaydolduk.

Bilindiği üzere her sayımızda dost ve kardeş bir ülkeye yer veriyoruz. Bu sayımızı 2022 yılının ilk günlerinde istenilmeyen olaylara maruz kalan ve zor günler geçiren Türk Devletleri Teşkilatı üyesi Kazakistan'a ayırdık. Kazakistan'ın bir an önce hak ettiği istikrar, huzur ve refaha kavuşmasını gönülden arzu ediyor, her zaman yanlarında olduğumuzu belirtmek istiyoruz.

Güç mücadelesinde artık cephe olarak sosyal medya da yoğun olarak kullanılıyor. Gerçekliğini kontrol etmeye gerek duymaksızın, kullanıcılar tarafından dolaşıma sokulan yalan haberler halkın doğru bilgiyi değerlendirmeye refleksini de etkisiz hale getiriyor. Böyle bir ortamda Kazakistan Ankara Büyükelçisi H.E. Abzal SAPARBEKULY, sorumlu ve soğukkanlı bir biçimde oluşturduğu iletişim kanallarıyla medya ve sivil toplum temsilcilerine ulaşarak sürekli ve doğrulanmış bilgileri iletmiş ve kamuoyunu

ülkesinde olan olaylar konusunda bilgilendirmiştir. Yaşanan olaylar konusunda Sayın Büyükelçinin 13 Ocak 2022 tarihinde SDE’de düzenlenen “Kazakistan’da Neler Oluyor?” isimli paneldeki konuşması oldukça ilgi çekti. Kazakistan Ankara Büyükelçisinin konuşmasını esas alan bir yazısını, Editöre Mektup köşesinde bulacaksınız.

Bu sayımızda da sizlere; uluslararası ilişkiler, tarih, kamu yönetimi ve sosyoloji alanlarında hazırlanan makaleleri sunuyor ve SDE Akademi Dergisinin özgün akademik çalışmaları düşünce dünyamıza kazandırmayı amaçlayan bilimsel hakemli bir dergi olma hedefini tekrar vurguluyoruz. Görüşlerinize sunduğumuz ilk makalemiz, Dr. Ahmet SAPMAZ tarafından hazırlanan “İran’ın Azerbaycan’a Yönelik Dış Politikası: İkinci Karabağ Savaşı’nın Belirleyiciliği” isimli makaledir. 2020 yılında yaşanan ve Azerbaycan’ın zaferi ile sonuçlanan İkinci Karabağ Savaşı, Güney Kafkasya’daki jeopolitik durumu değiştirmiş ve İran açısından bu durum bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu kapsamda İran’ın Azerbaycan’a yönelik dış politikasını inceleyen çalışma, İran’ın Azerbaycan politikasının, dini ideoloji, kültür ve tarih öğelerinin ötesinde ulusal çıkara dayalı olarak güvenlik ve var olma üzerine inşa edilmiş pragmatik öğeler içerdiğini iddia etmektedir.

İkinci sırada bulunan, “Balkan Savaşlarında Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Muhacirlere Sosyal Yardımları” isimli makale Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Politika Yüksek Lisans öğrencisi Cüneyt UĞURLU tarafından hazırlanmıştır. Bilindiği üzere I. Balkan Savaşı’nda Edirne’nin bir süre düşman işgaline uğraması nedeniyle 1912 yılında İstanbul’a yoğun bir göç akımı olmuştur. Balkan Savaşları’nda Osmanlı Devleti’ne diğer ülkelerdeki Müslümanlardan da önemli miktarda yardım toplanarak Hilâl-i Ahmer’e gönderilmiştir. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bu muhacirlere camilerde ve hastanelerde sağlık hizmetini sağlarken diğer yandan aşevi ve kıyafet yardımları da yapmıştır. Muhacirlerin ve harpteki yaralıların sayısının çok olması nedeniyle Hilâl-i Ahmer, bazı mektepleri ve Darülfünun’u hastaneye dönüştürmüştür. Özgün nitelikleri bünyesinde barındıran bu çalışma Balkan Savaşları’nda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin muhacirlere olan yardımlarını arşiv belgeleri üzerinden incelemektedir.

Muş Alparslan Üniversitesinde görev yapan Dr. Abdulkadir ŞEN'in hazırladığı "Afganistan: ABD Müdahalesi ve Taliban'ın Dönüşü" isimli makalede, Taliban'ı ortaya çıkaran nedenler, birinci Afganistan İslâm Emirlîği idaresi döneminde uluslararası toplumun politikası ve savaş döneminde yaşanan gelişmeler, Afganistan'ın demografik durumu ve Taliban'ın ülke içindeki hasımlarının tutumu gibi konular toplu olarak incelenmiş ve gelinen süreçte ABD işgalinin başarısız olmasının ardında yatan nedenler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İstihbarat analiz teknikleri sayesinde istihbarat değerlendirmelerinin kapsamlılığı, güvenilirliği ve politikacıların karar almasında yararlılığı artırılmaktadır. "Yapılandırılmış İstihbarat Analiz Tekniklerinden Değişen Göstergeler Analiz Tekniğinin Önemi Üzerine Bir Değerlendirme" isimli çalışmada, Barbarossa Harekâtı ve Yom Kippur Savaşı örnekleriyle değişen göstergelerin analizi tekniğinin kullanımı ve taktik ve stratejik seviyede gerçekleştirilecek operasyonların planlanma ve icrasında meydana gelen değişimlere ve hızlı adaptasyon süreçlerine nasıl katkı sağlanabileceği değerlendirilmiştir. Bu çalışmada 12 yapılandırılmış ve tanısal analiz tekniğinden biri olan sınıflandırılmış "Değişen Göstergeler Analizi" incelenirken, bu teknik ile analitik muhakemenin, varsayımların veya istihbari bilgi boşluklarının daha şeffaf hale getirilmesinin mümkün olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Göstergelerin tanımlanması ve izlenmesinin olası sürprizlere maruz kalmamada rol oynadıkları gibi küresel, siyasi ve ekonomik krizleri öngörmek konusunda da fayda sağlayabilmektedir.

Etik ve devlet ilişkisi, bilinen en eski düşünce okulundan bugüne tartışılmaya devam etmektedir. Modern dönemde, demokrasinin yayılımı ve iletişim araçlarının gelişmesi gibi etkenler, etik ve devlet ilişkisini daha önce hiç olmadığı kadar gündeme taşımıştır. Dergimizdeki son makale, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetiminde Dr. Öğretim Üyesi olarak görev yapan Fatma Gül GEDİKKAYA tarafından hazırlanan, "Osmanlı Devleti'nde Etik Sorunlar: Ahmet Cevdet Paşa'nın Tezakir'i Üzerinden Bir Okuma" isimli makaledir. Ahmed Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nin son döneminde bü-

rokresi, hukuk ve eğitimin merkezinde yer almış gerek kendi zamanının gerekse Türk tarihinin önde gelen bilim adamlarından birisidir. Paşa, 19. yüzyıl Osmanlı bürokrasisini kaleme alarak konuyla ilgili birincil kaynaklar sunmuştur. Bu kapsamda Tezakir adlı çalışması da önemli olaylara dair notları içermektedir.

Siyasette, bürokraside, eğitimde ve daha birçok alanda etik konusu irdelenmeye başlanmış, etik ve etik olmayan olguların ortaya konması, etik değerlerin oluşturulması, uygulanması, etik dışı davranışlar ile mücadele yöntemlerinin araştırılması gibi açılar gerek teoride gerek pratikte gündeme taşınmıştır. Bu çalışmada Türkiye'nin tarihi ve kültürel mirası eserlerinden biri, Ahmed Cevdet Paşa'nın Tezakir'i ele alınarak, tarih boyu güncel kalmış konulardan birine, etik ve kamu yönetimi ilişkisine değinilmiştir.

Özenle seçilmiş olan ve ilgiyle okuyacağınızı tahmin ettiğimiz bu makalelerin sizlere faydalı olmasını ve SDE tarafından sürdürülen bu mütevazi çalışmaların bilim ve düşünce dünyamıza katkı sağlamasını umut ediyoruz. Gelecek sayılarda buluşmak dileğiyle. Saygılarımızla.

Doç. Dr. Güray ALPAR

SDE
AKADEMİ
DERGİSİ
THE JOURNAL OF SDE ACADEMY

IRAN'S FOREIGN POLICY TOWARDS AZERBAIJAN: THE DECISIVENESS OF THE SECOND KARABAKH WAR

Ahmet Sapmaz

Abstract

Iran and Azerbaijan are two neighboring states with common history, culture and religion. In addition, a significant part of the Iranian population consists of Azerbaijani Turks. Considering all these common features, there should be constructive and friendly bilateral relations between the two states, but on the contrary, confrontational and tense relations prevail. Iran's refrain from Azerbaijan's possible irredentism policies, and in connection with this, its support for Armenia in the Nagorno-Karabakh conflict, on the other hand, Azerbaijan's relations with Turkey and Israel constantly increase the tension in the relations between the two states. The Second Karabakh War, which took place in 2020 and ended with Azerbaijan victory, changed the geopolitical situation in the South Caucasus and this situation was perceived as a threat for Iran. The concrete increase in Azerbaijan's national power elements has caused Tehran to worry. The accusatory statements of the Iranian political and military leaders against Baku and the military exercises carried out led the relations to a negative direction after the Second Karabakh War. In this context, this study, which analysis Iran's foreign policy towards Azerbaijan, claims that Iran's Azerbaijan policy includes pragmatic elements built on security and existence based on national interest, beyond religious ideology, culture and history elements.

Keywords: *Iran, Azerbaijan, South Caucasus, South Azerbaijan, Second Karabakh War*

İRAN'IN AZERBAYCAN'A YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI: İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI'NIN BELİRLEYİCİLİĞİ

Ahmet Sapmaz*

Öz

İran ve Azerbaycan ortak tarih, kültür ve din öğelerine sahip, birbirine komşu iki devlettir. Ayrıca, İran nüfusunun önemli bir kesimini Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır. Tüm bu ortak özellikler dikkate alındığında iki devlet arasında günümüzde yapıcı ve işbirliğine dayalı ilişkiler olması gerekir iken, aksine çatışmacı ve gergin ilişkiler hüküm sürmektedir. İran'ın, Azerbaycan'ın muhtemel irredantizm politikalarından çekinmesi, bununla bağlantılı olarak Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'ı desteklemesi, buna karşın Azerbaycan'ın Türkiye ve İsrail ile geliştirdiği ilişkiler, iki devlet ilişkilerinde gerilimi sürekli olarak yükseltmektedir. 2020 yılında yaşanan ve Azerbaycan'ın zaferi ile sonuçlanan İkinci Karabağ Savaşı, Güney Kafkasya'daki jeopolitik durumu değiştirmiş ve İran açısından bu durum tehdit olarak algılanmıştır. Azerbaycan'ın milli güç unsurlarında görülen somut güçlenme Tabran'ı endişeye sevk etmiştir. İkinci Karabağ Savaşı sonrası İran siyasi ve askeri liderlerinin Bakü'yü suçlayıcı açıklamaları ve gerçekleştirilen askeri tatbikatlar ilişkileri olumsuz istikamete yöneltmiştir. Bu kapsamda İran'ın Azerbaycan'a yönelik dış politikasını inceleyen bu çalışma, İran'ın Azerbaycan politikasının dini ideoloji, kültür ve tarih öğelerinin ötesinde ulusal çıkara dayalı olarak güvenlik ve var olma üzerine inşa edilmiş pragmatik öğeler içerdiğini iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, Azerbaycan, Güney Kafkasya, Güney Azerbaycan, İkinci Karabağ Savaşı

* Dr., ahmet_sapmaz@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0003-0858-9000>

Bu makaleye atıf için: Sapmaz, Ahmet. (2022). İran'ın Azerbaycan'a Yönelik Dış Politikası: İkinci Karabağ Savaşı'nın Belirleyiciliği, SDE Akademi Dergisi, 2(4), 12-43

Giriş

Uzun tarihe ve köklü medeniyete sahip olan İran hem bölgesel hem de küresel ölçekte önemli bir aktördür. İran için kuzey komşusu olan Azerbaycan ile ilişkiler birçok yönden önem taşımaktadır. İlk olarak İran'da çok sayıda Azerbaycan Türkü yaşamaktadır. Bu durum İran'ın iç, dış ve güvenlik politikalarına etki etmektedir. İkinci olarak Azerbaycan, İran'ın diğer bir komşusu olan Ermenistan ile Dağlık Karabağ nedeniyle çatışma içerisinde. Azerbaycan işgal altındaki Dağlık Karabağ topraklarını kurtarmak için Türkiye, İsrail, ABD gibi ülkelerle çeşitli alanlarda ilişkilerini ilerletmektedir. Bu durum İran-Azerbaycan ve İran-Ermenistan ilişkilerine etki etmektedir. Üçüncü olarak İran ve Azerbaycan önemli enerji kaynaklarını barındıran Hazar Denizine kıyıdaş durumdadırlar. Nitekim 12 Ağustos 2018 tarihinde uzlaşya varılan Hazar Denizi'nin hukuki statüsü ve halen canlılığını koruyan Hazar enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılması ile ilgili güzergâhlar İran-Azerbaycan ilişkilerinde baskın konulardan olmuştur. Dördüncü olarak Güney Kafkasya hem bölgesel hem de küresel güçlerin rekabet ettiği bir jeopolitik bölgedir. İran'ın 1979 İslam devriminden bu yana Batı ve özellikle ABD ve İsrail ile sorunlu olan ilişkileri de bu denkleme katıldığında İran'ın Azerbaycan politikası daha önemli hale gelmektedir. Son olarak 27 Eylül-10 Kasım 2020 tarihleri arasında meydana gelen ve Azerbaycan'ın Ermeni işgali altındaki topraklarının büyük bir bölümünü kurtarmasıyla sonuçlanan İkinci Karabağ Savaşı, Güney Kafkasya'nın tümünde jeopolitik denkleme değişik etkiler doğurmuştur. Son dönemde İran-Azerbaycan ilişkilerinde gerginliğin arttığı bir dönem yaşanmaktadır. Bahse konu gerginlik İkinci Karabağ Savaşı sonrası ortaya çıkan jeopolitik durumun yansımalarını içermektedir. Bu kapsamda günümüze kadar İran-Azerbaycan ilişkilerinde etki eden en önemli olaylardan biri olan İkinci Karabağ Savaşı öncesi, esnası ve sonrasında İran'ın, Azerbaycan'a karşı izlediği dış politikanın incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın araştırma sorusu; İran'ın Azerbaycan'a yönelik dış politikasının temelde din, kültür ve ortak tarihi mi yoksa güvenlik ve hayatta kalmaya dayalı pragmatik bir yaklaşım mı içerdiğidir. Bu kapsamda çalışma, İran'ın Azerbaycan'a yönelik dış politikasının din, kültür ve ortak tarihin ötesinde temel olarak güvenlik ve hayatta kalabilme üzerine kurulu olduğunu iddia etmektedir. Çalışmada öncelikle İran dış politikasının ge-

nel hatları incelenecek, müteakiben sırasıyla İran-Azerbaycan ilişkilerinin tarihi, 1991 yılı sonrası İran'ın Azerbaycan'a yönelik dış politikası, İkinci Karabağ Savaşı'nın İran-Azerbaycan ilişkilerine etkileri ele alınacak ve yapılacak değerlendirme ile çalışma sonlandırılacaktır.

İran Dış Politikasının Genel Hatları

Nüfusu 2016 yılı sayımına göre 79.926.270 olan İran, Orta Doğu'nun en yüksek nüfusa sahip ülkelerinden biridir (Iran-Main Indicator, 2020). 2020 yılı itibariyle İran, Orta Doğu petrol rezervinin %25'ine, dünya petrol rezervinin ise %12'sine sahiptir (Peterson&Dunn, 2021). İran'ın; Orta Doğu, Körfez bölgesi, Kafkasya ve Orta Asya arasındaki coğrafi konumu, tarih boyunca bölgesel ve küresel açıdan önemli aktör olma rolünü artırmıştır. İran sürekli olarak dönemin büyük güçlerinin hedefinde olan bir ülke olmuş ve yakın çevresinden ve büyük güçlerden tehdit algılamıştır. İran, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu ile savaşmıştır. Yirminci yüzyılda İngiliz ve Rus işgaline uğramıştır. Tüm bunların sonucu olarak İran dış politikasında güvenlik ve dış tehditleri bertaraf etme baskın unsurlar olarak ön plana çıkmıştır (Sharashenidze, 2011:2).

İran'ın dış politikası, devletin siyasi yapısından etkilenmektedir. İslam devrimi sonrasında siyasal yapı demokrasi ile teokrazi arası bir konumdadır. Dini lider belirleyici ve kesin güce sahiptir. Diğer tüm alanlarda olduğu gibi dış politika alanında da son sözü dini lider söylemektedir. Siyasi iktidar tarafında ise otorite birbirleri üzerinde veto yetkileri ve sorumlulukları olan halk tarafından seçilmiş ve dini kesimin oluşturduğu konseyler, meclisler ve devlet kurumları arasında paylaşılmaktadır. İran dış politikasının temel prensipleri İran İslam Cumhuriyeti anayasasının 152'nci maddesinde; İran üzerinde üstünlük kurulmasını önleme, barışçıl devletler ile karşılıklı ilişki kurma, her alanda İran'ın bağımsızlığını sürdürme ve toprak bütünlüğünü koruma, tüm Müslümanların haklarını savunma, hegemon güçlere yönelik bağlantısızlık durumunda olma şeklinde belirtilmiştir (Constitution, t.y.). İran tarihi boyunca varlığını sürdüren dış politika yapımında ideoloji ve pragmatizm arasındaki dengeyi sağlama son dönemde de İran dış

politikası için en zor, karmaşık ve süreklilik taşıyan olgudur (Ramazani, 2004:549). İran'ın İslam devriminden bu yana dış politikasında değişmez ana unsur mevcut uluslararası sistemin kabul edilmemesi, herhangi bir gücün hegemonyasının reddedilmesi, uluslararası sistemde bağımsız kalma isteği, "Siyonizmin" reddedilmesi ve ezilen halkların desteklenmesi şeklinde belirtmek mümkündür (Marzieh, 2016:106-107).

1980'lerin sonuna kadar İran dış politikası çoğunlukla İslami hareketlerin geliştiği Afganistan, Lübnan, Tunus, Cezayir ve Filipin gibi devletlerin destekçisi olmuştur (Gresh, 2006:3). İran'ın siyasal İslam modeli, Müslüman dünyanın bir kısmı tarafından yakınlık duyulsa da laik yapıya sahip devletler ve söz konusu devletlerin Batılı müttefikleri tarafından kuşkuyla karşılanmıştır. Tahran'ın kendi kendine yeterli olarak dünyadan izole olma stratejisi birçok alanda probleme yol açmasına karşın en büyük zararı İran ekonomisine vermiştir. Bu ortam içerisinde İran uluslararası toplum içerisinde dost edinmeye ve özellikle komşuları ile ilişkilerini geliştirerek kendine yönelik dış tehditleri azaltmaya çalışmış, devrimin başından beri sürdürülen "devrimin ihracı" politikası değişikliğe uğramıştır. Pragmatist kanat, İslam devriminin önce İran içerisinde olgunlaştırılması gerektiğinde ısrarcı olmuştur. İran, 1988 yılı sonrası iç odaklı ve izole olma anlayışından, dış odaklı ve işbirliği anlayışına doğru yönelmeye başlamıştır (Yousefi, 2010:5).

İran-İrak Savaşı'nın 1988 yılında sona ermesi ve özellikle Humeyni'nin ölümünden sonra Tahran'ın dış politikası "karşılıklı dengeleme" prensibi üzerine kurulmuştur. Bölgesel liderlik ve bölgedeki Batı etkisini ortadan kaldırma isteği, Batılı ticari ortakları içeren ülkelere petrol ihracı yaparak ülkenin ekonomik durumunu düzeltme taraftarı olan pragmatik eğilimlerle karşılaşmıştır (Rasmussen, 2009:4).

İran dış politikası 2005 yılından itibaren Mahmud Ahmedinejad yönetimi altında daha çatışmacı hale gelmiş, Batı'da İran'ın bölgesel hegemon olmaya çalıştığına yönelik algı hakim olmuştur. Ahmedinejad'a göre ise Batı, Tahran'ın barışçı ve işbirliği yanlısı yaklaşımına karşılık vermemiş ve Batı'dan kaynaklanan İran'a yönelik tehditte azalma gözlemlenmemiştir. Bu nedenle Ahmedinejad'ın ortaya koyduğu tüm dış politika yaklaşımları -çatışmacı nükleer politika, bölgesel ve doğu odaklı dış politika, üçüncü

dünyacılık- hayatta kalma ve caydırıcılığın bir yolu olarak görülmüştür (Yousefi, 2010:19).

2013 yılında iktidara gelen Ruhani dış politikada “yumuşama” ve “ihtiyatlı ılımlılık” çerçevesinde İran'ın çatışmadan diyaloga, uluslararası sistemde yapıcı etkileşime yönelerek ulusal güvenliğini sağlamaya, İran'ın konumunu ve önemini artırmaya ve uzun dönemli kapsamlı gelişimini sağlamaya dönük bir strateji benimsemiştir (Zarif, 2014). İran'da 18 Haziran 2021 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini oyların %62'sini alan muhafazakâr aday İbrahim Reisi kazanmıştır.

İran – Azerbaycan İlişkilerinin Tarihi

İran-Azerbaycan ilişkilerinin tarihine yönelik birbirine zıt iki yaklaşım bulunmaktadır (Nassıbu, 1999:4). İlk yaklaşım Fars merkezli olan Kasravizmdir¹. Bu yaklaşıma göre Azerbaycan geçmişte İran'ın bir parçasıdır. Bu nedenle tarihi olgu yeniden tezahür etmeli ve Azerbaycan İran'a katılmalıdır. Bu yaklaşımın varsayımları aşağıdaki gibidir:

- a. Azerbaycan'ın eski yerlileri Aryan'lardır².
- b. “Azerbaycan Türklerinin” dili bir Fars³ diyalektiğidir.
- c. Moğol ve Türk göçbelerin İran'ı işgalinden sonra yerel insanlar dillerini değiştirmeye zorlanmıştır. Dolayısıyla tarihi hatayı düzeltmek ve İran'ın ulusal birliğini sağlamak için Azerbaycan halkını Farslaştırmak gerekmektedir.

Bu konuda ikinci yaklaşım ise Fars merkezliliğin antitezi olan ve İran'da bulunan Azerbaycanlıların milli ideolojisi olan Türkizmdir. Türkizm aşağıda belirtilen hususları içermektedir:

- a. Çağdaş İran'da yerli halk bulunmamaktadır. Farslarında dâhil olduğu tüm halk sonradan İran'a göç etmiştir.

1 Bu yaklaşımın kaynağı Ahmed Kesrevidir (1890-1946). Ahmed Kesrevi, İran'lı tarihçi ve siyaset yazarıdır. Kesrevi; Azerilerin Türk olmadığı, ayrı bir millet olduğu, Azeri dilinin Türk dilleri arasında yer almadığı, İran kökenli bir dil olduğu gibi gerçek dışı iddiaları savunmuştur.

2 Aryanlar, antik Hint ve Antik İran döneminde Aryan dilini konuşan insanları tanımlamaktadır (Aryans, t.y.).

3 Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'teki tanıma göre İran'ın güneybatısında yaşayan halk ve bu halkın soyundan olan kimse anlamına gelmektedir.

- b. Türklerin modern Azerbaycan topraklarında M.S. 1'inci yüzyıldan itibaren yerleşik olduğunu tarihi gerçekler göstermektedir.
- c. Fars merkezli argümanın aksine Türkler, Türkçeyi Azerilere empoze etmemişlerdir. Aksine Farsçayı devlet yönetiminde ve kültürel hayatta kullanmayı sürdürmüşlerdir.
- d. Pehlevi rejimi son dönemlerinde Azerbaycan'ın varlığını reddetmiş ve Azeri halkını Farslaştırmaya çalışmıştır.

Farslar ve Türkler, 11'inci yüzyıldan itibaren 800 yılı aşkın süre Türk-Oğuz kökenli devletlerin hâkimiyeti altında yaşamışlardır. Bu devletler Selçuklu, Kara Koyunlu, Ak Koyunlu, Safavi, Afşar ve Kaçarları içermiştir (Souleimanov & Ditych, 2007:101-102). Dolayısıyla her iki halkın yakın kültürel, sosyal ve tarihi bağları bulunmaktadır. İki halkın tek devlet çatısı altında yaşama durumu 1804-1813 ve 1826-1828 yılları arasında meydana gelen Rus-İran savaşları ile son bulmuştur. Rusya her iki savaşta da İran'ı yenmiş ve iki devlet arasında 1813 yılında Gülistan⁴, 1828 yılında ise Türkmençay⁵ Anlaşmaları imzalanmıştır. Bu anlaşmalar sonrasında Aras Nehri, İran ve Rusya arasında sınır olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda Aras Nehri'nin kuzeyinde yaşayan Azerbaycan Türkleri Rusya'nın, güneyinde yaşayan Azerbaycan Türkleri ise İran'ın hâkimiyetine girmiştir. İran, Kafkasya'da kendine ait olarak gördüğü bölgeleri, Rusların Kafkasya üzerinde etkisinin azaldığı dönem olan 1919 yılında Paris Barış Konferansı'nda geri verilmesi için talep etmiş ancak 26 Şubat 1921 tarihinde Sovyet Rusya ile İran arasında imzalanan Dostluk Anlaşması ile mevcut sınır resmileştirilmiştir. Lakin bahse konu anlaşmanın beşinci ve altıncı maddeleri "üçüncü bir tarafın İran toprakları üzerinden Sovyet Rusya ile müttefiklerinin güvenliğine zarar verecek faaliyetlerde bulunması ve İran Hükümetinin bunu engelleyememesi durumunda Sovyet ordularının İran topraklarına girmesinin önünü açmıştır". Sovyet Rusya, İkinci Dünya Savaşı'nda belirtilen maddeleri dayanak göstererek İran'ın kuzeyini işgal

4 12 Ekim 1813 tarihinde Rusya ve İran arasında imzalanan Gülistan Anlaşması ile Talış, Şirvan, Kuba, Bakü, Derbent, Gence, Karabağ ve Şeki Hanlıkları Rusya'ya bırakılmıştır (Yeşilot, 2008:188).

5 10 Şubat 1928 tarihinde Rusya ve İran arasında imzalanan Türkmençay Anlaşması'nın 4'üncü maddesi ile Rus-İran sınırı tespit edilmiş, 5'inci madde ile ise bu sınırın kuzeyine kalan tüm toprak ve halkların Çarlık Rusyası hâkimiyetinde olduğu belirtilmiştir (Yeşilot, 2008:190).

etmiştir (Sinkaya, 2012:230-231).⁶ Azerbaycan Türkleri arasında yaşanan bu ayrılık 21 Aralık 1991 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yıkılincaya kadar yaklaşık 200 yıl sürmüştür.⁷

Tarihte Güney Azerbaycan'da önemli ayrılıkçı hareketler ortaya çıkmıştır. 1920 yılında (Metin, 2012:163-164) ve 1945-1946 yılları arasında yaşanan ayrılıkçı hareketler bunlardan en önemlileridir. Her iki ayrılıkçı harekette Aras Nehri'nin kuzeyinde meydana gelen gelişmeler sonucunda tetiklenmiştir. 1920 yılında ortaya çıkan ayaklanmanın nedeni Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazanması iken, 1945-1946 yılları arasındaki ayaklanmanın nedeni ise Azerbaycan Muhtar Hükümetinin kurulması olmuştur. Ayaklanan Güney Azerbaycan Türklerinin amacı Kuzey ve Güney Azerbaycan'ı birleştirmek olmuştur. İran bu ayaklanmaları bastırdıktan sonra bünyesindeki Azerbaycan Türkleri etnik kimliğini yok etmeyi ve "İranlılaştırmayı" esas alan politika izlemeye başlamıştır (Souleimanov & Ditrych, 2007:102). Rıza Şah Pehlevi döneminde İran İmparatorluğu Fars devletine dönüşmüş ve Fars olmayan diğer halklara yönelik ayrımcı politikalar yürütülmüştür (Nassıbu, 1999:5-6). İran, 1937 yılında ülkeyi on eyalete bölmüş ve Güney Azerbaycan, Doğu ve Batı Azerbaycan olmak üzere iki vilayete bölmüştür. İran Konseyi 1992 yılında Güney Azerbaycan'da, Erdebil adlı üçüncü bir vilayet daha oluşturma kararı almıştır.

İran'da, İslam devriminden sonra Fars milliyetçiliği azalmaya başlamıştır. Bu duruma paralel olarak İran-Azerbaycan ilişkileri gelişme göstermiştir. İran devlet yönetiminin üst düzeyinde çok sayıda Azerbaycan Türkü görev almıştır. Ancak bir süre sonra Güney Azerbaycan'ın İranlılaştırılması süreci yeniden başlamıştır. Bu harekete karşı tepki olarak Güney Azerbaycan etnik kimliği yeniden yükselişe geçmiştir. "İran" adlı bir İran gazetesinin ekinde 12 Mayıs 2006 tarihinde yayınlanan ve Azerbaycan Türkçesi ve Türklerine hakaret içeren ve Azerbaycan Türklerini "hamamböceği" olarak gösteren karikatür, Güney Azerbaycan şehirleri ve Tahran'da kitlesel protesto eylemleri düzenlenmesine neden olmuştur.

6 İran, 1979 yılında İslam Devriminden sonra bahse konu maddeleri tanımadığını ilan etmiş ancak bu durum SSCB tarafından kabul edilmemiştir (Sinkaya, 2012:230-231).

7 Buna karşın 1930'larda Stalin tarafından "Demir Perde" örülünceye kadar Kuzey ve Güney Azerbaycanlılar arasında doğrudan bağlantı muhafaza edilmiştir.

1991 Yılı Sonrası İran'ın Azerbaycan'a Yönelik Dış Politikası

İran İslam Cumhuriyeti açısından Azerbaycan büyük önem taşımaktadır. İlk olarak, Azerbaycan, İran'ın kuzey komşusudur. İran'ın Azerbaycan ile 765 km uzunluğunda sınırı bulunmaktadır. Aynı zamanda her iki ülke de Hazar Denizi'ne kıyıdaştır. Azerbaycan ile Azerbaycan'a bağlı Nahcivan Özerk Cumhuriyeti arasında ulaşım ancak İran üzerinden sağlanabilmektedir. Her iki devlet, geçmişten günümüze uzanan ortak değerlere ve kültüre sahiptirler. Dahası her iki devletin halklarının büyük bölümü İslam dininin Şii mezhebine mensupturlar. İran yönetimini on altıncı yüzyılda ele geçiren Safevi Hanedanlığı, 1501 yılında Şiiliği devlet mezhebi olarak kabul etmiştir. Bu tarihten sonra İslam ve Türk dünyası mezhep açısından ikiye bölünmüştür. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Azeri Türklerinin %80'i Şii'dir. Azerbaycan, İran'dan sonra dünyada en fazla Şii nüfus barındıran ülkedir (Nassibli, 1999). Azerbaycan Türklerinin çoğu yalnızca Şii değil⁸, aynı zamanda Şiiliğin İran'da baskın olan Caferi koluna mensuptur. Tüm bunlara karşın iki devlet arasında en önemli fark Azerbaycan'ın laik, İran'ın ise teokratik bir devlet olmasıdır. Azerbaycan'ın laikliği büyük ölçüde SSCB döneminden miras kalmıştır ve Azerbaycan yönetimi ülkenin bu özelliğini korumak maksadıyla çaba göstermektedir.

İran ve Azerbaycan arasındaki tarihi, kültürel ve dini ortaklık birbirine zıt iki sonuç ortaya çıkarmaktadır. Ortak noktalar ilişkileri bir yandan yumuşatmakta diğer yandan da gerilime neden olmaktadır. Örneğin Azerbaycan halkının büyük bir bölümünün Şii ve hatta Şiiliğin Caferi kolundan olması bir yandan İran ile yakınlığı arttırırken, diğer yandan Azerbaycan'ın laik devlet yapısı Tahran ile çatışma yaratmaktadır. İki devletin siyasi liderleri gerilen ilişkilerin belirli bir seviyede tutulmasına yönelik tarihi, kültürel ve dini ortaklığı araç olarak kullanmakta ve bu duruma vurgu yapmaktadır (Abasov, 2011).

İran'ın Kafkasya'ya yönelik dış politikası jeopolitik kaygılara dayanmaktadır. Tahran genellikle güvenlik ve ekonomik çıkarlarına öncelik vermektedir. İran'da bulunan önemli orandaki Azerbaycan Türkü nüfusun getirdiği sınırlamalar ve ABD ve İsrail ile yaşanan çatışmacı ilişkiler, İran'ın

8 Azerbaycan'da genellikle Sünni mezhebine mensup halk ülkenin kuzeyinde yaşamakta, Şiiler ise ülkenin orta ve güneyinde yaşamaktadır (Cornell, 2006:21).

Güney Kafkasya politikasını etkilemektedir (Shaffer, 2003:18). SSCB'nin yıkılmasının ardından İran'ın yakın coğrafyasında çok sayıda yeni devlet ortaya çıkmıştır. Bunlar devletler içerisinde Azerbaycan, İran için büyük önem taşımıştır. Başlangıçta Tahran, Azerbaycan'ı tarihi, dini ve kültürel nedenlerle doğal müttefik olarak görmüştür. Buna karşılık Azerbaycan da İran'ı doğal müttefik ve Dağlık Karabağ sorununun çözümünde Azerbaycan yanlısı arabulucu olarak varsaymıştır. Bununla birlikte Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilanı İran siyasi elitinde bir süre kararsızlığa neden olmuştur. İranlı yöneticilerin bir kısmı Azerbaycan Cumhuriyeti'nin geçmişte İran'ın bir parçası olduğu gerekçisiyle İran'a entegre edilmesi gerektiğini savunmuştur. Diğer kesim ise buna şiddetle karşı çıkmıştır. Karşı çıkanlar hem bu fikri gerçekçi bulmamışlar hem de böyle bir entegrasyonun ülkenin içindeki Türk ağırlığını artıracaklarını ve İran'ın Türkleşmesine yol açabileceğini öne sürmüşlerdir (Nassibli, 1999). İran İslam Cumhuriyeti 12 Mart 1992 tarihinde Azerbaycan'ın bağımsızlığını resmen tanımıştır. Bu dönemde Bakü-Tahran arasındaki ticaret hızla artmış ve iki devlet arasındaki vize uygulaması kaldırılmıştır.

İran'ın Azerbaycan'a yönelik dış politikası bazı temel prensipler içermektedir. Bunlardan ilki Azerbaycan'ı kendi iç sorunları ile meşgul ederek, Bakü'nün Güney Azerbaycan üzerindeki etkisini sınırlamak ve İran'ın toprak bütünlüğünü ve istikrarını sağlamaktır (Nassıbu, 1999:13-14). İran, bünyesinde bulunan büyük Azerbaycan Türkü nüfus nedeniyle Azerbaycan'ın güçlenerek irredantist politika izlemesinden çekinmektedir. Bu nedenle Azerbaycan'ın Ermenistan'la yaşadığı Dağlık Karabağ sorununun devamını ve Bakü'nün tüm dikkatini bu soruna yöneltmesini istemektedir. Tahran, Dağlık Karabağ sorununda resmi olarak tarafsız olduğunu beyan etse de defacto olarak Ermenistan'ı desteklemektedir. İran'ın Ermenistan'a yönelik desteğinin diğer bir boyutu ise Türkiye'nin Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile işbirliğine engel olmaktadır. İran, bölgede artan Türk etkinliği yerine, "Şii Hilali" ekseninde Azerbaycan'ın laik sistemini ortadan kaldırarak devrim ihraç etmek ve Tahran yanlısı bir rejim kurmak istemektedir. Bu nedenle mevcut durumda ne Azerbaycan'ın milli güç unsurlarını artırarak gelişmesini ne de Azerbaycan üzerinde kendisinden başka etkin bölgesel veya küresel bir güç olmasını istememektedir. Azerbaycan'ın Türkiye ile her alanda sahip olduğu gelişmiş ikili ilişkiler,

Bakü'nün ABD ve Rusya Federasyonu (RF) arasında izlediği dengeli dış politika ve Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle askeri gücünü artırmak amacıyla İsrail ile kurduğu askeri-teknolojik işbirliği Tahran'ın güvenlik endişelerini artırmaktadır. İran, Azerbaycan'da diğer bir bölgesel ve küresel gücün etkinliğinin artmasını hem kendi bölgesel üstünlük çabasına bir meydan okuma, hem de güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algılamaktadır.

Dönemler halinde İran- Azerbaycan ilişkileri incelendiğinde; Azerbaycan Ulusal Cephesi lideri Elçibey iktidara geldikten sonra iki devlet arasındaki ilişkiler köklü biçimde değişmiştir. Elçibey; laik, milliyetçi ve İran karşıtı duruşu olan bir liderdi ve her platformda Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın birleştirilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. O'na göre Kuzey ve Güney Azerbaycan beş yıl içerisinde birleşecektir. Elçibey'in açıklamaları, İran'daki Azerbaycan Türkleri üzerinde fazla etki yaratmasa da Tahran'ın Azerbaycan'a bakışını değiştirmiştir. İran, Azerbaycan'ı çoğunlukla kendine yönelik tehdit olarak algılamıştır. İslam dünyasının lideri olma iddiasında olan Tahran; Dağlık Karabağ sorununda Müslüman ve Şii Azerbaycan yerine, Hıristiyan dininden Ermenistan'ı desteklemeye başlamıştır.⁹ Ayrıca İran, Güney Azerbaycan sorununu dengelemek amacıyla Azerbaycan'daki Türk olmayan ve Farsça konuşan Talış¹⁰ azınlığını kullanmıştır.

Elçibey'in iktidardan uzaklaştırılmasını müteakip Azerbaycan Cumhurbaşkanı olan Haydar Aliyev, İran ile ilişkileri düzeltmeye çalışmıştır. Aliyev; ABD, Türkiye ve İran arasında dengeli ve pragmatik bir politika izlemiştir. İran'a çeşitli ziyaretler gerçekleştirmiştir. Fakat Aliyev, İran'ın Azerbaycan politikasını şekillendirmekte başarılı olamamıştır. İran ve Azerbaycan arasında İran'ın, Azeri petrolünün %25'ini çıkarmasına ve taşımaya imkân veren anlaşma 11 Kasım 1994 tarihinde imzalanmıştır. Fakat güçlü ABD muhalefeti nedeniyle anlaşma uygulanamamıştır. ABD

9 İran Dışişleri Bakanı, 1996 yılında Azerbaycan'a yaptığı ziyaret sırasında Azerbaycanlı yetkililer tarafından kendisine yöneltilen İran'ın Hıristiyan ve saldırgan Ermenistan'ı desteklediği yönündeki eleştiriyi, Azerbaycan'ın da İsraili ajanların bölgeye yayılmasını sağladığı şeklinde karşı cevap vermiştir (Sarıkaya, 2008:305-306).

10 Yaklaşık 76.000 nüfusu olan Talış azınlık Azerbaycan'ın güneyinde İran sınırında bulunan Lenkeran, Masallı ve Lerik rayonlarında yaşamaktadır. 1993 yılında Alikram Hummatov liderliğinde sözde Talış-Muğan Özerk Cumhuriyeti kurulmuştur. Azerbaycan, iki ay varlığını sürdüren sözde cumhuriyeti ortadan kaldırmış, Hummatov tutuklanarak vatan hainliği suçu ile yargılanmıştır (Mammadov, 2013:52).

Kongresi, İran'ın yer aldığı projelere katılan şirketlere yaptırım öngören yasayı (Iran and Libya Sanctions Act of 1996) 1996 yılında onaylamıştır. Azerbaycan, ABD'nin kararını dikkate almak zorunda kalmıştır. Çünkü ABD'nin bahse konu projede %40 payı bulunmaktaydı ve Bakü projeyi hayata geçirmek için Washington'un siyasi ve ekonomik desteğine ihtiyaç duymaktaydı. İran, projeden dışlanmasına tepki göstermiş ve Aliyev'i "büyük şeytanın" kuklası olarak tanımlamıştır (Souleimanov & Ditrych, 2007:104). Aliyev İran'ı yatıştırmak için "Şahdeniz" sahası konsorsiyumunda Tahran'a %10 pay vermiştir. Ancak İran buna rağmen Azerbaycan politikasında revizyona gitmiştir. Öncelikle Rusya ile yakın ilişkiler kurmuş, Ermenistan ile ekonomik ve siyasi işbirliğini artırmış ve Azerbaycan'a karşı ihtiyatlı politika izlemiştir. Buna karşın, ABD'nin desteğinde Türkiye ve Azerbaycan karşı ittifak oluşturmuştur.

İkili ilişkilerde İlham Aliyev döneminde kısmen daha ılımlı bir hava oluşmuş, ancak gerginlikler de meydana gelmiştir. Bu dönemde karşılıklı ziyaretler ve imzalanan ticari ve ekonomik anlaşmalarla ilişkilerde olumlu gelişmeler sağlanmış olsa da genel olarak istenen seviyeye ulaşmak mümkün olmamıştır (Çelikpala, 2013:290).

İlişkilerin politik yönüne bakıldığında İran'da yaşayan büyük Azeri kökenli nüfusun iki ülke ilişkilerinde belirleyici olduğu görülmektedir. Günümüzde İran nüfusunun önemli bir bölümünü Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır. İran'da yaşayan Azerbaycan Türkü nüfusuna ilişkin çeşitli kaynaklarda farklı rakamlar bulunmaktadır. 1996 yılında yapılan sayıma göre İran'da 11,5 milyon Azerbaycan Türkü yaşamaktaydı. Bu rakam ülke nüfusunun %25'ini oluşturmaktaydı. İran'ın Azerbaycan büyükelçisi 2006 yılında İran'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin sayısının 35 milyonu aştığını belirtmiştir (Yunus, 2006:114). İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri, dünyadaki toplam Azerbaycan Türkü nüfusunun %75'ini oluşturmaktadır. Bahse konu Azerbaycan Türklerinin çoğu İran toplumuna entegre olmuşlar ve devlet yönetiminde üst kademelerde görev yapmaktadırlar. Bunların en önemlilerinden biri Ayetullah Humeyni'nin halefi olan İran İslam Cumhuriyetinin mevcut dini lideri Seyid Ali Hamaney'dir (Oğuz, 2012).

Günümüzde İran'da, Güney Azerbaycan hareketini etkileyen iki ana unsur bulunmaktadır (Nassibli, 1999). İlki Azerbaycan Türk ulusal bilin-

cinin yükselmesi ve daha yüksek sosyal sınıflara yayılması, ikincisi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığıdır. Yükselen ulusal bilinç Azerbaycan Türkleri arasında İran'dan ayrılma yönünde teşvik yaratmamış (Akdeveli-oğlu, 2004:150), daha çok kültürel hakların elde edilmesi ve genişletilmesine yönelmiştir (Shaffer, 2000:460). Örneğin; Azerbaycan Türkleri kendi dillerini okullarda resmi eğitim dili olarak kullanmak istemektedir.

İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri arasında Güney Azerbaycan konusunda üç ana akım mevcuttur. Bunlardan ilk akıma dahil olan dini liderler, tüccarlar ve İran devlet yönetiminde yüksek mevkilerde görev yapan kişiler birleşik İran'ı desteklemektedir. Bunlardan bazıları tüm İran'ın Türkleştirilmesi gerektiğini savunurken, diğer bir kısmı da Kuzey Azerbaycan'ın İran'a katılımını desteklemektedir. İkinci akım entelektüel, tüccar ve bürokratlardan oluşmakta ve İran'ın bölünmesinden korkmaktadır. Bu akım Güney Azerbaycan'a otonomi ve kültürel hakların verilmesini istemektedir. "İran'a demokrasi, Azerbaycan'a otonomi" bu grup arasında yaygın bir slogandır. Üçüncü akım ise Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığını ve kuzey ile birleşmeyi talep etmektedir. Bu akım sorunun uzun vadede çözülemeyeceğini ileri sürmekte ve askeri yöntemler de dâhil olmak üzere hedeflerine ulaşmak için her türlü yola başvuracaklarını beyan etmektedirler (Nassibli, 1999). Tahran, ülkesindeki Azerbaycan Türkü nüfusuna yönelik Bakü'nün irredantizm politikasından şüphe duymaktadır.

İran güçlü ve çekim merkezi olan bir Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ortaya çıkmasından ve bu durumun bünyesindeki Azeri Türklerinde etnik kimlik bilincinin artmasına neden olmasından çekinmektedir. İran resmi olarak Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında tarafsız oluğunu ifade etmektedir (Shaffer, 2000:466-467). Gerçekte ise İran, Azerbaycan ile olan tarihi, kültürel ve dini ortaklığına, topraklarında yaşayan önemli sayıda Azerbaycan Türkü nüfusa rağmen "büyük şeytan" olarak tanımladığı ABD'nin politikasına benzer şekilde Dağlık Karabağ sorununda Hıristiyan Ermenistan'ı destekler tutum sergilemektedir. İran, 1994 yılında RF arabuluculuğunda sağlanan ateşkese kadar Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına yönelik işgalci politikasını önleyecek herhangi bir girişimde bulunmamıştır (Sarıkaya, 2021:92). Taraflar arasında arabuluculuk rolünü her oynayışında ise Azerbaycan bu durumdan zarar görmüştür. İran'ın Ka-

sım 1991'deki arabuluculuk girişimi Ermenistan'ın Hocalı katliamı (25-26 Şubat 1992), Şubat ve Mayıs 1992'deki arabuluculuk girişimi ise Şuşa ve Laçın'ın Ermeniler tarafından işgali nedeniyle sonuçsuz kalmıştır (Keskin, 2020). Azerbaycan Türkleri, Tahran'da Dağlık Karabağ'a yönelik barış görüşmeleri sürdürülürken Şuşa ve diğer stratejik kentlerin Ermenilerin eline geçmesinden İran'ı sorumlu tutmuştur (Shaffer, 2002). İran İslam Cumhuriyeti, komşusu Müslüman Azerbaycan'a karşı Hıristiyan Ermenistan'ı desteklemektedir. Bunun önemli bir nedeni Azerbaycan'ın bahse konu çatışma ile meşgul olurken, İran'daki Azeriler için bir çekim merkezi olmasını engellemektir (Sarıkaya, 2008:304). İran, Dağlık Karabağ çatışmasının çözümsüzlük içinde devamından yana bir politika izlemiştir. Bunun nedeni çözümsüzlüğün hem Ermenistan'ı hem de Azerbaycan'ı İran'a bağımlı hale getirmesidir. Ermenistan, Dağlık Karabağ ve çevresinde işgal ettiği bölgeler nedeniyle Türkiye ve Azerbaycan sınırlarının kapalı olması nedeniyle her alanda güney komşusu İran'a ihtiyaç duymaktadır. Azerbaycan ise Nahcivan'a ulaşmak için İran'ı kullanmak zorundadır. Ayrıca işgalin devamı Bakü'nün tüm enerjisini Ermeni işgali altındaki işgal altındaki topraklarına yöneltmesine neden olacak ve dolayısıyla Güney Azerbaycan'a yönelik ilgi gösteremeyecekti. Ayrıca toprak bütünlüğünü koruyamayan, zayıf bir Azerbaycan, İran'a ideolojik, jeopolitik ve politik açıdan rakip olma potansiyeline sahip olamayacaktı (Keskin, 2020).

Diğer yandan İran, Azerbaycan ve Ermenistan arasında çatışmanın yükselmesini de istememiştir. Çünkü böyle bir durumda dış güçlerin müdahale olasılığı ortaya çıkabilecek, kendine yönelik mülteci akımı oluşabilecek ve kuzey sınırında istikrarsızlık oluşabilecekti. Bunun yanında Tahran, ulusal çıkarları gereği ve Güney Azerbaycan kaynaklı siyasi baskı altında kaldığında Ermenistan karşıtı söyleme başvurmuştur (Shaffer, 2003:19). Hatta Ermeniler 1993 yılının Eylül ayında Nahcivan'a saldırıdıklarında İran askeri birlikleri Aras Nehri'ni geçerek Ermenistan'ı uyarmış ve Ermenistan, Nahcivan'a saldırmayacağı yönünde İran'a garanti vermiştir (Sinkaya, 2012:240-241).

Politik ilişkilerin ikinci boyutunu ise Hazar Denizinin statüsünün belirlenmesi sorunu oluşturmuştur. SSCB'nin çöküşü sonrasında Hazar Denizi'nde üç yeni kıyıdaş devlet ortaya çıkmıştır. Buna karşın İran, Ha-

zar Denizi'nde SSCB ile 1921 ve 1940 yıllarında imzalanan anlaşmalar çerçevesinde hareket etmek istemiştir. Uluslararası hukuka göre Hazar Denizinin statüsünün, kıyıdaş devletlerin anlaşmaya varması ile belirlenmesi gerekmiştir. Bazı kıyıdaş devletler, aralarında ikili anlaşmalar imzalamışlar, fakat uzun bir süre tüm kıyıdaş devletlerin üzerinde uzlaştıkları bir anlaşma sağlanamamıştır. İran savaş gemileri ve uçaklarının, Temmuz 2001'de, Hazar Denizi'nde İran sınırı yakınlarında petrol araması yapan Azerbaycan unsurlarına müdahale etmesi, iki devleti savaşın eşiğine getirmiştir. İran savaş uçakları, 23 Temmuz 2001 tarihinde Hazar Denizi'nde petrol araması yapan BP/Amoco'ya ait araştırma gemisini taciz etmiştir. Aynı tarihte bir İran savaş gemisi, Azerbaycan karasularına girmiş ve Jeofizik-3 adlı arama gemisini bölgeyi terk etmemesi halinde ateş açmak ile tehdit etmiştir. Türkiye bu durum üzerine hızla harekete geçmiştir. Ankara, dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun, 25 Ağustos 2001 tarihinde Azerbaycan'ı ziyaret edeceğini ve bu ziyarete 10 adet F-16 savaş uçağı ile "Türk Yıldızları" akrobasi timinin eşlik edeceğini duyurmuştur. Bu ziyaret esnasında "Türk Yıldızları" Bakü ve Hazar Denizi üzerinde 22 dakikalık gösteri uçuşu yapmıştır (Olson, 2002:120). Türkiye, Azerbaycan Cumhuriyeti tehdit altında olduğunda Bakü'nün yanında yer alacağını İran'a göstermiştir (Koolae & Hafezian, 2010:400).

Azerbaycan ve ABD, Ağustos 2003 ve Şubat 2004'te Hazar Denizi'nde ortak tatbikat icra etmiştir. İran, bahse konu tatbikatlar sonrası Azerbaycan'ı Hazar Denizi'ni silahlandırmakla suçlamıştır (Yunus, 2006:115). İran, genel olarak Hazar Denizi'nin tabanının her kıyıdaş ülkeye %20 pay düşecek şekilde bölünmesi tezini savunmuştur. 2003 yılında Azerbaycan, RF ve Kazakistan arasında imzalanan anlaşma ile orta hat ilkesi çerçevesinde Hazar Denizi tabanının %18,7'si RF'ye, %19,5'i Azerbaycan'a, %29,6'sı ise Kazakistan'a bırakılmıştır. Anlaşmayı kabul etmeyen İran'a düşecek pay ise %13,8 idi (Ghafouri, 2008:89). İran, Azerbaycan'ın petrol zengini bölgelerini elde ederek daha fazla enerji kaynağına sahip olmak maksadıyla %20'lik pay hakkı iddiasında ısrarcı olmuştur. Tahran kendine düşen payı artırmak için bir takım provokatif faaliyetlerde bulunmuştur. Örneğin İranlı bilim adamları Hazar Denizi'nin güneyinde deniz tabanında araştırmalar yapmaya başlamıştır.

İran, coğrafi konumu ve ulaştırma altyapısı ile Hazar enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara iletimi konusunda en kısa ve maliyet etkin güzergâh olduğunu ifade etmiştir. (Sadri, 2003:187). Ancak bu durumun gerçekleşmesinin önündeki en büyük engel, ABD'nin İran'ı çevreleme ve izole etme stratejisi olmuştur (Miles, 1999:327). Tahran, başta Azeri petrolü olmak üzere Hazar Havzasında üretilen petrolü Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaştırmayı amaçlayan ve 2006 yılında faaliyete geçen Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattına şiddetle karşı çıkmış ancak bu projeyi engellemekte başarılı olamamıştır. Bahse konusu proje İran için jeopolitik bir yenilgi olarak algılanmıştır.

Hazar Denizi'nin statüsü konusunda İran ve Azerbaycan arasındaki görüş ayrılıkları 12 Ağustos 2018 tarihinde Hazar Denizi'ne kıyıdaş Azerbaycan, İran, Kazakistan, RF ve Türkmenistan'ın katılımı ile her kıyıdaş devletin 15 deniz mili mesafeye kadar egemen olması, 15 deniz mili mesafeden itibaren 10 deniz milinde balıkçılık faaliyeti yapabilmesi ve bunun dışında kalan deniz alanının devletlerin ortak kullanımına açık ve tarafsız bölge olarak kabul edilmesi yönünde anlaşmaya varılması ile ortadan kalkmıştır.

Politik ilişkilerin üçüncü boyutu ise İran ve Azerbaycan'ın farklı ideolojileri benimsemesidir. İran İslam Cumhuriyeti adında anlaşılacağı üzere teolojik bir devlettir. Buna karşın Azerbaycan laik bir devlet yapısına sahiptir. Günümüzde Azerbaycan, İran'ın İslam ihracı politikasının hedefi konumundadır (Souleimanov & Ditych, 2007:107). Azerbaycan, Aliyev yönetimine karşı yükselen sosyal ve siyasal muhalefeti tehdit olarak görmekte ve İslami eğilimleri olan muhalefetin Tahran tarafından kısıktıldığına inanmaktadır (Azernews, 2011). Bakü, İran'ı, Azerbaycan'da dini okullar, kitap evleri ve kültür merkezleri açarak İslami kesim ve eylemleri desteklemek ile suçlamaktadır. İran, Azerbaycan tarafından yasaklanan Tahran yanlısı Azerbaycan İslam Partisi'ni siyasi ve finansal açıdan desteklemiştir. Bakü Ağır Ceza Mahkemesi, Azerbaycan İslam Partisi lideri Movsum Samedov'u terörizmde içerisinde bulunduğu çeşitli suçlar nedeniyle hapse mahkûm etmiştir. Bakü Eğitim Bölümü tarafından Aralık 2011'de okullarda türban giyilmesi yasaklanmıştır. İran'daki bazı dini liderler kamuoyu önünde açıkça söz konusu yasağın Azerbaycan'ın İslam tarihi ile bağdaşmadığını ileri sürerek Bakü yönetimini suçlamışlardır (Eurasia.net, 2011).

İki devlet güvenlik alanında ve bu kapsamda kurdukları ittifaklar kapsamında da farklı motivasyon ve yönelimlere sahiptir. Bu durum Tahran ve Bakü arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden olmaktadır. Her iki devlet farklı ve karşıt güç merkezlerine yönelmektedirler. İran kendine yönelik ABD ve İsrail tehdidini karşılamak için Rusya ve Çin ile yakın ilişkiler kurmaktadır. Diğer taraftan Azerbaycan en büyük güvenlik problemi olan Dağlık Karabağ sorununu çözmek için Türkiye ve İsrail ile ilişkilerini geliştirmekte ve Batı ve özellikle ABD ile Moskova arasında dengeli bir politika izlemektedir. Bakü'nün bahse konu devletlerle siyasi, askeri, ekonomik ve teknolojik işbirliğine yönelik ilişkileri ileri seviyededir.

Tahran'ın, Bakü'den algıladığı en yakın tehlike topraklarında ABD ve İsrail askeri konuşlandırılmasıdır. İran açısından Azerbaycan'ın ABD ve İsrail ile yakın ilişkileri büyük sorundur. Azerbaycan ve İran, Tahran'ın kaygılarını ortadan kaldırmak maksadıyla 2005 yılında anlaşma imzalayarak üçüncü devletlerin saldırısına karşı birbirlerinin topraklarını kullanılmamayı taahhüt etmişlerdir. Diğer yandan 2007 yılında Hazar'a kıyıdaş beş ülkenin yayımladığı Tahran Deklarasyonu'nda kıyıdaş devletler, diğer kıyıdaş devletlere saldırı amacıyla topraklarını kullanılmayacaklarını ilan etmişlerdir. Azerbaycan bir yandan İran'ın nükleer programına yönelik tarafsız tutum sergilerken, diğer yandan İsrail ile askeri ve teknolojik ilişkilerini geliştirmeye hakkı olduğunu ileri sürmektedir. İlham Aliyev yönetimi, İsrail'den 1,6 milyar dolar değerinde askeri teçhizat almak maksadıyla anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma İran tarafından tepki ile karşılanmış ve Tahran, Bakü'yü ABD ve İsrail ile işbirliğini geliştirerek İran'a muhtemel bir saldırıya imkân tanımakla suçlamıştır (Çelikpala, 2013:291-292). Azerbaycan'da İran istihbarat servisi ile bağlantılı terör hücrelerinin ortaya çıkarılması ve Azerbaycan devlet kurumlarının resmi sitelerine yapılan siber saldırılar, iki devlet ilişkilerini daha da gergin hale getirmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı, İletişim Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Anayasa Mahkemesi gibi önemli devlet kurumlarının internet siteleri 16 Ocak 2011 tarihinde siber saldırıya uğramıştır. Bu sitelere Azerbaycan otoritelerini "Yahudilere hizmet" ile suçlayan notlar yerleştirilmiştir. Söz konusu bilgisayar korsanlarının siber saldırıları İran'dan düzenledikleri iddia edilmiştir (Muradova, 2011).

İkili ilişkilerde gerginlikler ilerleyen dönemde de devam etmiştir. Dönemin İran Genelkurmay Başkanı Tümgeneral Hasan Firuzabadi, Aliyev yönetimi hakkında “Eğer (İran karşıtı) bir politika sürdürmeye devam ederlerse, Aliyev korkunç bir gelecekle yüz yüze gelecek. Aran (Azerbaycan) halkının bir ayaklanmasını bastırması imkânsız olacaktır” demiştir. İran Genelkurmay Başkanı'nın bu açıklamaları Bakü tarafından ABD ve İsrail ile ilişkilerine yönelik Tahran'ın kızgınlığı olarak algılanmıştır. Bu açıklamalar, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'nın Bakü'deki İran Büyükelçisine nota vermesine yol açmıştır (Tait, 2011). İran, Azerbaycan'ın Tahran yönetimine karşı istihbarat elde etmeye çalışan ABD ve İsrail istihbarat servislerinin üssü haline geldiğini ifade etmiştir.

İkili ekonomik ilişkiler iki başkent arasındaki siyasi ilişkilerin seyri ile küresel ekonomide meydana gelen gelişmelerden etkilenmiştir. İki devlet arasındaki ekonomik ilişkilerde enerji ön plana çıkmıştır (Zadeh, 2008:39). Siyasal liderler arasında görüşmeler gerçekleşmiş ve ekonomik anlaşmalar yapılmıştır. Hazar Denizi kıyısını kat eden tarihi boru hattının yanında, Kuzey İran'ı Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk bölgesine bağlayan bir boru hattı 2005 yılında tamamlanmış ve her iki ülke liderleri enerji alanında işbirliğini artırmak istediklerini ifade etmişlerdir. Karayolu ve demiryolu yapımı da her iki ülke için diğer bir gelişim alanı sunmuştur. Bu bağlamda İran'ın Kazvin ve Azerbaycan'ın Astara kentleri arasında kurulan ve sonrasında Bakü'ye uzanarak devamında Rusya'yı da kapsayan demiryolu hattı 2018 yılında hizmete girmiştir.

İki ülke arasındaki demiryolu ve karayolu projelerinin önemli bir bölümü “Kuzey-Güney” uluslararası ulaşım koridoru çerçevesinde gerçekleşmektedir. “Kuzey-Güney” uluslararası ulaşım koridoru vasıtasıyla Avrupa ülkeleri, RF, Orta Asya ve Kafkasya bölgeleri Basra Körfezi ve Hindistan'a çıkabilecek, diğer yandan da Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkelerin Karadeniz limanları ile olan ticareti geliştirecektir (Aslanlı, 2017:15).

İkinci Karabağ Savaşı ve İran-Azerbaycan İlişkilerine Etkileri

27 Eylül-10 Kasım 2021 tarihleri arasında meydana gelen ve Azerbaycan'ın Ermeni işgalinde bulunan topraklarının büyük bölümünü kurtar-

ması ile sonuçlanan İkinci Karabağ Savaşı, Güney Kafkasya jeopolitiğinde ve İran'ın Güney Kafkasya ve Azerbaycan politikasında büyük etkiler yaratmıştır. Öncelikle Azerbaycan, Ermenistan işgali altındaki bölgeleri kuratarak İran sınırının tümünde kontrolü yeniden sağlamıştır. Bu kapsamda 765 kilometrelik Azerbaycan-İran sınırının 1994 yılından beri Ermenistan işgali altında bulunan 132 kilometrelik bölümü yeniden Azerbaycan ege-menliği altına alınmıştır. Bu durumun zıttı olarak İran-Ermenistan sınırının uzunluğu 40 kilometreye düşmüştür (Erim, 2020).

İkinci olarak İran, Azerbaycan-Ermenistan Savaşı sırasında herhangi bir etkinlik gösteremediği gibi tutarlı bir politikada izleyememiştir. İran savaşın başlangıcında çatışmaların derhal durdurulması çağrısı yapmış ve bunun paralelinde de Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıdığını belirten açıklamalarda bulunmuştur. Bu kapsamda Azerbaycan'ın 27 Eylül 2020 tarihinde Ermeni saldırısına karşı işgal altındaki topraklarını kurtarmak ve toprak bütünlüğünü sağlamak maksadıyla başlattığı genel karşı taarruza İran'ın ateşkes çağrısında bulunması kendi içerisinde çelişki yaratmıştır. Diğer yandan savaşın açık olarak Azerbaycan lehine döndüğü 3 Kasım 2020 tarihinde İran'ın dini lideri Seyyid Ali Hamaney'in Azerbaycan'ın otuz yıldır işgal altındaki topraklarının kurtarmasının hakkı olduğu yönündeki açıklamaları, Tahran'ın "bekle-gör" politikası neticesinde sahadaki gerçekliğe uyum sağlama çabası olarak yorumlanmıştır. Ayrıca savaş sırasında Gürcistan'ın hava sahasını silah sevkiyatına kapatması ile Rusya'dan Hazar Denizi vasıtasıyla İran'a gelen askeri araçların yükleri ile beraber Ermenistan'a yardım taşıdığı yolunda haberler medyaya yansımıştır. İran Dışişleri Bakanlığı resmi olarak iddiaları yalanlamıştır. Bununla birlikte İran'ın Doğu Azerbaycan eyaleti vali yardımcısı, Ermenistan'ın RF'den satın aldığı askeri malzeme taşımayan KAMAZ marka kamyonların transit geçişinin "yanlış anlaşılmalara" yol açmaması nedeniyle durdurulduğunu açıklamıştır (Kurşun, 2020). Diğer yandan İran, Suriye'den cihatçı grupların Azerbaycan saflarında savaşmak maksadıyla bölgeye getirildiğine dair asılsız iddialar öne sürmüştür (Başar, 2020).

Üçüncü olarak İran, İkinci Karabağ Savaşını sona erdiren Azerbaycan, Ermenistan ve RF arasında imzalanan 10 Kasım 2020 tarihli üçlü deklarasyonun müzakere sürecinde ve sonrasında kurulan mekanizmalarda

herhangi bir varlık gösterememiştir. Bölgenin önemli aktörlerinden biri olarak hem Azerbaycan hem de Ermenistan ile komşu olup önemli ilişkilere sahip olan İran'ın bu süreçte yer alamaması bir nevi siyasi ve diplomatik başarısızlık olarak görülmüştür. Buna karşın Güney Kafkasya'da en etkin bölgesel güç olan RF, tarafları hem müzakere masasına oturtmuş ve hem de ateşkes ile kurulan mekanizmalarda ana aktör olmuştur. RF bahse konu üçlü deklarasyon çerçevesinde 1960 personelden oluşan barış gücü ile devamında yenilenebilecek beş yıl süre ile Dağlık Karabağ ateşkes hattı ve Laçın Koridorunda askeri varlık bulundurabilecektir. Her ne kadar Türkiye üçlü deklarasyona taraf olmamışsa da bahse konu deklarasyon çerçevesinde oluşturulan Ortak Gözlem Merkezinde Rus askeri ile Türk askeri ateşkesin gözlemlenmesi faaliyetlerini birlikte yürütmektedir. Böylelikle İkinci Karabağ Savaşı sonrasında İran'ın bölgesel rakipleri olan Türkiye ve RF, Azerbaycan'da askeri varlık bulundurmaya başlamışlardır. İran'ın İkinci Karabağ Savaşı ve sonrasındaki süreçte etkin olamamasının diğer bir nedeni ise, Tahran'ın, Güney Kafkasya politikasını paralelinde yürüttüğü Moskova ile Ankara arasında yaşanan yakınlaşmadır (Erim, 2020). Bu doğrultuda Moskova, Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını kurtarmaya yönelik askerî harekâtına Tahran'ın beklediği tepkiyi göstermemiş ve görece tarafsız kalarak Ermenistan'ı askeri olarak desteklememiştir.

Üçlü deklarasyonun İran için en büyük önem taşıyan dokuzuncu maddesi “Bölgedeki tüm ekonomi ve ulaşım bağlantıları üzerindeki blokaj kaldırılır. Ermenistan Cumhuriyeti insanların, araçların ve kargoların her iki yönde sorunsuz şekilde seyahat etmesinin organizasyonu amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahcivan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşımın güvenliğini garanti eder. Ulaşımın kontrolü, Rusya Federal Güvenlik Servisi'nin (FSB) Sınır Birimi organları tarafından gerçekleştirilir. Tarafların mutabakatı ile Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'ın batı bölgelerine bağlayan yeni ulaşım yollarının inşası sağlanacaktır.” hükmünü içermektedir. Üçlü Deklarasyonda belirtilen hükmün gerçekleşmesi durumunda İran hem Azerbaycan ile Nahcivan arasındaki hem de Türkiye ile Azerbaycan ve Orta Asya arasındaki transit ülke rolünü kaybedecektir. Bu hem siyasi hem de ekonomik açıdan İran'ın çıkarlarını olumsuz yönde etkileyecektir. Diğer bir açıdan ise Nahcivan ve Azerbaycan'ın, Ermenistan vasıtasıyla birbirine bağlanması Azerbaycan'da ve Orta

Asya'da Türkiye ve genel olarak Batının etkinliğinin artmasına neden olacaktır. Bu durum ise İran'ın bölgesel nüfuz arayışına engel olacaktır.

Dördüncü olarak İran, İkinci Karabağ Savaşı ile somut olarak sahaya yansıyan Bakü'nün artan siyasi, askeri ve ekonomik gücünden endişe duymaktadır. Azerbaycan işgalden kurtarılan topraklarda egemenliğinin bir göstergesi olarak İran tırlarının Dağlık Karabağ'a Azerbaycan otoritelerinin denetimi olmadan taşıma yapmasını engellemiştir. İran ise Azerbaycan'ın uluslararası hukuka uygun bu yaklaşımına hem siyasi hem de askeri tepki göstermiş ve Azerbaycan sınırında askeri tatbikat yapmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, İkinci Karabağ Savaşının kazanılmasının birinci yıldönümünde verdiği mülakatta İran'ın bahse konu siyasi-askeri politikasına tepkisini “*Sınırımızın yakınlarında yapılan askeri tatbikata gelince ise bu çok şaşırtıcı bir olaydır. Çünkü 30 yıllık bağımsızlık döneminde böyle olaylar olmamıştı. İlk olarak söylemeliyim ki her ülke kendi topraklarında istediği askeri tatbikatı yapabilir. Bu onun egemen hakkı. Buna kimse söz söyleyemez. Fakat bunu bir zaman kesitinde analiz ettiğimizde bunun hiçbir zaman olmadığını görüyoruz. Neden şimdi ve neden bizim sınırımızda? Bu soruları ben değil Azerbaycan toplumu soruyor. Bu soruyu dünyadaki Azerbaycanlılar soruyor. Bir soru da soruluyor ki neden işgal döneminde o bölgede tatbikat yapılmıyordu. Ermenilerin Cebrayıl, Zengilan ve Fuzuli'de olduğu dönemde neden tatbikat yapılmıyordu. Neden biz bu toprakları kurtardıktan sonra, 30 yıllık esaret ve işgale son verdirdikten sonra bu yapılıyor. Bu sorular meşru sorulardır.*” şeklinde ifade etmiştir (Özgenç, 2021).

Özellikle İkinci Karabağ Savaşı ve sonrası Azerbaycan ile Türkiye arasındaki siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel ilişkilerin artması, Türkiye'nin RF ile Ortak Gözlem Merkezinde görev yapması ve Azerbaycan'daki askeri varlığı ile ortak düzenlenen tatbikatlar İran'ı endişeye sevk etmektedir. Ayrıca Türkiye'nin İkinci Karabağ Savaşında Azerbaycan'a sağladığı siyasi ve askeri desteğin, Ankara'nın Azerbaycan ve İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri üzerinde etkisini artırması da Tahran'ın dikkatini çekmektedir. Ermenistan işgali altındaki Azerbaycan topraklarının kurtarılması dolayısıyla 10 Aralık 2020 tarihinde Bakü'de düzenlenen törende Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın “Aras Türküsü”nden bir bölüm okuması İran'da rahatsızlık yaratmıştır. Dönemin İran Dışiş-

leri Bakanı okunan şiirin, Aras Nehri'nin kuzey bölgelerinin İran'ın ana topraklarından zorla ayrılmasıyla ilgili olduğunu ifade ederek hem Güney Azerbaycan konusundaki hassasiyetlerini ortaya koymuş (Deutsche Welle, 2020) hem de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin gerçekte İran'ın bir parçası olduğunu ima etmiştir. İki ülke arasındaki gerilim diplomatik görüşmeler sonucunda aşılmıştır. Azerbaycan ve Türkiye arasında sıklıkla yapılan tatbikatlara ilave olarak 11-22 Eylül 2021 tarihleri arasında Azerbaycan, Türkiye ve Pakistan'ın katılımı ile Azerbaycan ev sahipliğinde Türkiye-Azerbaycan-Pakistan Özel Kuvvetler (Üç Kardeş) Tatbikatı icra edilmiştir. İkinci Karabağ Savaşında Azerbaycan'ın, Türkiye ve İsrail'den ithal ettiği insansız hava araçları ve roket ve füze sistemleri muharebelerin sonucuna tesir edecek başarılar ortaya koymuştur.

İran üst düzey yetkilileri sıklıkla Azerbaycan'da bulunduğunu iddia ettikleri İsrail askeri unsurlarını ve Suriyeli terörist grupları kendilerine yönelik tehdit olarak göstermektedir. Tahran, 1 Ekim 2021 tarihinden itibaren Azerbaycan sınırında Hayber Fatihleri Tatbikatını başlatmıştır. İran Kara Kuvvetleri Komutanı General Kiyumers Heyderi, tatbikatın bölgede askeri hazırlıkların artırılması amacıyla yapıldığını, Siyonist rejimin gelmesinden itibaren Azerbaycan sınırlarının hassasiyetinin arttığını ve Suriye'den gelen teröristlerin bölgeden çıktığının kesinlik kazanmadığını iddia ederek Eylül 2021'de İran'ın kuzey sınırlarında 4-5 tatbikat yapıldığını ifade etmiştir (İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı, 2021). Buna karşılık Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, 100.000 kişilik ordusu bulunan Azerbaycan'ın paralı askerlere ihtiyacını olmadığını, Azerbaycan topraklarında teröristlere hiçbir zaman yer olmadığını, Azerbaycan karşıtı politikanın İran'a fayda sağlamayacağını açıklamıştır (Tehran Times, 2021). Azerbaycan Sınır Hizmetleri ise yaptığı açıklamada Azerbaycan-İran sınırında üçüncü bir ülkeye ait gücün geçmişte ve günümüzde bulunmadığını, gelecekte de bulunmayacağını belirtmiştir (Rehimov, 2021). Türkiye ve Azerbaycan, İkinci Karabağ Savaşı sonrası Güney Kafkasya'da ortaya çıkan jeopolitik durum çerçevesinde bölgesel sorunların kalıcı çözüme kavuşturulması amacıyla 3 (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) +3 (Türkiye, RF ve İran) formatında bir diyalog mekanizması önermiştir. Bakü yönetimi her halükârda İran'ın bölgedeki öneminin farkındadır ve Tahran yönetimini yeni sürece dahil etmek istemektedir.

Sonuç

İran-Azerbaycan ilişkileri incelendiğinde, tarihi ve kültürel yakınlık ile aynı dinin aynı mezhebine dahil olma neticesinde iki komşu ülke arasında olumlu ilişkilerin görülmesi gerekirdi. Ancak durum böyle değildir. Farklı stratejik çıkar ve ittifaklar, laiklik-İslami rejim gerginliği ve İran'daki Azeri varlığı, İran-Azerbaycan ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. İkinci Karabağ Savaşı öncesi, esnası ve sonrasında İran'ın Azerbaycan'a yönelik izlediği dış politika güvenlik ve var olma üzerine inşa edilmiş pragmatik öğeler içermektedir.

İran; Azerbaycan ve Bakü'nün Türkiye ve İsrail gibi müttefiklerinin toprak bütünlüğüne yönelik niyetlerinden emin değildir. Bu durumun temel nedeni bünyesindeki Azerbaycan Türkü nüfusu ve Bakü'nün Türkiye ve İsrail ile geliştirdiği ilişkilerdir. İkinci Karabağ Savaşı sonucu Azerbaycan'ın Ermeni işgali altındaki topraklarının büyük bölümünü kurtarması ile ortaya çıkan yeni jeopolitik gerçeklik, İran'ın bahse konu tehdit algılamalarının tetiklenmesine yol açmıştır. Azerbaycan siyasi, askeri ve ekonomik gücünün artışı bilfiil İkinci Karabağ Savaşı'nda ortaya koymuştur. Dolayısıyla İran; Azerbaycan ve Azerbaycan'ın yakın ilişkiler içerisinde olduğu Türkiye ve İsrail'den kaynaklanabilecek tehditleri bertaraf etmek için söz konusu ülkelerden daha güçlü olmayı istemektedir.

İran'ın mevcut durumda algıladığı tehditlerin ortadan kalkması kısa vadede mümkün değildir. ABD ile İsrail'in, İran'a yönelik muhtemel askerî harekâtları Tahran'ın tehdit algılamasını sürekli canlı tutmaktadır. İran'ın mevcut tehdit algısı arttıkça ve Bakü'nün Türkiye, İsrail ve genel olarak Batı ile ilişkileri günümüz çizgisinde sürdürdükçe, İran-Azerbaycan ilişkileri daha da gerginleşecek ve Tahran, Bakü'yü zayıflatmaya ve kendini güçlendirmeye öncelik verecektir. Ancak bu durum İran'ın çıkarlarına hizmet eden bir sonuç ortaya çıkarmayacak, bünyesindeki Azerbaycan Türklerinin tepkisi ile karşılaşacaktır.

Tarihi, kültürel ve dini ortaklık barındıran iki komşu ülkenin çatışma ve rekabet unsurlarını içeren ilişkilerini karşılıklı çıkarlara dayalı, bölgesel güvenliğe katkı sağlayan ve ekonomik gelişimi hızlandıran seviyeye ulaştırmaları gerekmektedir. Bu kapsamda İran'ın, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde İkinci Karabağ Savaşı sonrası Güney Kafkasya'da

ortaya çıkan jeopolitik gerçekliği kabul ederek gerek Bakü ile ikili ilişkilerde gerekse önerilen 3+3 formatı çerçevesinde uluslararası alanda işbirliğine yönelmesi hem İran ve Azerbaycan arasındaki güven bunalımını ortadan kaldıracak, hem de bölgenin başta güvenlik ve ekonomi olmak üzere süregelen sorunlarına kalıcı çözüm bulunmasına neden olacaktır.

Kaynakça

Abasov, A. (2011). "Azerbaijan and Iran: Contradiction and Perspectives of Development of Their Relations", *The Analyticon*, No.7, <http://theanalyticon.com/?p=446&lang=en> (07.2011).

Akdevelioğlu A. (2004). "İran'ın Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları". *Uluslararası İlişkiler*, Cilt.1, No.2, s.129-160.

Aras, B. (2001). "Turkish Foreign Policy Towards Iran: Ideology and Foreign Policy in Flux", *Journal of Third World Studies*, No.18, pp.105-124.

Aryans. (2011). *Encyclopedia Iranica*, <https://iranicaonline.org/articles/aryans>, (16.09.2021).

Aslanlı, K. (2017). "İran – Azerbaycan Ekonomik İlişkileri", *İran Araştırmaları Merkezi*, https://iramcenter.org/d_hbanaliz/analiz_iran-Azerbaycan_Ekonomik_iliskileri.pdf, (26.09.2021).

Azernews. (2011). "Turkey seeks thaw in Iran-Azeri ties", <https://www.azernews.az/nation/31673.html>, (30.10.2021).

Başar, U. (2020). "İran Karabağ savaşının kaybedeni mi?", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-karabag-savasinin-kaybedeni-mi/2052813>, (26.10.2021).

Constitution (t.y.). <https://en.mfa.ir/portal/viewpage/3997>, (21.09.2021).

Cornell, S. E. (2006). "The Politicization of Islam in Azerbaijan", *Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Studies Program*, https://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2006_10_SRP_Cornell_Islam-Azerbaijan.pdf, (19.08.2021).

Çelikkpala, M. (2013). "İlham Aliyev Dönemi Dış Politikası: Sorunlar, Öncelikler ve İlişkiler", Erhan, Ç. (Ed.), *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı: İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi: 291-292.

Deutsche Welle. (2020). "İran ile Türkiye arasında şiiir krizi", <https://www.dw.com/tr/iran-ile-t%C3%BCrkiye-aras%C4%B1nda-%C5%9Fir-krizi/a-55911204>, (12.10.2021).

Edwards, H. (2010). "Iran's Near Abroad", Foreign Policy, http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/09/20/irans_near_abroad?page=full, (26.10.2021).

Erim, O.B. (2020). "Gelişen Azerbaycan-Türkiye İlişkileri Karşısında İran'ın Düşmanlığı", Kırım Haber Ajansı. <https://qha.com.tr/ozel-haber-roportaj/gelisen-azerbaycan-turkiye-iliskileri-karsisinda-iran-in-dusmanligi/288059/>, (13.10.2021).

Eurasia.net. (2011). "Tensions Growing Between Azerbaijan and Iran?", <https://eurasianet.org/tensions-growing-between-azerbaijan-and-iran>, (19.09.2021).

Ghafouri, M. (2008). "The Caspian Sea: Rivalry And Cooperation", Journal Compilation Middle East Policy Council, Vol.15, No.2, pp.81-96.

Gresh, G. (2006). "Coddling the Caucasus: Iran's Strategic Relationship with Azerbaijan and Armenia", Caucasian Review of International Affairs, Vol.1, No.1, pp.1-13, <https://www.files.ethz.ch/isn/104431/Full.pdf>, (25.10.2021).

İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı. (2021). "Hayber Fatihleri Tatbikatı başladı", <https://tr.irna.ir/news/84489825/Hayber-Fatihleri-Tatbikat%C4%B1ba%C5%9Fad%C4%B1>, (26.10.2021).

Iran-Main Indicator. (2020). <https://www.amar.org.ir/english/Main-Indicators>, (15.10.2021).

Keskin, A. (2020). "İran'ın Karabağ Siyasetinin 5 Yüzü", Fikir Turu, https://fikirturu.com/jeo-strateji/iranin-karabag-siyasetininyuzu/?fbclid=IwAR20GYesID_Vo0E_dKODBI9MuoT-I2QypDaM3xqgsLOUbU-3BN8ULWTsEHZ4 (29.10.2021).

Koolae, E. & Hafezian, M.H. (2010). "The Islamic Republic of Iran and the South Caucasus Republics", Iranian Studies, Vol.43, No.3, pp.391-409.

Kurşun, M. (2020). "İran Ermenistan'a Silah Taşdığı İddialarını Reddetti", Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cep-he-hatti/iran-ermenistana-silah-tasidigi-iddialarini-reddetti/1989277>, (12.10.2021).

Mammadov, H. (2013). “Bölgesel Politikalar Açısından Azerbaycan-İran İlişkileri”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt. 8, No.15, s.45-71.

Marzieh, K.E. (2016). “Iran’s Regional Policy in the South Caucasus: Case Studies of Relations with the Republics of Azerbaijan & Armenia”, *Durham University*, http://etheses.dur.ac.uk/11870/1/Iran’s_South_Caucasus_Policy-2016.pdf?DDD35+, (19.10.2021).

Metin, B. (2012). “Türk İnan İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt.16, No.2, s.157-187.

Miles, C. (1999). “The Caspian Pipeline Debate Continues: Why Not Iran?”, *Journal of International Affairs*, Cilt.53, No.1, pp.325-346.

Muradova, M. (2011). “Iran and Azerbaijan Clash over Cyber-Attacks and Arrested Terrorists”, *Central Asia-Caucasus Institute*.

Nassibli, N.L. (1999). “Azerbaijan – Iran Relations: Challenges and Prospects”, *Harvard Kennedy School Belfer Center*, <https://www.belfer-center.org/publication/azerbaijan-iran-relations-challenges-and-prospects>, (28.10.2021).

Nassibu, N. (1999). “Azerbaijan – Iranian Relations: Past and Present”, *Journal of Azerbaijan Studies*, pp.5-21, <http://webmail.khazar.org/bitstream/20.500.12323/172/3/N.%20Nasibli.pdf>, (16.10.2021).

News.az. (2011). “Future of Azerbaijan – Iran ties depends on Iran’s Relations with Russia and Turkey”, <http://www.news.az/articles/politics/48253>, (19.10.2021).

Oğuz, C. (2012). “Relations Between Iran and Azerbaijan: What next?”. *News.Az*, <http://wwwnews.az/articles/53614>, (19.11.2021).

Olson, R. (2002). “Turkey-Iran Relations, 2000-2001: The Caspian, Azerbaijan and The Kurds”, *Middle East Policy*, Cilt.9, No.2, pp.111-129.

Özgenç, T. (2021). “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev 2. Karabağ Savaşı’nın 1. Yılında AA’ya Konuştu”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-2-karabag-savasinin-1-yilinda-aaya-konustu/2375849>, (19.11.2021).

Peterson, K., & Dunn, Candace. (2021). "Iran's crude oil production fell to an almost 40-year low in 2020", U.S. Energy Information Administration, <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=49116>, (25.11.2021).

Ramazani, R.K. (2004). "Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy", Middle East Journal, Vol.58, No.4, pp.549-559.

Rasmussen, K.B. (2009). "The Foreign Policy of Iran: Ideology and pragmatism in the Islamic Republic", Danish Institute for International Studies, https://ciaotest.cc.columbia.edu/pbei/diis/0015954/f_0015954_13833.pdf, (16.10.2021).

Rehimov, R. (2021). "Azerbaycan Sınır Hizmetlerinden İranlı yetkililere "sorumlu olun çağrısı", Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-sinir-hizmetlerinden-iranli-yetkililere-sorumlu-olun-cagrisi/2388703>, (15.11.2021).

Sadri, H. (2003). "Elements of Azerbaijan Foreign Policy", Journal of Third World Studies, Vol.20, No.1, pp.179-192.

Sarıkaya, Y. (2008). Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik, İstanbul: Ötüken.

Sarıkaya, Y. (2021). "İran'ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü", Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt.7, No.1, s.84-103.

Shaffer, B. (2000). "The formation of Azerbaijan Collective Identity in Iran". Nationalities Papers, Vol.28, No.3, pp.449-477, <https://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/The%20formation%20of%20Azerbaijani%20collective%20identity%20in%20Iran.pdf>, (30.10.2021).

Shaffer, B. (2002). "Is There a Muslim Foreign Policy? The Case of the Caspian", Current History, Vol.101, No.568, pp.382-387.

Shaffer, B. (2003). "Iran's Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views of the U.S. and Europe", Iran and Its Neighbors: Diverging Views on a Strategic Region, pp.17-22, <https://www.belfercenter.org/sites/default/files/files/publication/shaffer.pdf>, (19.10.2021).

Sharashenidze, T. (2011). "The Role of Iran in the South Caucasus", *Caucasus Analytical Digest*, No.30, pp.2-4, <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/CAD-30-2-4.pdf>, (19.11.2021).

Sinkaya, B. (2012). "İran'ın Kafkasya Politikası", Aydın M. (Ed.), *Kafkaslarda Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi)*, Ankara: Nobel: 229-256.

Souleimanov, E. Ditarych, O. (2007). "Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood", *Middle East Policy*, Vol.14, No.2, pp.101-116.

Tait, R. (2011). "Iran, Azerbaijan, And Turkey: Zero Problems? Zero Chance", *Radio Free Liberty*, https://www.rferl.org/a/iran_azerbaijan_turkey_war_of_words/24301086.html, (15.11.2021).

Tehran Times. (2020). "Amir Abdollahian says Tehran and Baku should not give enemies opportunity to undermine ties", <https://www.tehrantimes.com/news/466004/Amir-Abdollahian-says-Tehran-and-Baku-should-not-give-enemies>, (19.11.2021).

Yeşilot, O. (2008). "Türkmençayı Antlaşması ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, No.36, s.187-199.

Yousefi, A.M.H. (2010). "Iran's Foreign Policy During Ahmadinejad: From Confrontation to Accommodation", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol.9, No.2, pp.1-23.

Yunus, A. (2006). "Azerbaijan-Between America and Iran", *Russia in Global Affairs*, Vol.4, No.3, pp.112-126, https://www.files.ethz.ch/isn/25376/Full_Text.pdf, (23.11.2021).

Zadeh, K.S. (2008). "Iran's Strategy in the South Caucasus", *Caucasian Review of International Relations*, Vol.2, No.1, 35-41, <https://d-nb.info/993905447/34>, (19.10.2021).

Zarif. M.J. (2014). "What Iran Really Wants: Iranian Foreign Policy in the Rouhani Era", *Foreign Affairs*, Vol.93, No.3, <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2014-04-17/what-iran-really-wants>, (15.11.2021).

Extended Summary

Iran's Foreign Policy Towards Azerbaijan: The Decisiveness of the Second Karabakh War

Persians and Turks lived under the domination of states of Turkish-Oghuz origin for more than 800 years from the eleventh century. Therefore, both peoples have close cultural, social and historical ties. As a result of Russia's defeat of Iran in the Russo-Iranian wars between 1804-1813 and 1826-1828, the Gulistan Agreements in 1813 and the Turkmenchay Agreements in 1828 were signed. After these agreements, the Aras River was accepted as the border between Iran and Russia, and the Azeris living in the north of the Aras River came under the rule of Russia, and the Azerbaijanis Turks living in the south came under the rule of Iran. In the history, important separatist movements have emerged in Southern Azerbaijan. The aim of the uprising South Azerbaijanis was to unite North and South Azerbaijan. After suppressing these uprisings, Iran started to follow a policy based on destroying the Azerbaijanis Turks ethnic identity and "Iranizing" it.

With the collapse of the USSR in 1991, Azerbaijan became Iran's northern neighbor. Azerbaijan is of great importance for Iran. Iran has a 765 km long border with Azerbaijan. At the same time, both countries are littoral to the Caspian Sea. Transportation between Azerbaijan and the Nakhchivan Autonomous Republic of Azerbaijan can only be provided through Iran. Most of the peoples of both states belong to the Shiite sect of Islam. Most Azerbaijanis Turks are not only Shiites, but also belong to the Jafari branch of Shiism, which is dominant in Iran. Despite all these, the most important difference between the two states is that Azerbaijan is a secular state and Iran is a theocratic state. Azerbaijan's secularism has largely inherited from the USSR period and the Azerbaijani administration strives to preserve this feature of the country. The Baku administration took measures against Iran's policy of exporting the revolution, and this situation was met with a reaction by the Tehran administration. When Iran's Azerbaijan policy is analyzed over time, President of Azerbaijan Elchibey was a secular, nationalist and anti-Iranian leader. Elchibey emphasized the need to unite North and South Azerbaijan on every platform. For this reason,

Iran started to see Azerbaijan as a threat and supported Armenia in the Nagorno-Karabakh conflict. Although a more balanced policy towards Iran was followed during the Heydar Aliyev and İlham Aliyev periods, tension and distrust continued in the relations. In these periods, the sharing of the Caspian Sea and the directions from which the Caspian Basin energy resources will be supplied to the world markets created a problem between Azerbaijan and Iran. As a result, Azerbaijan's oil and natural gas was presented to the world markets through the Azerbaijan-Georgia-Turkey lines supported by the USA and the West. Differences of opinion between Iran and Azerbaijan on the status of the Caspian Sea were resolved with the agreement reached on 12 August 2018 with the participation of Azerbaijan, Iran, Kazakhstan, RF and Turkmenistan. Within this framework, it was agreed that each littoral state should be sovereign up to 15 nautical miles away, fisheries could be carried out within 10 nautical miles from a distance of 15 nautical miles, and the remaining sea area should be accepted as a neutral zone open to the common use of the states.

Looking at the political aspect of the relations, it is seen that the large Azerbaijani population living in Iran is a determinant in the relations between the two countries. Iran is suspicious of the attempts to destroy the territorial integrity of the Azerbaijanis Turks within its body and follows a cautious policy. One of Tehran's biggest concerns in this regard is the possibility of the Azerbaijanis Turks population threatening its territorial integrity and sovereignty due to external reasons. At the forefront of these external factors is the Republic of Azerbaijan, which is a powerful and center of attraction. Tehran is afraid of the fact that Azerbaijan, which is a powerful and center of attraction, increases the awareness of ethnic identity among the Azerbaijanis Turks and the irredentist policies of Baku. Although Iran officially states that it is neutral in the Azerbaijan-Armenia conflict, it actually supports Christian Armenia in the Nagorno-Karabakh conflict, similar to the policy of the USA, which it describes as the "great devil". In this context, Iran and Azerbaijan are turning to different and opposing power centers in order to ensure their security. Iran establishes close relations with Russia and China in order to counter the US and Israel threat against itself. On the other hand, Azerbaijan is developing its relations with Turkey and Israel in order to solve the Nagorno-Karabakh

problem, which is the biggest security problem, and follows a balanced policy between the West and especially the USA and Moscow.

The Second Karabakh War, which took place in 2020 and resulted in the victory of Azerbaijan, changed the geopolitical situation in the South Caucasus and this situation was perceived as a threat for Iran. Iran could not be active neither before the war in question, nor during the war, nor in the mechanisms established as a result of the tripartite declaration signed between RF, Azerbaijan and Armenia, which ended the war. The concrete increase in Azerbaijan's national power elements has caused Tehran to worry. RF's peacekeeping forces in the Nagorno-Karabakh and Lachin Corridor and Turkey's role in the Joint Observation Center with RF, military exercises carried out by Azerbaijan and Turkey, prevention of illegal attempts by Iran in the lands where Baku regained its sovereignty has increased the threat perception of Tehran. On the other hand, within the framework of the aforementioned tripartite declaration, connecting Azerbaijan and Nakhchivan via Armenia by land will abolish Iran's role as a transit country and reduce its political and economic influence in the region. After the Second Karabakh War, the accusatory statements of Iranian political and military leaders against Baku and the military exercises held for the first time on the Azerbaijani border led the relations to a negative direction.

As a result, Iran's foreign policy towards Azerbaijan before, during and after the Second Karabakh War includes pragmatic elements built on security and existence. The two neighboring countries, which have historical, cultural and religious partnerships, need to bring their relations, which include elements of conflict and competition, to a level that is based on mutual interests, contributes to regional security and accelerates economic development. Iran's acceptance of the geopolitical reality that emerged in the South Caucasus after the Second Karabakh War within the framework of the territorial integrity of Azerbaijan will reveal positive results for the region in every respect. In this context, Tehran's tendency to cooperate both in bilateral relations with Baku and in the international arena within the framework of the proposed 3+3 format will both eliminate the crisis of trust between Iran and Azerbaijan and lead to a permanent solution to the ongoing problems of the region, especially security and economy.

SOCIAL AIDS OF OTTOMAN RED CRESCENT COMMUNITY TO THE IMMIGRANTS DURING BALKANS WARS

Cüneyt Uğurlu

Abstract

In the First Balkan War, due to occupation of Edirne by enemies for a while, there was an intense migration flow through İstanbul. Ottoman Red Crescent Community supplied health services to these immigrants in mosques. On the other hand soup kitchen and clothes donation for immigrants were also held by Ottoman Red Crescent Community. When number of immigrants and wounded people were so high, Ottoman Red Crescent Community converted some schools and Darulfunun into hospitals for serving quicker health service to Ottoman army and immigrants. Moreover Red Crescent hired ships and transformed them into hospital ships. Besides these Red Crescent applied quarantine for fighting with cholera epidemic. During Balkan Wars other Muslim countries gathered financial aids and sent these aids to Red Crescent. This study examines social aids of Ottoman Red Crescent Community for immigrants during Balkan Wars according to archive documents.

Keywords: *Osmanlı State, Red Crescent, Balkan Wars, migration, immigrant*

BALKAN SAVAŞLARINDA HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİNİN MUHACİRLERE SOSYAL YARDIMLARI

Cüneyt Uğurlu*

Öz

I. Balkan Savaşı'nda Edirne'nin bir süre düşman işgaline uğraması nedeniyle 1912 yılında İstanbul'a yoğun bir göç akımı olmuştur. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bu muhacirlere camilerde ve hastanelerde sağlık hizmetini sağlarken diğer yandan aşevi ve kıyafet yardımları da yapmıştır. Muhacirlerin ve harpteki yaralıların sayısının çok olması nedeniyle Hilâl-i Ahmer, bazı mektepleri ve Darülfünun'u hastaneye dönüştürmüştür. Osmanlı ordusuna daha da hızlı hizmet verebilmek için Hilâl-i Ahmer, vapurları kiralayarak hastane gemisi haline getirmiştir. Hilâl-i Ahmer bunların yanında kolera salgınıyla da mücadele için karantina uygulamıştır. Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'ne diğer ülkelerdeki Müslümanlardan önemli miktarda yardım toplanarak Hilâl-i Ahmer'e bu yardımlar gönderilmiştir. Bu çalışma Balkan Savaşları'nda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin muhacirlere olan yardımlarını arşiv belgeleri üzerinden incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Hilâl-i Ahmer, Balkan Savaşları, göç, muhacir

* Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Politika Yüksek Lisans öğrencisi, cuneytu-gurlu@yandex.com, <https://orcid.org/0000-0003-4546-117X>.
Bu makaleye atıf için: Uğurlu, Cüneyt. (2022). Balkan Savaşlarında Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Muhacirlere Sosyal Yardımları, SDE Akademi Dergisi, 2(4), 44-75

Giriş

Osmanlı tarihinde vakıfların oldukça önemli fonksiyonları bulunmaktaydı. Vakıf kültürü sosyal yardım ve dayanışma açısından büyük bir önem arz etmekteydi. Kimi zaman medrese şeklinde eğitim alanında faaliyet gösteren vakıflar, kimi zaman da aşevi, sadaka ve zekat faaliyetleri ile yoksulluğun önlenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu vakıflar erken dönem Osmanlı ve yükselme devri Osmanlı döneminde sosyal yardımlaşma için yeterli olmakta iken Osmanlı'nın son döneminde üst üste savaşların yaşanması hızlı karar verilebilen ve merkezi yönetimin uygulanabileceği bir cemiyet ihtiyacı doğurmuştur. Bu ihtiyaca binaen Geç dönem Osmanlı döneminde insani yardım düşüncesinin sağlık alanında kurumsal organizasyon şeklinde karşımıza çıkması ise 1877'de Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kurulmasıyla gerçekleşmiştir.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Osmanlı-Rus Harbi ve Trablusgarp'ta çok önemli vazifeler ifa etmiş ve gittiği yerlerde seyyar hastaneler kurarak hem askerlerin hem de bölge halkının tedavi görmesini sağlamıştır. Trablusgarp Savaşı'nın hemen akabinde başlayan Balkan Savaşları'nda Hilâl-i Ahmer, Edirne'den gelen muhacirlerin iskan çalışmaları için aktif rol oynamıştır. Cephe gerisinde yaralılara hizmet vererek bu bölgede birçok seyyar hastane açmıştır. İhtiyaç halinde bazı mektep ve medreseler de hastane haline dönüştürülmüştür. Gülnihal isimli vapurun hastane gemisine dönüştürülmesi dikkat çekicidir.

Hilâl-i Ahmer'in savaş şartlarında yaralılara fedakarlıkla yaptığı hizmetlerin yanı sıra Hilâl-i Ahmer'e bu dönemde yapılan uluslararası yardımlar da incelemeye değerdir. Zira Balkan Devletleri'nin Osmanlı'ya açmış olduğu savaş, İslam aleminde Haçlı seferi olarak algılanmış ve bazı devletler Osmanlı Devleti için yardım seferberliğine başlamıştır.

Bu çalışmada Kızılay arşiv belgelerinin ışığında Hilâl-i Ahmer'in muhacirlere yapmış olduğu infak, iskan ve sağlık yardımları ile beraber bu dönemde Hilâl-i Ahmer'e yapılan uluslararası bağışları istatistikî olarak ilgili kaynaklardan derleyerek ortaya koyma amaçlanmıştır.

Hilâl-i Ahmer'in Faaliyetleri ve Muhacirleri İskân Çalışmaları

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluş amacı cephe gerisinde yaralı askerlere yardım etmek ve orduya verilen sağlık hizmetlerini güçlendirmektir. Balkan Savaşları'yla birlikte Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin hizmet alanı genişleyerek yeni faaliyet alanları ortaya çıkmıştır. Bunlar yoksullara yardım, salgın hastalıklarla mücadele, muhacirlere aşevi hizmeti ve kıyafet yardımı gibi faaliyetlerdir. Gönüllü faaliyet alanlarının artışı ile beraber Hilâl-i Ahmer devletin bir nevi sosyal yardım kuruluşu haline gelmiştir (Özbek, 2016:321).

Osmanlı ordusunun Bulgarların saldırısına maruz kalarak Kırkkilise Bozgunu ile beraber geri çekilmesi sonucu köylerini ve kasabalarını terk eden Osmanlı halkı, perişan bir şekilde İstanbul'a göç etmek zorunda kalmıştır. İstanbul'a gelen muhacirler kısa sürede camilerin ve mescitlerin etrafında kalabalık oluşturmaya başlamıştır. Edirne Vilayetinin çoğunluğu ile beraber Çatalca Sancağı ahalisine bu camiler kifayet etmeyeceği için binlerce muhacirin arabaları ve hayvanları günlerce meydanlarda ve sokaklarda kalmıştı.

Hilâl-i Ahmer harp zamanlarında yaralı askerlere yardım amaçlı kurulmuş bir müessese olmasına rağmen muhacirlere yardım etme hususunu Merkez-i Umumi'de müzakereye aldı. Nizamnamenin beşinci maddesine göre muhacir halkın oluşması da harbin neticesinden sayıldığı için Hilâl-i Ahmer'in muhacirlere yardımı da cemiyetin başlıca vazifelerden sayılıyordu.¹

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti işgale uğrayan yörelerden akın akın gelen muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılarken cephede şehit veya gazi düşen askerlerin geride bıraktığı dul ve yetimleri de gözetmesi gerekiyordu. Savaşın neden olduğu işsizlik, kıtlık, açlık gibi durumlarda da cemiyet her türlü fedakarlıkta bulunarak savaştan mağdur kesimlere yardıma koşuyordu (Dereci, 2013:5).

Hilâl-i Ahmer'in ilk etapta harpte bulunan askerlerin ailelerine yardım etmesi planlanmıştır. Perişan ve kimsesiz bir halde İstanbul'a hicret

1 Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Sâlnamesi, İstanbul Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İzgöer, A. Z., & Tuğ, R. (2013). Padişah'ın himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı. Ankara: Türk Kızılayı Yayınları, s.449.

eden muhacirlerin iskân edilmesi cemiyetin ikinci planda deruhte ettiği bir vazife oldu. Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi azâsından Celaleddin Muhtar Beyefendi, Haydarpaşa'daki yeni inşa etmiş bulunduğu 15 daireden müteşekkil binasını muhacir ailelerin yerleştirilmesi için bağışladı. Bu ailelere Hilâl-i Ahmer tarafından kişi başına günlük 3,5 lira yardım verilmesi kararlaştırıldı. Yardıma muhtaç ve maaşlı olmayan 40 felaketzedeye buraya yerleştirilerek kendilerine infak yapıldı. Muhtaç ailelerin artış göstermesi üzerine bu daireler yeterli gelmeyince Haşim Paşa Konağı ile Çatalçeşme'de Şevket Bey'in konağı da muhacirlere tahsis edilmiştir.

Bulgar zulmünden kaçan muhacirlerin kısa zamanda çoğalmasından dolayı Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi tarafından muhacirlere öncelikle ikişer defa 5'er bin lira verilmiş, daha sonra bunlardan bağımsız olarak kongrede 10 bin lira yardım yapılmış ve en son olarak kongrede 50 bin lira tahsis edilmişti. Bu yardımların ulaştırılması için gerekli vasıta ve heyete nezaret etmek üzere bir memur tayin edildi.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Yedikule haricinde barakalara sığınan 3800 muhacir ve bunların bakmakta olduğu 800 hayvanın infak ve iâşesini sağlamıştı. Her başına 3'er kuruş yevmiye verilecek ve 15 günlük yevmiye tek seferde Hilâl-i Ahmer memurları tarafından teslim edilecekti.

Savaş sırasında yaralı hastanelere genellikle trenlerle gönderiliyordu. Hilâl-i Ahmer bu konuda hizmetler vermek üzere Sirkeci, Çerkezköy, Çorlu, Lüleburgaz ve Pavli köylerinde aşevi kurdu. Bu aşevlerinde çay, kahve, yoğurt, çorba ekmek ve bisküvi ikram ediliyordu. Bulgaristan'ın demiryollarını tahrip etmeleri üzerine Lüleburgaz ve Pavli aşevleri Ispartakule Yeşilköy'e nakledildi. Ispartakule, Ayastefanos ve Sirkeci istasyonlarında ve sair mahallerde yaralı askerlere Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından çay ve çorba ikram edilmekteydi.²

Hilâl-i Ahmer'in Muhacirlerde Camilerde Verdiği Sosyal Hizmetler

Hilâl-i Ahmer tarafından iâşesi karşılanan muhacirlerin mevcudu kısa zamanda 15 bin civarına ulaşmıştı. Muhacirlerin İstanbul'da akrabaları

2 Kızılay Arşivi, No: 16/63, *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar*, s. 168-196.

bulunmadığından dolayı bu muhacirler camilere, mescitlere sığınmaya mecbur kalmıştı. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bu muhacirlere infak hizmeti (maddi manada yardım) ile beraber önemli bir vazife üstlenmişti. Hilâl-i Ahmer, muhacirlere melbusat yardımında da bulunmuştu. Hilâl-i Ahmer hanımlar komisyonu tarafından 10.411 muhacire hırka, entari, çorap, fanila, gömlek, boyun atkısı, kundura temin edildi.

Balkan Savaşları'nda Balkan coğrafyasında geri çekilmeden dolayı çok sayıda muhacir İstanbul'a gelmişti. Bu muhacirleri barındırmak için ilk etapta Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne camiler tahsis edilmişti. Sultanahmed Camii'nde 19 Kasım-7 Aralık 1912 tarihleri arasında yaklaşık 22.801 muhacir barınmıştı.³ Muhacirlerin bir kısmı bir süre konakladıktan sonra hanelere yerleştirilmekteydi. Bunlardan 300 kadar hastaya sabah akşam çorba ve lapa verilmiş olup kalan 900 hastaya sabah etli nohutlu mercimek çorbası bazen de patatesli et ile et suyuna kavurmalı ve söğüşlü pilav verilmişti.

Ayasofya Camii'ne sığınan yaralı askerler için 3600 ekmek iâşe memurlarına teslim edilmişti. Nuruosmaniye Camii'nde 1888 ihtiyaç sahibi asker bulunmaktaydı. Civar ahali bunlara çorba ikram etmiş ve Osmanlı ordusu da ekmek temin etmiştir. 1251 ihtiyaç sahibi askere sabah ve akşam yemek ikram edilmiştir. 6 Kasım 1912'ye kadar Sultan Ahmed Camii'ne 4241 ihtiyaç sahibi asker gelmişti. Belediye tarafından bu askerlere bir defaya mahsus 400 ekmek verilmiş ve 24 Kasım'a kadar her gün yemekleri Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından karşılanmıştı. Mahmud Paşa Camii'ne 451 ihtiyaç sahibi asker gelmiş, bu askerlerin ekmekleri Osmanlı ordusu tarafından karşılanmıştı. 447 askerın yemeği Nuruosmaniye Camii mutfağında pişirilmiş ve buradan ikram edilmiştir.⁴

Camilerde ikamet eden göçmenler için sağlık kontrolleri yapıldı. Göçmen merkezlerinde bulunan hamile kadınlar için ebe tayin edildi. 8 Şubat 1913'te Parmakkapı'da 100 yatak kapasiteli bir hastane açıldı. Ay sonuna kadar bu hastanede toplam 253 erkek ve 98 kadın hastaya bakım yapıldı.

Nuruosmaniye Camii'nde ikamet eden ve Hilâl-i Ahmer tarafından ihtiyaçları karşılanan muhtaçların sayısı toplam 26334 olmuştur.⁵ Burada

3 Kızılay Arşivi, No: 12/4.1, *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar*, s. 149-150.

4 Kızılay Arşivi, No: 12/4, *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar*, s. 157-158.

5 Kızılay Arşivi, No: 12/4.2, *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar*, s. 222-223.

ikamet eden muhtaçlardan 200 hastaya sabah ve akşam çorba verilmiş ve 1051 nefere bazen pilav kavurma, bazen de patatesli et ile et suyuna kavurma 4-24 Ekim 1913 tarihleri boyunca ikram edilmiştir.⁶

Savaş nedeniyle cami ve barakalarda yer kalmadığından ve buralarda salgın hastalıkların görülmekteydi. Şehre gelen yeni muhacirlerin sıhhati tehlikede olacağı gibi hariçten gelen muhacirlerin de yeni hastalıklar getirme ihtimali bulunmaktaydı. Bu nedenle cami ve barakaların seyyar bir etüv gönderilerek etüv memurları tarafından temizlenmesi ve buralardaki ağır hastaların da Muhacirin Hastanesi'ne gönderilmesi gerekmektedir.⁷

İstanbul'da toplamda 89 cami ve mescidde, 12 okul, medrese ve dergâhta, 15 ayrı mahalde, baraka, kulübe, kahvehane, konak ve harman yerlerinde iskân edilen muhacirlerin iâşe ve ibate giderleri Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yoğun gayretleriyle karşılanmıştır (Ömer, 2009:123).

Balkan Savaşında Hastaneye Dönüştürülen Okullar

Göç akımları devam ettikçe cemiyet için ayrılan bütçe yetersiz gelmeye başladı. 15 Şubat'ta Besim Ömer Bey'in başkanlığında Hilâl-i Ahmer üçüncü olağan kongresini topladı. Savaş yaralıları ve göçmenler için bu kongrede 50'şer bin lira ödenek ayrılmasına karar verildi.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşları nedeniyle gelirlerini bu savaş doğrultusunda kullanması gerekiyordu. Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi Balkan Savaşları'ndan önce önemli görülen bazı stratejik noktalara hastane açmak için kullanmayı planlamıştı. Balkan Savaşı'nın aniden çıkması üzerine bölge düşman işgaline uğrayınca Üsküp, Selânik, İşkodra, Yanya, Manastır ve Edirne'de hastane açmak zorlaşmıştı.

Balkan Savaşları'nda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti hastane ihtiyacını karşılamak üzere okulların hastane olarak kullanılması yöntemiyle yaralıları tedavi imkânı sağlamıştı. İstanbul'daki Galatasaray Lisesi, İstanbul Lisesi ve öğretmen okulu hastaneye dönüştürülmüştü. Bâb-ı Âli Sadaret Dairesinden yazılan yazıda bu okulların hastaneye dönüştürülmesi için ne kadar

6 Kızılay Arşivi, No: 12/4.2a, *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar*, s. 224-225.

7 Kızılay Arşivi, No: 148/48.5, *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar*, s. 184-185.

yatak, karyola ve sair levazıma ihtiyaç varsa Harbiye Nezareti'ne bu hususta bilgilendirme yapılacağı anlaşılmaktadır.⁸

Bursa'da bazı okulların hastaneye dönüştürülmesi sonucu bir okulda 100 yatak levazımıyla hazırды. Yaralıları bu okula dönüştürülen hastanelerde bakılmaktaydı. Mekteb-i Sultani ile Medrese-i Muallimin tahliye edilmişti. Buralarda iâşe giderleri Maarif Nezareti'yle yapılan yazışmalarla takip edilmekteydi.⁹

Balkan Savaşları'nın başlaması ile açılan geçici hastanelerde mevcut eşya kayıt altına alınmaktaydı. Bu eşyaların kimler tarafından bağışlanarak temin edildiğinin açık bir biçimde anlaşılması amacıyla her bir bağış tarihleriyle beraber gün gün bir deftere yazılmaktaydı.¹⁰

16 Ekim 1912 tarihli Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayımlanan habere göre Selânik ve havalisinde Hilâl-i Ahmer teşkilâtı vücûda getirmek için müzakerelerde bulunmak üzere Doktor Nazım Bey önce Selânik'e, daha sonra Üsküp'e gitmiştir. İttihad ve Terakki hükümeti de bu faaliyet için gereken maddi yardımı karşılayarak kurulacak hastaneyi Hilâl-i Ahmer'in emrine bırakacaktı.¹¹

Selânik Hastanesi 10 Ekim 1912'de toplanan Hilâl-i Ahmer kongresinden sonra 200 yatak kapasite ile Selanik İttihat ve Terakki okulunda açıldı. Fakat Kasım ayında Yunanistan Selanik'i işgal edince hastanenin boşaltılmasını istedi. Cenevre Sözleşmesini ihlâl eden bu duruma karşı hastanede çalışan yabancı hekimler konsoloslukları aracılığıyla Yunanistan'ın hastaneyi boşaltma ısrarından vazgeçmesini sağladı. Ayrıca Belgrat'ta bulunan Uluslararası Esir Komisyonu da Yunanistan'ı ikna etmede etkili olmuştu. Bu komisyonun etkisiyle hastane yönetimi Yunan hükümeti ve Kızılhaç yetkililerinin onayını alacak kimselerden oluşturuldu. Hastanede esir ve yaralıları yardım yapılırken, savaş nedeniyle göç etmek zorunda kalan muhacirlere de bakım yapıyordu.

Üsküp Hastanesi savaştan önce Dr. Tevfik Rüştü Bey'in başkanlığında yüz yatak kapasiteli olarak kuruldu. Hastanenin bulunduğu bina Hilâl-i

8 Kızılay Arşivi, No: 23/132, *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar*, s. 134-135.

9 Kızılay Arşivi, No: 79/151, *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar*, s. 140-141.

10 Kızılay Arşivi, No: 413/90, *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar*, s. 155-156.

11 *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*, 3 Teşrin-i evvel 1328 (rumi) 16 Ekim 1912 (miladi).

Ahmer'e Hüseyin Hilmi Paşa tarafından bağışlandı. Sağlık malzemeleri araç ve gereçler ise Üsküp eşrafından Kumbaracızade Kemal Bey tarafından sağlandı. Daha sonra İstanbul'dan birtakım yardımlar da Üsküp'e ulaştırılmaya başlandı. Kumanova Savaşı'nda yaralanan 120 hastanın burada tedavisi yapıldı. Yaralı sayısının sürekli artış göstermesi üzerine hastane kapasitesi 150'ye çıkarıldı. Hastane bu faydalı hizmetleri görmekteyken Üsküp Sırp işgaline uğradı. Sırplar hastaneyi de işgal etmek istedi. Fakat Uluslararası Yardım Kuruluşları Cenevre Sözleşmesi'nin çiğnenmesini istememekteydi. Fransız hemşirelerin de görev yaptığı hastanede Sırp yaralıların da bakımı yapılmaktaydı. Hasta ve yaralılar taburcu olduktan sonra ise kent Sırp hakimiyetine geçtiğinden hastane Sırbistan'a teslim edildi.

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'nda geniş bir alanda çarpışırken İstanbul'daki hastaneler yaralıların çokluğu karşısında yetersiz kalabiliyordu. Hilâl-i Ahmer bu durum karşısında hastane açma kampanyası başlattı. Hilâl-i Ahmer, bu hizmeti verebilecek mektep, kışla, karakol gibi binaların da hastane olarak kullanılmasını sağlıyordu. Padişah Sultan Reşad'ın yaptığı bağışla 2 Kasım 1912'de 100 yatak kapasiteli bir hastane Teşvikiye'de açıldı (Yeniaras, 2000:68).

Uluslararası yardım kuruluşları da Hilâl-i Ahmer'e yardım ederek Edirne ve Selânik hastanelerinin açılmasını sağladı. Edirne Bulgar işgali altında olduğundan Edirne hastanesi için gönderilecek yardım malzemelerinin yağmalanma riski vardı. Bu nedenle ilk etapta Edirne 'de bir okul hastane olarak kullanıldı. Savaş bütün şiddetiyle sürdüğü için top mermilerinin hastane bahçesine düştüğü vaki olmuştu. Hilâl-i Ahmer, bütün bu zor şartlar altında bölgede 200 kişilik bir hastaneyi zor şartlar altında çalıştırıyordu (Yeniaras, 2000:66).

Donanma Cemiyeti ve Demiryolu çalışanları da 100 yataklı bir hastaneyi faaliyete geçirdi. Mısır Hidivi'nin annesi ise Bebek'te bir hastane açılmasına öncülük etti. Cephelerden gelen yaralıların oldukça fazla olması sonucu İstanbul'dan Balkanlar'a yoğun bir göç akımı meydana gelmişti. Balkan Savaşı başlayınca Kadırğa'da Dr. Besim Ömer Bey'in yöneticisi olduğu bir doğumevi de 100 yatak kapasiteli bir hastaneye dönüştürüldü. Daha sonra yaralıların çokluğundan dolayı hastaneye 130 yatak daha eklenerek hastane genişletildi. 1912 Şubat'ının sonuna kadar toplam 600 hasta bu hastanede tedavi gördü.

Balkan Savaşı'nın yaralılarına bu hastaneler de kapasite olarak yeterli gelmeyince İstanbul'da Darülfünun tatil edilerek hastaneye dönüştürüldü. Darülfünun Hastanesinde sadece resmi görevliler çalışmıyor, gönüllüler de bulunuyordu. 31 Ekim 1912'de 400 yatak kapasitesiyle hizmete girmiş olan bu hastanenin yatak kapasitesi artırılarak 600 yatak kapasitesine çıkarıldı.

Yaralılar sayısında artış olduğundan bu hastaneye ilave olarak Vefa Lisesi'nin binasında Hilâl-i Ahmer yeni bir hastane açtı. Vefa Lisesi tatil ve tahliye edilerek, binası 150 yataklı hastaneye dönüştürülmüştür. Hastaneye doktor, memur ve hademeleri tayin edildikten sonra 6 Kasım 1912'den Mart 1913 ayına kadar bu hastanede 523 yaralı ve hasta kabul edilmiştir. Bunlardan 246'sı yaralı, 377'si hastadır bunlardan 281'i iyileşir. Yaralılarından 4'ü ve hastalardan 32'si vefat eder, diğer 64'ü ise tedavi altına alınmıştır (Görgülü, 2020:57).

Hilâl-i Ahmer savaş nedeniyle 2 Kasım 1912'de açılan 2000 yatak kapasiteli Taşkışla Hastanesi'nin yiyecek, yatak ve sağlık malzemelerini karşılamıştır. Bu hastanede şubat ayı sonuna kadar toplam 5481 yaralı ve hastanın tedavisi sağlanmıştır (Yeniaras, 2000:79). Sirkeci Yaralı Sevk Komisyonu tarafından yaralı ve hastaların sayısını gösterir listeye göre, toplam 135 hasta ve 3363 yaralı bulunmaktadır.¹²

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kara Savaşlarından dolayı hastane açamadığı yerlerde is "Gülñihal" isimli bir vapur hastane gemisi haline getirilerek kullanıldı. Konuyla ilgili Kızılay Arşivi'ndeki belgede Gülñihal vapurunun mürettebatının Tabip Yüzbaşı Hüseyin Hulki Efendi, İdare Memuru Kenan Efendi, Vekilharç Talha Cenahiddin Bey ve yedi hastabakıcıdan ibaret olduğu yazılmaktadır.¹³ Ayrıca arşivlerde hastane gemisi haline dönüştürülen Gülñihal vapurunun yanı sıra bir de Edremit vapurundan da söz edilmektedir. Bir başçavuşla üç asker bu gemi için işaret memuru olarak tayin edilmiştir. Yine bu belgede seferberlik bittiğinde söz konusu vapurların Bahriye Dairesi'ne iadesi istenmektedir.¹⁴ Ayrıca Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından hastane gemisi haline getirilen Gülñihal Vapuru'nun,

¹² Kızılay Arşivi, No: 118/179, *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar*, s. 211-212.

¹³ Kızılay Arşivi 129-49 no'lu belge.

¹⁴ Kızılay Arşivi, No:23/148, *Kızılay Arşivi Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı*, s. 60-61.

Lahey İkinci Sulh Konferansı kararları gereği, beyaz boyası üzerine kırmızı kuşak çekildiği ve geceleri de fark edilebilmesi için bacasına özel fenerler konulduğu hakkında Rusya ve diğer muharip devletlere bilgi verilmiştir.¹⁵

Balkan Savaşları'nda Osmanlı'nın geri çekildiği topraklardan ülkemize çok sayıda göçmen geldi. Bu muhacirlerin ikamet etmesi için camiler, mektep ve kışla gibi kamuya ait binaların bazıları göçmenlerin bakım ve ikametine tahsis edildi. Gelen muhacirlerin sağlık, yiyecek, giyecek ve konut sorunlarını çözmek için Hilâl-i Ahmer devreye girdi. Yaklaşan kış ayları içinde göçmenler için yakacak temin edilmeliydi. Hilâl-i Ahmer, 9 Aralık 1912'de bu nedenle ikinci olağanüstü kongresini topladı. Kongrede cemiyetin giderler bütçesi olan 70 bin liraya 30 bin lira ilave edildi.

Tablo 1: Balkan Savaşları'nda Hilâl-i Ahmer tarafından açılan hastaneler¹⁶

<u>HASTANE (İSTANBUL)</u>	<u>YATAK ADEDİ</u>	<u>HASTANE (İSTANBUL DIŞI)</u>	<u>YATAK ADEDİ</u>
Darulfünun Hastanesi	600	Yeşilköy Hastanesi	100
Kadırga Hastanesi	220	Hadımköy Hastanesi	100
Vefa Hastanesi	150	İspartakule Hastanesi	70
Demirkapı Hastanesi	100	Edirne Hastanesi	250
Gülnehil Hastane Gemisi	300	Selanik Hastanesi	200
		İşkodra Hastanesi	100
		Çanakkale Hastanesi	230
		Gelibolu Hastanesi	120
		Gelibolu (Seyyar)	50
Toplam	1500	Toplam	1220

Yukarıdaki tabloda soldaki sütunda Balkan Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer'in İstanbul'da açtığı hastaneler görülmektedir. Bunların toplam yatak sayısı 1500 kadardır. Sağdaki sütunda ise Hilâl-i Ahmer'in diğer vilayetlerde veya ilçelerde açtığı hastaneler görülmektedir. Bunların yatak sayısı ise

15 Kızılay Arşivi, No:599/81, *Kızılay Arşivi Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı*, s. 70-71.

16 Tetik, A., & Karapirirler, E. (2015). *Merhamet Güneşi Kızılay, Hilal-i Ahmer 1912-1920*. Ankara: Türk Kızılayı Yayınları s.13.

1220 adet olmuştur. Toplam yatak sayısı ise 2720 adet olmuştur. Özel hastaneler ise bu listeye dahil edilmemiştir. Bu tablodan da anlaşılacağı üzere mekteplerin hastaneye dönüştürülmesi savaş şartlarında yatak ihtiyacını önemli ölçüde karşılamıştır.

Hilâl-i Ahmer'in Kolera Salgını ile Mücadelesi

Savaş sebebiyle Rumeli'den İstanbul'a çok sayıda muhacirin gelmesiyle kolera vakaları daha da artmıştı. Bunun üzerine de Hilâl-i Ahmer tarafından Ayastefanos ve Ispartakule'deki çadır hastanelerinden yolculuk yapabilecek durumda olan hastalar, imkân nispetinde daha iyi bakım görebilmeleri için İstanbul'un merkezine taşınmıştır. Hastalığın yayılmaması için alınan önlemler özellikle Edirne'de iyi netice vermişti (Uçar, 2020:36).¹⁷

Ordunun Kırklareli'nden çekilişi esnasında kolera salgınından dolayı binlerce kişi hastalığa yakalanmıştı. Koleralılarla temas eden askerlerin diğer askerlerden uzaklaştırılması gerekmektedir. Hasta askerlerin halk ile temaslarının engellenerek halktan uzak bölgelerde karantina altına alınması gerekiyordu. Ayestefanos, Makriköy ve diğer yerlerde yoğun görülen hastalığın bulaşmaması için askerlerin buralardan uzak çadırlarda tutulması gerekiyordu (Ayışığı, 2020:53).

Balkan Savaşları yıllarında hastane ihtiyacına neden olan bir diğer unsur ise kolera salgınıydı. Hastalık askerler arasında da görülüyordu. Hasta askerler deniz ve karayolu ile Hadımköy'e gönderildi. Düşman saflarında da görülen hastalık hızlı bir biçimde yayılıyordu. Cephe gerisinde kurulan hastaneler savaş yaralılarına bakmakta olduğundan yeni hastane arayışı başladı. İlk etapta Sarayburnu Parkı açık hava hastanesi olarak kullanıldı.

Çatalca hattı boyunca özellikle Hadımköy'de yoğun kolera vakaları görülmesi üzerine Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, gereken yerlere hastane çadırları, personel ve araç-gereç sevk etmişti. Hadımköy'deki bu çadırlarla ve barakalarla kolera hastalarına bakım yapmak amacıyla 250 yatak kapasitesiyle bir hastane açıldı.

Hadımköy'deki hastane Kolera salgını için ihtiyaca kâfi gelmeyince Yeşilköy'de Londra'dan temin edilen mükemmel çadırlar ile 150 yataklık

¹⁷ 1868 Dergisi, Haziran 2020, Sayı 7.

ikinci bir hastane daha açıldı. Bu hastaneye ilave olarak Almanya'dan temin edilmiş olunan çadırlar ile Ispartakule'de 70 yataklı üçüncü bir hastane açıldı.¹⁸

Koleralı hastaların bulunduğu hastanelerde görev yapan personele %50 iş gücünü zammı veriliyordu. Kolera salgını nedeniyle Almanya'dan alınan 24 çadıyla 9 Ocak 1912'de kurulan hastane şubat sonuna kadar toplam 237 hastaya bakım yapmıştı. Zamanla kolera salgını etkisini kaybedince Hadımköy hastanesi yaralılar ve diğer hastaları tedavi etmeye başladı.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bu hastaneleri organize etmeye çabalarken, Valiliklerin himayesinde yürütülen "Yaralı Askerlere Sevk Komisyonu" da hastalığın önlenmesi için Hilâl-i Ahmer'e yardım gönderiyordu. Askerler arasında yayılmakta olan kolera salgını için bu komisyon 7500 lira bağışlamıştı (Tetik & Karapirinler, 2015).

Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi Emin Bey'in Hadımköy ve Yeşilköy hastanelerinin teftişine dair sunduğu rapora göre bu müesseselerde intizam, temizlik ve vazifeperverlik en yardıma muhtaç kimselerin dahi takdirini kazanmıştı. Hastaların her türlü iâşe ve elbiseleri en mükemmel surette karşılanmaktaydı. Yaralılar ve hastalar için en iyi cihazlarla birçok masraf mukabilinde teşhiz edilen Cambridge Vapuru harika hizmetler vermektedir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin muhterem necib Osmanlı ordu ve millettine tevazu ve muhabbet ile bu kadar hizmet sunması Osmanlı'nın evlâd-ı fatihan olarak bilinen Balkanlar'dan gelen muhacirlere ve kahraman askerine sunulan hizmetler fevkalâde idi.¹⁹

Nisan 1913 tarihi itibarıyla muhacirlerin aşılınması ve belediye nezaretinde sıhhiye komisyonlarının kurulması gündeme geldi. Salgınlar bazen bir bölgede başlayıp iskân edilen muhacirlere de bulaşmaktaydı. Örneğin İzmir'de görülmeye başlayan kolera salgını Selanik'ten deniz yoluyla gelmiş olan muhacirlere de bulaşmıştı (Ayışığı, 2020:59).

Yeşilköy Hastanesi 16 Kasım 1913 tarihinde kapanmıştır. Ispartakule ve Ayastefanos'takiçadırhastanelerdedetavigörenmuhacirlerinbirkısmıdahaiyi

18 *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Sâlnamesi*, İstanbul Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İzgöer, A. Z., & Tuğ, R. (2013). *Padişah'ın himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*. Ankara: Türk Kızılayı Yayınları, s.443.

19 Kızılay Arşiv Belgesi No: 118/166, *Kızılay Arşiv Belgelerinde Savaşlar*, s. 190-191.

bakılmaları için İstanbul'daki sabit hastanelere sevk edilmiştir. Aşhaneler içerisinde özellikle Sirkeci'de hergünelen yüzlerce yaralı askere gündüz-gececi hizmet verildiği gibi koleraya yakalanan muhacirlerin tedavileri sağlanmış ve hastalığın yayılmasını engellemek üzere her aşhaneye bir doktor atanmıştır.²⁰

Kolera salgını hız kesince, hastaneler normal işlevlerine devam etmişlerdi. Bu hastalığın özellikle içme suyu kaynaklı olduğu ve suların kaynatılması gerektiği tespiti üzerine Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Şehremaneti'nin (İstanbul Belediyesi'nin) bilgisi dahilinde bütün belediye merkezlerinde ve Evkaf-ı Hümayun'da, Ayasofya'da, Eyüp Sultan'da ve sürekli olarak adları duyurulan başka yerlerde çayhaneler kurarak her sabah ve akşam halka koleraya karşı su yerine içmeleri tavsiye edilen çay dağıtımını üstlenmişti (Uçar, 2020:36).

İkinci Balkan Savaşında Hilâl-i Ahmer'in Faaliyetleri

I. Balkan Savaşı sona erdiğinde Bulgaristan'ın Osmanlı topraklarında diğer devletlerden fazla hakimiyet elde etmesi üzerine diğer Balkan ülkeleri bu durumdan rahatsız oldu. Romanya, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ Osmanlı'dan ele geçirdikleri toprakların adaletle paylaşılmadığı nedeniyle Bulgaristan'a savaş açtı. Osmanlı Devleti ise II. Balkan Savaşı'nda bu devletlerin birbirleriyle savaşması üzerine hızlıca toparlanarak Edirne ve Kırklareli'ni Bulgar işgalinden kurtardı. Böylece oldukça zor şartlar altında kurulan Edirne Hastanesi'nin çalışmaları ve yardımların buraya ulaşması kolaylaştı.

25 Kasım 1912 tarihli Sabah Gazetesi'ne göre Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilen yardımlar şu şekilde gerçekleşmiştir: Amasya Hilâl-i Ahmer Cemiyeti hesabına Amasya'dan 50 Osmanlı lirası, Konya Hilâl-i Ahmer Şubesi adına 605 Osmanlı lirası, Van'da Balkan Harbi için toplanan 40.000 kuruş, Basra'da harbe yardım amaçlı 500 Osmanlı lirası, Musul merkezde bulunan memurlar tarafından 560 Osmanlı lirası, Amasya Mecitözü kazasından 40.000 kuruş Zor beldesinden iki defa 160 lira ve ayrıca

20 Sezer C.& Metin Ö., *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşlarında Muhacirlere Yardımları*, 2016, Ankara: Türk Kızılayı Yayınları.

487 kuruş ve Trabzon'dan 12 Osmanlı Lirası yardım yapılmıştır. Ayrıca İzmir'de Osmanlı askerleri için 1000 gömlek, 200 pamuklu çamaşır ve 572 adet don Harbiye Nezareti namına trenle cepheye gönderilmiştir.²¹

Çatalca Ordu-yu Humayunu'nun arkasında tesis edilecek hastanelere temin edilmesi gereken eşya ve levazımın büyük kısmı tedarik edilerek Soğukçeşme'deki Hilâl-i Ahmer ambarına yerleştirilmiş fakat deponun küçük gelmesi nedeniyle bir kısmı Hadımköy'deki ambara nakledilmiştir. Hilâl-i Ahmer tarafından tedarik edilen bu malzemelerden bazıları, 1500 adet su maşrabası, 1500 adet don 1500 adet yün fanila, 1500 çorap, 500 çift çorap, 500 çift terlik ve 600 adet hasır ve 78 düzine kaşıktır.²²

Birinci Balkan Savaşı Londra Antlaşması ile sona erdikten sonra İkinci Balkan Savaşı başlamak üzereydi. Çarpışmalar Bolayır bölgesinde yoğunlaştığı için Hilâl-i Ahmer buraya hareket ederek Gelibolu'da 50 yatak kapasiteli bir hastane açtı. Yaralılar arttıkça bir kız okulu daha hastane haline getirilerek 72 yatak ilave edildi. Bu hastanenin yanı sıra 21 Ocak 1913'te İttihat ve Terakki Kulübü 230 yatak kapasiteli bir hastaneye dönüştürüldü.

Osmanlı Harbiye Nazırlığının teklifi üzerine 10. Kolorduyu izlemek amacıyla 100 yatak kapasiteli bir seyyar hastane kurularak yönetimi Hilâl-i Ahmer'e devredildi. Hastane kadrosu Hilâl-i Ahmer'in tecrübeli hekim ve personelinden oluşuyordu. Gelibolu'daki Ermeni okulunda faaliyete başlayan hastane birçok hasta ve yaralının tedavisi için sağladı.

İkinci Balkan Savaşı Gelibolu ve Çanakkale merkezli olduğundan buralara deniz ulaşımı imkanının da bulunması nedeniyle yaralıların İstanbul'a sevkıyatı için Hilâl-i Ahmer, "Gülnihal" isimli bir nakliye vapurunu kiraladı. Bu vapur 350 kişi taşıyacak kapasitedeydi. Gerekli sağlık personelinin temini de sağlanmıştı. Gülnihal Vapuru savaşın bitimine kadar hizmet verdi.²³

Şeyhülislâm'ın da görüşü alınarak Ayasofya, Sultanahmet ve Şehzadebaşı camileri hastane haline getirildi. Hilâl-i Ahmer burada hastalara çay ve şerbet dağıttı. Bunun yanında hastaların bulunduğu camilere yemek ikramı da Hilâl-i Ahmer tarafından sağlandı.

21 *Sabah Gazetesi*, 12 Teşrin-i Sani 1328(rumi), 25 Kasım 1912 (miladi), "Vilayetda Hilâl-i Ahmer İanesi"

22 Kızılay Arşivi, No: 12/186, *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar*, s. 153-154.

23 Gülnihal Vapuru'nun Kızılay Arşivleri'nden temin edilen Osmanlıca belgesi ektedir.

Hilâl-i Ahmer'e Balkan Savaşlarında Gönderilen Yardımlar

Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'ne en büyük yardımı Hindistan Müslümanları yapmıştır. Salname'den anladığımız kadarıyla 1913 yılında gönderilen toplam 263 bin liralık yardımın 158 bin liralık kısmını Hint Müslümanları göndermiştir. Hint Müslümanları Balkan Savaşları'nı bir çeşit Haçlı seferi olarak algılamış, Halife'ye yardım göndermeyi dini bir vecibe olarak düşünmüşlerdir. Ayrıca Balkan Devletleri'ne Osmanlı'yla savaştıkları için Avrupa Devletleri'nin yardım ettiğini düşünmüşlerdir. Hindistan da en azından Osmanlı ordusunun tıbbi ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacıyla şehirlerde yardım kampanyaları düzenlenmiştir (İpek, 2020:76).

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Salnamesi'ne göre Hintli sağlık ekiplerinin de yardımı olmuştur. Hindistan Hilâl-i Ahmer'inin el-Vefdü't-Tıbbîmin Bilâdi'l-Hind" ismiyle Delhi'de oluşturduğu sağlık heyeti 9 Ocak 1913 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştı. Bu sağlık ekibi Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafında karşılanarak Kadırga Hastanesi'nde misafir edilmiştir. Hindistan'dan gelenler bir süre Kadırga'da kaldıktan sonra savaş hattı üzerinde Ömerli'de bir seyyar hastane kurdular. İkinci Balkan Savaşı'nda ise seyyar hastane ile sağlık heyetinin bir kısmı Gelibolu'ya nakledilmiştir.²⁴

Avusturya işgalindeki Bosna-Hersek'te Hilâl-i Ahmer'e yardım toplamak üzere bir merkez oluşturmak istenmiş fakat Hilâl-i Ahmer şubesinin kurulması mümkün olmadığı için ilk önce kurulan komisyonlar aracılığı ile yardım toplanmış ve İstanbul'a gönderilmişti. 1912'de Saraybosna'da Hacı Salih Efendi'nin başkan, Sıraçzâde Mehmet Tayyib Efendi'nin sekreter, Hacı Ahmet Efendi, Hacı Abdi Efendi, Asım Ağa ve Abdi Ağa'nın üye olduğu Saraybosna Hilâl-i Ahmer Komisyonu oluşturulmuştu (Uçar, 2020:52).

Balkan Savaşları sürdüğü esnada Bosna Hersek Müslüman halkı da Osmanlı'ya dikkat çekici meblağda yardımda bulunmuştur. Bu zor şart-

²⁴ *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Sâlnamesi*, İstanbul Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İzgöer, A. Z., & Tuğ, R. (2013). *Padişah'ın himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*. Ankara: Türk Kızılayı Yayınları, s.431.

larda Saraybosna Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin mevcudiyeti ve kasabalarda toplanan yardımlar ile bireysel yardımlar Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından memnuniyetle kabul edilmiştir.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti için Bosna Hersek Müslümanları arasında 40.000 kron Mostar'da, 50.000 kron Saraybosna'da olmak üzere toplam 190000 kron yardım toplanmıştır.²⁵

Bosna'da Hilâl-i Ahmer adına yardım toplama faaliyetlerini Reisü'l-Ulema Cemaleddin Efendi ve Misbah mecmuası başmuharriri, Salih Safvet Basiç Efendi organize ediyordu.

Halktan yardım toplama işinde ise özellikle Bosnalı müderris, muallim ve imamlar öncülük ediyorlardı.

Misbah dergisinin Aralık 1912 yılındaki 3-4. sayılarında Cemaleddin Efendi "Hilâl-i Ahmer İanesi" başlıklı makalesinde Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nin vaziyetini şöyle anlatıyordu: "Büyük Osmanlı Devleti'nin, maruz kaldığı saldırıların İslâm âlemini yok etmeye yönelik olduğu çok açıktır. Çünkü bütün Müslümanların kurtuluş umudu Türkiye'dir. Bütün İslâm âleminin kalbi Türkiye'dir. Müslümanların Müslüman olarak yaşayabilmesi, Türkiye Hükümeti'nin sonsuza kadar ayakta kalmasına bağlıdır." (Uçar, 2020:52).

Mart 1913'te Misbah'ta çıkan baş makalelerinde Salih Safvet Basiç, Bosnalıları Balkan Savaşı'nda Türkiye'nin yanında olmaya ve hilafet makamını müdafaaya, özellikle Rumeli muhacirleri konusunda Hilâl-i Ahmer'e yardım etmeye çağırılmış, bu konudaki gayretleri için Mostar Müslümanlarına takdirlerini belirtmişti (Uçar, 2020:52).

Bosna Hersek Müslümanlarının Hilâl-i Ahmer için topladıkları yardımlar aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

25 *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, 3 Kanunusani 1327(rumi)/ 16 Ocak 1912(miladi), *Osmanlı Gazetelerinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti* s. 208-209.

Tablo 2: Bosna Müslüman Halkı'ndan gelen yardımlar(kuruş)²⁶

BOSNA HERSEK MÜSLÜMAN HALKI'NIN YARDIMLARI (kron)			
Saraybosna Hilâl-i Ahmer	131.875	Bugoyno Kazası'nın Punik Köyü'nden Hakkı Bey	636
Bırçko Müslüman halkı	100.871	Bugoyno Kazası'nın Punik Köyü'nden İdris Bey	384
Banyaluka Şehri Müslüman Halkı	82.970	Bosna Müslümanlarından Kapetoviç Ahmedof	8.886
Saraybosna halkı	53.104	Bank priyepolye Jiyye de Bosny aracılığıyla	7536
Gradaçak Kasabası	5337	Derbend Ahalisinden Ali Bregoviç Efendi	17.450
Hırasova Kasabası	8475	Rogatiça'da Hafız Ali Efendi	2036
Teşne Kasabası	4385	Donyivakıf'ta Hacı Süleyman Efendi Sokoloviç	915
Derbend Kasabası	4385	Donyivakıf'ta Takiç ve Ethem Bey	4.370
Teşne Kasabası	4385	Punik Köyü Hakkı Bey	636
Gaçka Kasabası	2657	İlmiye Meclisi Üyesi Hafız Mehmed Efendi	106
Derbend Kasabası	3524	Glamo'ta İsmail Çolak Efendi	91
Koniçe Kasabası	4375	Bugoyno Kazası Köprü Nahiyesi Hüseyin Bogoviç	137
Donyivakıf'ta Türk Kıraathanesi	4.370		43183
TOPLAM			453900

Rusya Müslümanları tarafından da Hilâl-i Ahmer'e yardım amacıyla 3075 ruble gönderilmiştir.²⁷ Bakü Müslümanları tarafından savaş dolayısıyla mağdur olan yetimleri düşünerek Edirne'de inşa edilen Darüleytam'ın masrafları için 10.000 rubleyi Osmanlı Bankası aracılığıyla göndermişlerdir.²⁸

Kıbrıs Hilâl-i Ahmer Komisyonu Reisi Belig Paşa tarafından Osmanlı Bankası'nın Lefkoşe Şubesi aracılığıyla 215 İngiliz lirası Bâb-ı Âli Sadaret dairesine gönderilen tezkireden anlaşılmaktadır.²⁹

26 İzgöer, A. Z., & Tuğ, R. (2013). *Padişah'ın himayesinde Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1911-1913 Salnamesi*. Türk Kızılayı Yayınları S. 283-284.

27 *Tanin Gazetesi*, 19 Şubat 1328(rumi)/ 4 Mart 1913(miladi), *Osmanlı Gazetelerinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti* s. 214-215.

28 Dereci, Ş. (2013). Balkan Savaşları Sırasında Dul, Yetim ve Kimsesizleri Korumaya Yönelik Sosyal Yardım Uygulamaları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s.205.

29 Kızılay Arşivi, No: 96/38, *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar* s. 161-162.

Savaşta yaralanan askerler ile şehit olan askerlerin dul ve yetim ailelerine verilmek üzere Singapur Müslümanları 30.310.30 Frank parayı Osmanlı Bankası vasıtasıyla göndermişlerdir.³⁰ Göçmenler için ayrıca Parmakpa'da 100 yataklı bir göçmenler hastanesi kuruldu. Savaş sonuna kadar bu hastanede 258 hasta tedavi edilmiştir.

Hilâl-i Ahmer ordu sıhhiye sınıfına da önemli miktarda yardımda bulunmuştur. Yaralılara yardım komisyonuna 7500 lira, yaralılar için kurulan prefabrik inşaat için 600 lira ve ABD'den alınması planlanan ambulanslar için 2500 lira bağışlandı. Bunların yanı sıra ilaç, yiyecek, giyecek ve tıbbi malzemelerin de dağıtımı sağlanmıştır.

Uluslararası yardım kuruluşları da çadır, battaniye, ilaç, yiyecek ve giysi gibi yardımların yanı sıra çeşitli sağlık ekipleri gönderdiler. Bu ekipler Hilâl-i Ahmer hastanelerinde çalıştığı gibi özel hastaneler de kurdu.

Mısır Hidivi'nin karısı ve kardeşi göçmen meselesi için birçok maddi ve manevi yardımlarda bulundu. Hidiv'in kardeşi ve annesi Bebek Hastanesi'ni açtı. Hasta ve yaralılara bakmak için Mısır'dan dört sağlık ekibi geldi. Bu ekip, 27 Kasım 1912'de Hadımköy'de prefabrik bir hastane açtı. Mart 1913'e kadar bu hastanede 294 yaralı ve hastaya bakım yapıldı.

30 Dereci, Ş. (2013). Balkan Savaşları Sırasında Dul, Yetim ve Kimsesizleri Korumaya Yönelik Sosyal Yardım Uygulamaları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s.205.

Tablo 3: Mısır'dan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne gelen yardımlar³¹

MISIR'DAN GELEN YARDIMLAR (kuruş)			
İskenderiyeli Mustafa İbad Efendi	300	Ahmet Tevfik Ragıp Efendi	10.000
Refik el-Muazzam Bey	550	Ahmet Tevfik Ragıp Efendi akaribi	11.002
Aziz İzzet Paşa Hazretleri	11.000	Ahmet Tevfik Ragıp Efendi hademeleri	2530
İzzet Paşa oğlu Mehmed Aziz Bey	5.500	Urban el Mehdi Efendi	16.503
İzzet Paşa oğlu Abdullah Bey	5.500	Ağaton Yervant Efendi	1.823
Râfik Fethi Bey	2.731	Aziz İzzet Paşa Hazretleri	6.050
Muhammed et- Turâbi Efendi	16.313	Kahire Eşrafından Tevfik Hakkı Bey	2.000
Meftur Efendi	16.600	Hidiv İsmail Paşa'nın torunu Tahir Bey	900
Mısır'da Ali Paşa Efendi	5.350	Hidiv Dairesi Vekili Mahmud Fehmi Paşa	66.000
Hidiv Validesi Hanımefendi Haz.	100.000		
Hidiv Validesi Hanımefendi Haz.	10.925	TOPLAM	291.557

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Habeşistan'ın Harar şehrinde bir şube teşkil etmiş ve bu şube için 220 riyal aidat ve yardım toplanmıştır.³²

Batı Trakya'da İskeçe'nin kazasının Celebli köyündeki müslümanlar Hilâl-i Ahmer'e 36 lira ve Kireççiler köyündeki ahali Ramazanoğulları namına 11 Osmanlı lirası yardım yapmıştır.³³Bursa'da müteşekkil Bursa Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Hastaneleri Heyeti 500 yaralı askerin burada tedavisi için bina, yatak, doktor eczacı ve sair edevatı tedarik etmek üzere teşebbüste bulunmuş ve iâşe bedeli için merkez-i umumiden nakit tahsisi ihtiyacını telgrafla bildirmiştir.³⁴

31 *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Sâlnamesi*, İstanbul Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İzgöer, A. Z., & Tuğ, R. (2013). *Padişah'ın himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yılığ*. Ankara: Türk Kızılayı Yayınları, s. 268-269.

32 Tasvir-i Efkar Gazetesi, 10 Kanunusani 1330 (rumi)/ 23 Ocak 1915(miladi), *Osmanlı Gazetelerinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*, s. 156-157.

33 Tasvir-i Efkar Gazetesi, 25 Kanunuevvel 1330 (rumi)/ 7 Ocak 1915(miladi), *Osmanlı Gazetelerinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*, s. 196-197.

34 Kızılay Arşivi, No: 78/191, *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar*, s. 170-171.

Kale-i Sultaniye Sıhhiye Müfettişi Miralay Folbrehat Bey'den alınan 2 Şubat 1913 tarihli telgrafnamede Gelibolu Hastanesi'nde yatan yaralıların %25'inin yaraları ağır olduğu için İstanbul'a nakilleri elzem olduğu için bir yaralı nakliye gemisinin seri bir biçimde Gelibolu yönüne hareket etmesi gerektiği yazılmıştır. Onuncu Kolordu Sertebabeti'nden alınan yazıda Cambridge Vapuru'nun kaptanlar ve sair mürettebat tarafından işgal edilen kamaraların, bacakları kırık yaralılar için en münasip mahal olması sebebiyle Cambridge Vapuru'nun tahliye ettirilerek lazım olan tertibatın süratle sağlanması ile beraber Kal'a-i Sultaniye'ye hareketi gerektiği arşiv belgesinden anlaşılmaktadır.³⁵

Hilâl-i Ahmer Hastaneleri yaralı ve gazi askerlerin tedavi edilmesi gayesiyle kurulmuştur. Bu nedenle askeri hastaneleri ikame vazifesinde buldukları için askeri hastanelerde sakat ve güçsüz olanların ayrımı için haftada bir yahut iki kez Menzil Hastanesi Heyet-i Sıhhiyesi'ne haber verilerek onlarla beraber zayıfların ayrılması hususunun Ayastefanos Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertababeti'ne emir buyurulması gerekmektedir. 16 Şubat 1913 tarihli bu belgeden Hilâl-i Ahmer hastanelerinin Balkan Savaşları'nda diğer hastanelerle birlikte koordineli çalıştığı anlaşılmaktadır.³⁶

Vapur ve trende yolculuk eden yaralı ve hasta askerlere istasyon ve iskelelerde çay ikram edildiği, bu kapsama Boğaziçi Hastaneleri'ne gitmek için vapurlarda bekleyenlerin de dahil edilmesi hususu için yazı yazıldığı Kızılay arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.³⁷

Hilâl-i Ahmer, Beylerbeyi'nde 200 kapasiteli bir hastane açarak 22 Şubat-8 Mart arasında toplam 338 hasta ve yaralıya bakım yapmıştır. Üçüncü ekip ise, Yeşilköy'de 270 yataklı bir hastane açarak 23 Şubat'tan 8 Mart 1913'e kadar 370 yaralı ve hastanın bakımını yaptı. Dördüncü ekip daha teşkilatlı bir biçimde kalifiye elemanlardan oluşmaktaydı: 14 hekim, 26 hastabakıcı ve hizmetliden ibaret olmuştur. Bu ekip 360 yataklı bir hastane açmıştır. Açılan bu hastane ile 23 Şubat ile 8 Mart arasında 589 hasta tedavi edilmiştir (Yeniaras, 2000:83).

Osmanlı gazetelerinden Tasvir-i Efkâr 'ın 14 Mart 1913 tarihli sayısında Balkan göçmenlerine yardım için ödenek ayrıldığı ve yardımların

35 Kızılay Arşivi, No: 23/77, *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar*, s. 174-175.

36 Kızılay Arşivi, No: 73/2, *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar*, s. 177-178.

37 Kızılay Arşivi, No: 12/27, *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar*, s. 178-179.

genişletilerek devam edeceğine dair bir haber yayınlandı. Söz konusu habere göre Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin bir hafta önce düzenlenen kongresinde Balkan muhacirlerine yardım için 50.000 lira ayrıldığı kararlaştırılmıştır. Cami ve mescitlere sığınmış olan muhacirlerden Hilâl-i Ahmer tarafından kayıt altına alınan her nüfus başına üçer kuruş verilmiştir. Bu şekilde Hilâl-i Ahmer tarafından kaydolunan muhacir nüfusun 11245 olduğu görülmektedir.³⁸

İstanbul Muhafızlığı Sertababeti'nden gelen yazıya göre hastanelere dağıtılmak üzere 200 adet koltuk değneğin imal ettirilerek malul düşen askerlere ulaştırılması ve suni azaların Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne teslim edilmesi ve ihtiyaç duyanlara bu koltuk değneklerinin dağıtılması Sıhhiye Dairesi Tabibi tarafından yazılan yazıdan anlaşılmaktadır.³⁹ İzmir Kuva-yı Mürettebe Tabipliği'nin ihtiyacı olan 40-50 şişe serumun Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nce tedarik edilerek İzmir Kuva-yı Mezkure Sertababeti namına İzmir'e gönderilmesi istenmiştir.⁴⁰

Selanik ve Edirne taraflarından gelen göçmenlere verilen yevmiyelerin, sevklerinin başlamasından dolayı kesilmiş, sadece çok zor durumda olan bazı subay ailelerine bir defaya mahsus para verilmiştir.⁴¹

Balkan Muhacirleri'ne Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından düzenlenen kongrede 50 bin lira tahsis edilmişti. Mescid ve camilere sığınmış bu muhacirlere Hilâl-i Ahmer yardım yapmıştır. Hilâl-i Ahmer tarafından kaydedilen her nüfusa üçer kuruş verilmek suretiyle yardım edilen muhacir sayısı 11245 'i bulmuştur.⁴²

Ermeni Patriği de taşradan gelen ve Samatya'da iskân edilen Ermeni muhacirleri için Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden çamaşır, çorap, hırka gibi melbusat ile beraber erzak, odun, çay, yağ ile beraber gerekli levazım ve ilaç talep etmiştir.⁴³

38 *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*, 1 Mart 1913(rumi) ,14 Mart 1913 (miladi).

39 Kızılay Arşivi, No: 148/48.5, Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar, S. 188-189.

40 Kızılay Arşivi, No: 12/130, Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar, S. 194-195.

41 Kızılay Arşivi, No: 72/121.1, Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar, S. 218-219.

42 *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*, 1 Mart 1329 (rumi)/14 Mart 1913(miladi), Osmanlı Gazetelerinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, s. 34-35.

43 Kızılay Arşivi, No: 850/6, Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar, s. 230-231.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin 1.Balkan Savaşı'nda Edirne ve Çatalca'nın düşman işgaline uğraması sonucu buranın halkı İstanbul'a göç etmek zorunda kalmıştı. Muhacirler türlü imkânsızlıklar içerisinde gerçekleştirdikleri bu göç neticesinde aç ve perişan bir vaziyette bulunuyorlardı. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, muhacirlerin iskanı için seferber olmuş Hilâl-i Ahmer'e bağışlanan evlere muhacirler iskan edilmiştir. Muhacirlerin artması üzerine Hilâl-i Ahmer camilerin etrafında aş ocağı kurmuş ve Hilâl-i Ahmer bu muhacirlere günlük yemek hizmetini de ifa etmiştir. Ayrıca muhacirlere kıyafet yardımı ile beraber günlük maaş da bağlanmıştır.

Balkan Savaşı'nda yaralıların çok olmasından dolayı Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, merkezi hükümetle koordineli bir şekilde mektepleri hastaneye çevirerek burada yaralıların tedavi edilmesini sağlamıştır. İstanbul'da Darulfünun, Vefa Lisesi hastaneye çevrilirken; Selanik Hastanesi, Selanik İttihat ve Terakki Okulu'nda hizmet vermiştir.

Hilâl-i Ahmer'in başlattığı hastane açma kampanyasına Sultan Reşad destek vermiş ve bağışta bulunarak Teşvikiye hastanesini açmıştır. Edirne Hastanesi Balkan Savaşı'nda da yaralıların tedavisi için oldukça önemli hizmet vermiştir. İkinci Balkan Savaşı ile beraber Edirne'nin düşmandan geri alınmasıyla birlikte 1. Dünya Savaşı'nda da bu hastane hizmetlerine devam etmiştir.

Hilâl-i Ahmer'e uluslararası yardımlar da yapılmıştır. Bunlardan özellikle Bosna Hersek Müslümanları ve Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin gönderdiği yardımlar dikkat çekicidir. Diğer yabancı devletlerden de Salib-i Ahmer aracılığıyla bir miktar yardım Hilâl-i Ahmer'e gönderilmiştir.

Balkan Savaşları'nın en şiddetli olduğu cephelerde, bir yandan düşman işgali sürerken, köy ve kasabalardaki halkın İstanbul'a hicreti de gerçekleşmekteydi. Hilâl-i Ahmer'in bu muhacirlerin sağlığı ile ilgilenmesinin yanı sıra aşevi hizmeti verilmesi ve onların barındırılması dikkat çekicidir. Yapılan bu yardımların kayıtlarının düzenli bir şekilde tutulmasında, Hilâl-i Ahmer çalışanlarının gösterdiği titizlik zamanın şartları da göz önünde bulundurulduğunda takdire şayandır.

Bu kuruluşun faaliyetleri hem Doğu'da hem de Batı'da günümüzde sivil toplum kuruluşları tarafından örnek alınarak yeni faaliyetler için yol gösterici olacaktır.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

Ayışığı, M. (2020). Balkan Savaşları Sırasında Kolera ile mücadele. *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 126, Sayı 248, s. 49-64.

Dereci, Ş. (2013). Balkan Savaşları Sırasında Dul, Yetim ve Kimse-sizleri Korumaya Yönelik Sosyal Yardım Uygulamaları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 191-211. Cilt 3, Sayı 5.

Genç, H., Bal, F., Karacakaya, R., Mete, Z., & Karacakaya, G. (2019). *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar (Trablusgarp-Balkan- Milli Mücadele)*. Ankara: Türk Kızılayı Yayınları.

Görgülü, A. M. (2020, Mayıs). Vefa Lisesi nasıl hastaneye dönüştürül-dü. *1868 Dergisi*, s. 56-58, Sayı 6.

İpek, H. İ. (2020). Balkan Savaşları Sırasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti-nin İstanbul'daki faaliyetleri. *Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, s. 70-81. Cilt 1, Sayı 1.

İzgör, A. Z., & Tuğ, R. (2013). *Padişah'ın himayesinde Osmanlı Kızı-lay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*. Ankara: Türk Kızılayı Yayınları.

Küçükateş, Ş., Dokumacı, T. İ., Kiremitçi, M. Y., & Gezin, F. (2018). *Osmanlı Gazetelerinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti*. İstanbul: Türk Kızılayı Ya-yınları.

Ömer, B. (2009). *Hanımfendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans*. An-kara: Türk Kızılayı Yayınları.

Özbek, N. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sezer, C., & Metin, Ö. (2016). *Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Sa-vaşlarında Muhacirlere Yardımları*. Ankara: Türk Kızılayı Yayınları.

Tetik, A., & Karapirinler, E. (2015). *Merhamet Güneşi Kızılay, Hilal-i Ahmer 1912-1920*. Ankara: Türk Kızılayı Yayınları.

Uçar, A. (2020, Mayıs). Bosna'dan Hilal-i Ahmer gelen yardımlar. 50-55, Sayı 6.

Uçar, A. (2020, Haziran). Hilal-i Ahmer'in Balkan Savaşı'nda Kolera ile mücadelesi. *1868 Dergisi*, s. 50-55, Sayı 7.

Yeniaras, O. (2000). *Türkiye Kızılay Tarihine Giriş*. İstanbul: Kızılay Bayrampaşa Şubesi, Alkan Matbaacılık.

Gazeteler

Tanin Gazetesi, 19 Şubat 1328(rumi) / 4 Mart 1913(miladi),

Tasvir-i Efkâr Gazetesi 3 Teşrin-i evvel 1328 (rumi) 16 Ekim 1912 (miladi)

Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 1 Mart 1913(rumi) ,14 Mart 1913 (miladi)

Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 10 Kanunusani 1330 (rumi)/ 23 Ocak 1915(miladi),

Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 25 Kanunuevvel 1330 (rumi)/ 7 Ocak 1915(miladi),

Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 1 Mart 1913(rumi) ,14 Mart 1913 (miladi)

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi 3 Kanunusani 1327(rumi)/ 16 Ocak 1912(miladi),

Sabah Gazetesi, 12 Teşrin-i Sani 1328(rumi) ,25 Kasım 1912 (miladi).

Arşiv Belgeleri

Kızılay Arşivi, No: 12/4.1,

Kızılay Arşivi No: 12/4,

Kızılay Arşivi, No: 850/6,

Kızılay Arşivi, No: 118/16

Kızılay Arşivi, No: 78/191,

Kızılay Arşivi, No: 16/63,

Kızılay Arşivi, No: 23/77,

Kızılay Arşivi, No: 73/2

Kızılay Arşivi, No: 12/27,

Kızılay Arşivi, No: 148/48.5,

Kızılay Arşivi, No: 12/130,

Kızılay Arşivi, No: 118/179,

Kızılay Arşivi, No: 72/121.1,

Kızılay Arşivi, No:250/164,

Kızılay Arşivi, No: 79/151

Kızılay Arşivi, No: 413/90,

Kızılay Arşivi, No: 23/132,

Kızılay Arşivi, No: 12/186,

Kızılay Arşivi, No: 148/48.5,

Kızılay Arşivi, No: 96/38,

Kızılay Arşivi, No: 12/4.2a,

Kızılay Arşivi No: 12/4.2.

Ek 1:

277-9
1914

29/149

هتلان امر کل نال منتعنا: کبیس

عوز

تاریخ	اسم	نوع	ملاحظات
121	طیب	طیب	طیب
122	ازار پادوس	ازار پادوس	ازار پادوس
123	دکتر	دکتر	دکتر
124	طیب	طیب	طیب
125	طیب	طیب	طیب
126	طیب	طیب	طیب
127	طیب	طیب	طیب
128	طیب	طیب	طیب
129	طیب	طیب	طیب
130	طیب	طیب	طیب
131	طیب	طیب	طیب
132	طیب	طیب	طیب
133	طیب	طیب	طیب
134	طیب	طیب	طیب
135	طیب	طیب	طیب
136	طیب	طیب	طیب
137	طیب	طیب	طیب
138	طیب	طیب	طیب
139	طیب	طیب	طیب
140	طیب	طیب	طیب

TÜRK KIZILAY

Ek 1: Hilal-i Ahmer Gülnihal Hastahane Gemisi'nin mürettebatının isimlerini gösterir belge

Ek 2:

Ek 2: Hilâl-i Ahmer'in camilerde muhacirler için açtığı bir aşocağı

Ek 3:

Ek 3: Balkan Savaşı'nda muhacirlerin İstanbul 'a gelişi

Extended Summary

Social Aids Of Ottoman Red Crescent Community to the Immigrants During Balkans Wars

Ottoman Red Crescent Community's primary purpose of establishment was helping wounded soldiers on behind the scenes of war and strenghten medical aids that given to army. By Balkan Wars Red Crescent Community activity area diversified as aids to poors such as soup kitchen , clothes aids for immigrants and fighting with epidemic diseases. By these new service areas, Red Crescent became a social aid establishment.

After Bulgarian attack to Ottoman army, Ottoman civilians abandoned their villages and begin to migrate to Istanbul. Immigrants had gathered around big mosques such as Sultanahmet, Ayasofya and Nuruosmaniye Mosque. Red Crescent Community had established soup kitchen for them in the gardens of mosques. During 19 November-7 December 1912, in Sultanahmet Mosque 22.801 immigrants were taken nourishment by Red Crescent Community. The immigrants were held in 89 mosques, in 12 schools and some universities around 15 other places in İstanbul totally.

Ottoman Red Crescent Community was also giving checkup services for immigrants who were staying at the mosques. After a while immigrants continued living at mosques until they begin to be housed by Ottoman government.

During Balkan Wars, Ottoman Red Crescent Community needed more hospitals. For this requirement in short time, some schools were turned to hospitals. İstanbul High School, Vefa High School, Galatasaray High School, Istanbul University (Darulfunun) had transformed to hospital during the Balkan Wars. Istanbul University turned to a hospital with 400 bed capacity and Vefa High School turned to a hospital with 150 bed capacity.

If there was no possibility to open a hospital, Gülnihal steamship converted into a hospital for serving on the sea. Gülnihal hospital steamship has capacity of 300 bed as a hospital. Edremit steamship was also converted to a hospital ship according to Ottoman archives.

Ottoman Red Crescent Community opened hospital in also Thessaloniki, in Skopje and in Edirne cities which used to be Ottoman cities before. During the Balkan Wars those hospital served for wounded soldiers. In First Balkan War, a cannonball had dropped in hospital garden once. In the second Balkan War Edirne was recaptured from Bulgarian army. So Edirne Red Crescent hospital had continue serving after war as a Red Crescent hospital.

Ottoman Sultan Resad also donated to Red Crescent to establish a hospital in Teşvikiye in 2 November 1912. That hospital had 100 bed capacity. Navy Society and railway workers also opened a hospital with 100 bed capacity.

By the arrival of many refugees from Rumelia to Istanbul due to the war cholera epidemic occurred in Istanbul. Patients who were able to travel from the tent hospitals in Ayastefanos and Ispartakule were moved to the center of Istanbul to receive better health care as much as possible.

The disease was also spread among the soldiers. Sick soldiers were sent to Hadımköy by sea and road. The cholera epidemic, which was also seen in the enemy ranks, began spreading rapidly. Since the hospitals established behind the front were caring for the war-wounded, so that search for a new hospital began. In the first stage, Sarayburnu Park was used as an open-air hospital. After appearance intense cholera cases along the Çatalca line, especially in Hadımköy, the Red Crescent Society sent hospital tents, personnel and equipment to that area. A hospital was opened in Hadımköy with a capacity of 250 beds in order to care for Cholera patients with these tents and barracks in Hadımköy.

The capacity of first hospital in Hadımköy could not held the cholera epidemic so a second hospital with 150 beds was opened in Yeşilköy with excellent tents supplied from London. In addition to this hospital, a third hospital with 70 beds was also opened in Ispartakule with the tents supplied from Germany.

Moreover there were also international aids supplied from other countries to Ottoman Red Crescent. Primarily Indian Muslims transferred 158.000 liras of the total 263.000 lira aid sent in 1913. Secondly Bosnia

and Herzegovina Muslim community transferred totally 190.000 krone. Russian muslims also sent 10.000 for orphanage built in Edirne. Singapore muslims also sent 30.130.30 Frank for wounded soldiers and their families. At last Egypt Khedive and his mother opened a hospital in Bebek in İstanbul. Also, four medical delegations came from Egypt to care for the sick and injured people. West thrace muslims also sent money to Red Crescent.

From a telegraph sent to Sanitary Inspector Miralay Folbrehat, we learn that there were seriously wounded soldiers in Gelibolu hospital at percentage of %25. In the letter received from the Chief Medical Officer of the Tenth Corps, Cambridge Ferry was evacuated because the cabins occupied by the captains and other crew of the Cambridge Ferry were the most suitable place for the wounded with broken legs. Cambridge steamship was used to transport wounded soldiers to İstanbul from Canakkale.

As we learn from historical archives, besides supplying health service, food aids for poors, caring orphans and helping immigrants can be organised by a social aid organization. As a result Ottoman Red Crescent can be taken as an example by other non-governmental organizations in today's world.

AFGHANISTAN: US INTERVENTION AND TALIBAN'S RETURN

Abdulkadir Şen

Abstract

Afghanistan has always been a country where great powers wanted to dominate. In the last 200 years, this Asian country has been an important area of competition, especially in the struggle between Great Britain and Russia, called the “Great Game”, and then during the Cold War between the USA and the Soviet Union. Due to its unique social structure, the dominant influence of religious identity, strong tribal ties, and tough geography, the great powers that tried to dominate the country were generally doomed to failure. Since its establishment in Afghanistan’s Kandehar province in 1994, the Islamic Emirate of Afghanistan (Taliban), the country’s most influential political-religious movement, has increased its effectiveness in the country in spite of all international attitudes and initiatives targeting its pure existence for the last 25 years. Taliban succeeded to regain power after a devastating war that lasted for 20 years and in which the world’s most powerful armies were involved. When the motivations and causes that created the Taliban, the international community’s policy during the administration of the first Islamic Emirate of Afghanistan, developments during the war, Afghanistan’s demographic situation, and the attitudes of the Taliban’s enemies in the country are examined collectively, the reasons behind the failure of the invasion will be understood more clearly. In this study, the establishment of the Taliban, the USA’s intervention of the country and the process of the Taliban’s reemergence after 20-year long war will be examined, and the US policies that led to the failure of the war will be explained.

Keywords: USA, Afghanistan, Taliban, Soviet Union, Islamic Emirate

AFGANİSTAN: ABD MÜDAHALESİ VE TALİBAN'IN DÖNÜŞÜ

Abdulkadir Şen*

Öz

Afganistan tarih boyunca büyük güçlerin hâkimiyet kurmak istediği bir ülke olmuştur. Son 200 yıllık dönemde ise bu Asya ülkesi başta İngiltere ile Rusya arasında yaşanan ve “Büyük Oyun” (Great Game) ismi verilen mücadelede, ardından da ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Savaş döneminde önemli bir rekabet alanı olmuştur. Kendine özgü sosyal yapısı, dinî kimliğin baskın etkisi, güçlü kabilecilik bağları ve çetin coğrafyası nedeniyle ülkede egemenlik kurmaya çalışan büyük güçler genellikle başarısızlığa mahkûm olmuşlardır. Afganistan’ın Kandehar vilayetinde 1994 yılında kurulduğundan günümüze ülkenin en etkili siyasi-dinî hareketi olan Afganistan İslâm Emirliği (Taliban) son 25 yıldır varlığını hedef alan tüm uluslararası tutum ve girişimlere rağmen ülkede etkinliğini her dönem artırmış, 20 yıl süren ve dünyanın en güçlü ordularının müdahil olduğu yıpratıcı bir savaşın ardından da yeniden iktidara gelmeyi başarmıştır. Taliban’ı ortaya çıkaran nedenler, birinci Afganistan İslâm Emirliği idaresi döneminde uluslararası toplumun politikası ve savaş döneminde yaşanan gelişmeler, Afganistan’ın demografik durumu ve Taliban’ın ülke içindeki basımlarının tutumu toplu olarak incelendiğinde gelinen süreçte işgalin başarısızlığının ardında yatan nedenler daha net anlaşılacaktır. Bu çalışmada Taliban’ın kuruluşu, ABD’nin ülkeye müdahale edişi ve 20 yıllık savaşın dönüm noktalarının ardından ülkede yeniden Taliban’ın iktidara geliş süreçleri incelenecek, savaşın başarısızlığa uğramasına neden olan ABD politikalarına yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: ABD, Afganistan, Taliban, Sovyetler Birliği, İslam Emirliği

* Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, a.sen@alparslan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4411-2883>.
Bu makaleye atıf için: Şen, Abdulkadir. (2022). Afganistan: ABD Müdahalesi ve Taliban’ın Dönüşü, SDE Akademi Dergisi, 2(4), 76-102

Giriş

Denizlere herhangi bir sınırı olmayan Afganistan, Pakistan, Özbekistan, Tacikistan, İran, Çin ve Türkmenistan ile sınırdaş Merkez ve Güney Asya kavşağında yer alan 40 milyon nüfusa sahip Müslüman bir ülkedir. Yaklaşık 650 bin km² yüzölçümüne sahip (Bahmanyar, 2012:4) bu ülke baştanbaşa dağ silsileleriyle kaplı zorlu arazi koşullarına sahiptir. Hindikuş (Hindu Öldüren) dağları 1000 mil uzunlukta ve 200 mil genişlikte devasa bir dağ şerididir (Bahmanyar, 2012:4). Büyük İskender bu dağlık coğrafyada üç yıl çetin savaşlar vermiş fakat başarılı olamamış aynı şekilde Moğol istilaları da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bölgede Büyük İskender'in zapt etmekte en çok zorlandığı bölge olan Kunar Vadisi 21. yüzyılda da ABD'nin işgal boyunca en fazla zorluk yaşadığı bölge olmuştur (Hanifi, 2011:69). Afganistan'ın stratejik ve coğrafi konumu ülkeyi tarih boyunca yabancı istilalara karşı korunaklı hale getirmiştir. Hindikuş dağları, Sovyet işgali sırasında halk ve Afgan mücahitler¹ tarafından hazırlanmış olan devasa mağaralara ev sahipliği yapmaktadır. Bu mağaralar ABD işgali sırasında Taliban (Afganistan İslâm Emirliği) tarafından kullanılmıştır (Elicott, 2003:5). Hem bu coğrafi koşulları hem de yabancı güçlerin boyunduruğunu kabullenmeyen toplumsal ve kültürel yapısı nedeniyle Afganistan coğrafyası “İmparatorluklar Mezarlığı” şeklinde adlandırılmıştır. Büyük İskender ve Moğollara ek olarak Büyük Britanya da Afganistan'ı üç defa zapt etmeye girişmiş fakat Anglo-Afgan Savaşları (1839–42; 1878–80; 1919) olarak bilinen bu üç savaşta da istediği başarıyı sağlayamamıştır (Saikal, 2004:18). Seleflerinin tecrübelerine rağmen Afganistan yakın dönemde de iki büyük güç olan Sovyetler Birliği ve ABD tarafından işgal edilmiştir. Batılı ülkelerin eski Grek'ten günümüze, “öteki” olarak algıladıkları toplulukları barbarlar veya günümüzdeki şekliyle teröristler olarak nitelemeleri tarihsel süreklilik bağlamında okunabilir. Büyük İskender'in de tıpkı ABD gibi Afgan Kâbilelere “kanunsuz barbarlar ve medeniyet düşmanları” ismi vererek bu bölgeyi istilaya yeltenmesi tarihin bir tekrürü olsa gerektir (Holt, 2012:15). Sovyetler Birliği ve ABD'nin işgal girişimleri de hedeflerini gerçekleştiremeden sona ermiştir.

1 Sovyetler Birliği'ne karşı savaşan Afgan savaşçılara “mücahitler-mücahidin” tanımlaması genelde tercih edilen bir kullanımdır.

Halkın tamamına yakını Müslüman olan Afganistan'ın %65'ini Peştûnlar oluşturur. Afganistan'da zaten tartışmalı olan demografik dağılım ABD işgaliye birlikte daha da karmaşık hale gelmiştir. Eski Afgan yönetimi ve ABD, Peştûn nüfusun %42 olduğunu savunsa da bunun politik kaygılarla yapılan bir değerlendirme olduğu söylenebilir. Peştûnların gerçek nüfus oranının ne kadar olduğu ülkede ABD karşıtı direnişin ana unsuru ve Taliban'ın da tabanının büyük kısmını oluşturan Peştûn çoğunluğa karşı ABD tarafından dayatılan azınlık tahakkümünü tartışmaya açması açısından önemlidir. Gerçek demografik dağılımı tam anlamıyla tespit etmek güç olsa da elimizde yaklaşık tahminlerde bulunmak için bazı veriler bulunmaktadır. Muhtelif etnik grupların nüfus oranları hakkındaki verilerdeki tutarsızlıklar, son 50-60 yıllık süreçte Peştûn nüfus oranıyla ilgili rakamların sürekli radikal ölçüde değişmiş olması, demografik gruplandırmalarda yıllara göre değişen büyük makas farkları bu demografik dağılıma dönük istatistiklerin bilimselliğini şüpheli kılmaktadır. Peştûnlara ek olarak nüfusun %13-20'si Tacikler, % 9'u Hazaralar % 5'i ise Özbeklerden oluşur.² Hazaralar dinî açıdan da diğer etnik gruplardan farklılık arz ederler ve aynı zamanda Şiâ'nın bir kolu olan özgün Hazara inancına müntesiptirler. Hazaraların Moğol soyundan geldikleri ve Cengiz Han'ın savaşları sırasında geride bıraktığı bir askeri garnizonun devamı oldukları yönünde kayıtlar bulunur (Barracks, 2003:16). Bu anlamıyla Hazaralık hem bir ırk hem de bir inanç grubu olarak değerlendirilmelidir. İslâm, Afganistan'da yayılmadan önce bu ülkede Budizm, Hinduizm ve Mecusilik inanışları yaygındır. Bu da tarih boyunca İran ve Hint kaynaklı toplulukların Afganistan'a etkide bulunduğunu göstermektedir.

Uluslaşma Sürecinde Afganistan'ın Kuruluşu: Dürrânî Hânedanlığı

Modern Afganistan tarihi 18. yüzyıl'da kurulmuş olan Dürrânî Hânedanlığı (1747-1826) ile başlar. Ahmet Şah Dürrânî (d.1722) modern Afganistan'ın ilk kurucusu sayılır. İran Şah'ı Nâdir'in ölümünden sonra Afgan halkını tek çatı altında toplayıp İran ve Babür etkisinden bağımsız olarak bir araya getiren isim Dürr-i-Dürân (İnciler İncisi) lakabıyla anılan

² Bu rakamlar muhtelif istatistiklerin ortalamasından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Ahmed Şah'tır (Saikal, 2004:19). Bu nedenle Afganlar ona ulusun babası anlamında "Ahmed Şah Baba" lakabı verirler. Afgan İmparatorluğu ismiyle de anılan Dürrânî'ler Orta Asya, Ortadoğu ve Güney Asya bölgelerinde geniş alanları kontrol altına alan, ağırlıklı olarak Peştûn nüfustan oluşan hanedanlıktır. Peştûnlar geçtiğimiz 250 yıl boyunca Afganistan'ı yönetmişlerdir (Barracks, 2003:12). Başlangıçta Dürrânîler (Sadozailer) sonrasında ise Afganistan'ı yöneten Barakzai'ler günümüzde Afgan halkının kendilerini ait hissettikleri topraklarda ilk defa hüküm sürdükleri iki bağımsız devlet olarak tanımlanabilir. Afganistan, tarih boyunca Büyük İskender, Sâsânî İmparatorluğu, Babürler, Safevî devleti ve diğer devletlerin egemenliğine girmiş, ancak bu güçlerin hiçbiri de bu topraklarda sağlam bir iktidar kuramamışlardır. Dürrânî Devleti'nin egemenliğinin 19. yüzyılda sona ermesinin akabinde Afganistan'ın günümüzde de en önemli şehirleri olan Herat, Kandehar, Kâbil gibi şehirlerde bağımsız site devletleri kurulmuştur (Saikal, 2004:26). Afgan topraklarında siyasi bütünlüğün olmadığı bu dönemlerde Afganistan, uzun bir süre boyunca İngiltere ve Rusya İmparatorluğu arasında yaşanan "büyük oyun" siyasetinde³ tampon bölge görevi üstlenmiştir (Hanifi, 2011:154). Afganistan, tarihi boyunca büyük medeniyetlerin birbiriyle mücadele sahası olagelmıştır. Bu mücadele hasaten son 150 yıllık süreçte Afganistan'da kanlı iç çatışmaların ve savaşların gerçekleşmesine neden olmuştur. Ülke 1919 yılında İngilizlerle yaşanan 3. Anglo-Afgan Savaşı sırasında fiili olarak kurulsada Afganistan Krallığı (1926-1973) adı ile Emânullah Han liderliğinde ancak 1926'da bir krallığa dönüşmüş ve bu hanedanlık yaklaşık 50 yıl boyunca iktidarda kalmayı başarmıştır. Jöntürkler etkisindeki Mahmut Terzi'nin başını çektiği "Genç Afganların" yönlendirmeleriyle Afgan halkını icbari modernleşmeye maruz bırakma yolunu tutan Emânullah Han'ın bu tavandan tabana sekülerleştirme hamleleri ülke içinde büyük tepki çekmiş (Runion, 2017:100) Mustafa Kemal Atatürk'ten ilham alan laikleştirme çabaları yönetim ile halkın arasının açılmasına neden olmuştur. Emânullah Han 1929 yılında modernleşme politikalarına karşı çıkan aşiretlere öncülük eden Habibullah Kalakânî tarafından devrilmiştir (Saikal, 2004:94). Esasen sekülerleşme tepkisi daha da geniş bir açıdan okunabilir. Keza hemen hemen bütün

3 Büyük Oyun kavramı 19. yüzyılda Büyük Britanya ile Rusya arasında Orta Asya'da üstünlük kurmak amacıyla yaşanan mücadeleye verilen genel isimdir.

Ortadoğu'nun modernleşme sürecinde halkın göstermiş olduğu tepki böylesi bir durum arz ediyordu. Modern dönemde Ortadoğu'nun yeni kimlik arayışını batının dünyaya sunduğu etnisiteye dile dayanan tek, homojen, seküler ve laik bir kimlik oluşturmuştur.

Ancak merkezi yönetim tarafından inşa edilmesi amaçlanan bu kimlik halk nezdinde pek de kabul görmemiştir. Hatta halk nezdinde kabul görmemesinin yanısıra bir tepki olarak din, halk tarafından kimliğin en önemli ögesi olma özelliğini daha da pekiştirmiştir (Koç, 2021: 140-142).

Emânullah Han'ın sürgüne gönderilmesinin ardından bir süre kargaşa ve iç savaş yaşayan ülkede 1933 yılında Zahir Şah'ın kontrolü almasıyla birlikte kurulan Afgan Krallığı (1933-1973) ile 40 yıl sürecek sükûnet dönemi egemen olmuştur (Saikal, 2004:134).

Afganistan 1970'li yıllardan itibaren yeniden çeşitli güçlerin mücadele sahası haline dönmüş, 1973 yılında Zahir Şah devrilmiş ve 1989 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ile birlikte ülkede 40 yıl sürecek aralıksız bir savaş ve çatışma ortamı başlamıştır.

Sovyet İşgali

Sovyetler Birliği (SSCB) 1979 yılında Afganistan'ı dönemin komünist lideri Babrak Karmal'ın desteğiyle işgal ederek kısa sürede başkent Kâbil'i kontrol altına almış (Maley, 2020:43) ancak Sovyetler Birliği'ne karşı son derece kanlı ve yıpratıcı bir direniş hareketi başlamıştır. Soğuk Savaş'ın zirvede olduğu bir dönemde yaşanan bu kanlı savaş doğal olarak üçüncü tarafların da çatışmaya dolaylı yönden müdahil olmalarına neden olmuştur. Bu dönemde Afganistan Savaşı'na müdahil olan güçleri şu şekilde sıralamak mümkündür: ABD, Avrupa ülkeleri, Afganistan'a en uzun sınırı bulunan ve yakın dönemde bir İslam Devrimi'ne sahne olan İran İslam Cumhuriyeti, kendini SSCB tehdidi altında gören ve Soğuk Savaş'ın Batı Bloğunda yer alan diğer ülkeler. Pakistan kalabalık Peştûn nüfusu (yaklaşık 40 milyon) barındırması hasebiyle aynı zamanda Rus etkisini Afganistan'la sınırlı tutmak ve Afganistan'ı bir tampon bölge (buffer zone) haline getirebilmek amacıyla Afgan cihadına destek sağlamıştır. Afganistan'ın Sovyetler ile Batı arasında bir mücadele arenası olduğu yönündeki yaklaşım

Afgan direnişini uluslararasılaştırmış ve Afgan mücahitlerin tüm dünyada meşruiyet zemini bulmasını sağlamıştır (Runion, 2017:106). Bu meşruiyet zeminine ek olarak Afgan halkı ciddi oranda askeri ve finansal destek elde etmiştir. Afgan halkının mücadelesi Sovyetler Birliği'nin hasmı olan Batılı ülkelerin ve bazı Müslüman devletlerin de çatışmaya müdahil olması ile birlikte ideolojik ve dinî bir çatışmaya evrilmiştir. Sovyetler Birliği'nin kontrol altına aldığı Müslüman ülkelerde dinî ve kültürel kimlikleri kökten değiştirmeye yönelik bilinen politikaları işgale karşı direnişin din ve mukaddesat savunusu olduğu yönündeki inancı güçlendirmiştir. Afgan halkı esasında Sovyetler Birliği'nin kendi ideolojisini Afganistan'a dayatmasına karşı mücadele etmiştir. İslam dünyasının muhtelif bölgelerindeki İslâmî Hareketlerin (İhvân-ı Müslimin, Cemaati İslâmî vb.) savaşa ilgi duyması ve pek çok ülkeden genç savaşçıların SSCB güçlerine karşı savaşa gitmeleri nedeniyle bu savaş bir halkın bağımsızlık savaşından daha ziyade dinî bir özgürlük mücadelesine ve İslam dünyasının bir varoluş savaşına dönüşmüştür. Afganistan, bu anlamı ile İslam Dünyası'nın zihninde son derece önemli bir takım değişim ve dönüşümlere de neden olmuştur. Çanakkale harbinden sonra pek çok Müslüman milletin bir cepheye verdiği ilk ortak mücadele Afgan cihadıdır. Aslında İslam dünyasının merkezi noktalarından, yani Arap âleminde ve Ortadoğu'dan nispeten uzakta olan bu fakir ülkede cereyan etmekte olan savaş ve işgale karşı mücadelenin bu derece merkezî bir role bürünmesi ve tüm İslam dünyasının bir bağımsızlık savaşı gibi algılanmasının muhtelif sebepleri bulunur. Müslüman bir beldenin gayrimüslim bir düşman tarafından işgal edilmesi, SSCB'nin her türden dinî yönelime varoluşsal açıdan karşı oluşu ve tüm dinlere karşı cephe alan bir ideolojik arka zeminden (komünizm) beslenmesi nedeniyle bu savaş beldelerin kutsal savunusundan da öte semavi dinlerin ateizm karşısındaki mücadelesi olarak bile algılanmıştır. Savaşın uluslararasılaşmasının diğer nedeni ise, bu çatışmaya müdahil olan Sovyetler Birliği'ne hasım olan ABD, Batı ve İslam Dünyası'ndaki müttefiklerinin gerek Afgan halkını gerekse de İslam dünyasında İslâmî Hareketleri bu savaşa taraftar kılmak için yürüttüğü yoğun medya ve propaganda kampanyalarıdır.

Sovyet işgaline karşı direnişin başını Sünni Afgan halkı çekmiş, özellikle Pakistan ve Afganistan sınırında bulunan ve 3. Anglo-Afgan Savaşında (1919) belirlenen (Runion, 2017:89) Durand Hattı ismi verilen sınırların

ötesinde yer alan özerk bağımsız bölgedeki Peştûn kabileler Ruslara karşı savaşta önemli roller oynamıştır (Rasanayagam, 2003:177). Tacik, Özbek ve Hazara topluluklar da zaman zaman saf değiştirmekle birlikte Sovyet işgaline karşı mücadelede yer almışlardır. Sovyetlere karşı savaşan 7 Sünni İslâmî Hareketten 6'sı Peştûn kimliğine sahiptir (Saikal, 2004:210). Afganistan işgali, savaşın başındaki amaçlarını gerçekleştirmesi bir yana Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin daha da zayıflamasına ve iç sorunlarının gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur (Maley, 2020:153). Sovyetler Birliği'nin işgalinden önce komünist lider Babrak Karmal tarafından demir yumrukla yönetilen Afgan ordusu 110 bin askere sahipken (Isby, 2013: 18) Sovyetleri ülkeye davet eden hükümetin meşruiyetini yitirmesi neticesinde sadece iki yıl sonra 35 bine düşmüştür. Sovyetler Birliği 1989 yılında büyük bir mağlubiyetin akabinde Afganistan'dan çekilmiş ve kısa bir süre sonra da yıkılmıştır.

Taliban Yönetiminin (Afganistan İslâm Emirliği'nin) Kurulması

Afganistan 1979-1989 yılları arasında küresel güçlerin ilgi duyduğu büyük bir çatışmanın merkezi konumuna gelmişken 1990-1994 yılları ülke tarihi açısından kaosu ve düzensizliğin hâkim olduğu, savaş sonrası tüm travmaların belirgin bir biçimde görüldüğü, muhtelif silahlı güçlerin çeşitli lokal bölgelerde alan hakimiyeti sağlama çabalarının bulunduğu bir kaos dönemi olarak tarif edilebilir (Saikal, 2004:210). Sovyetler Birliği'nin dağılışının ve Afganistan'ın işgalden kurtarılmasının akabinde uzun bir dönem İslâmî bir devlet kurma amacıyla mücadele etmekte olan Afgan hareketler ile yalnızca anavatan savunusu yapan seküler-milliyetçi bir ideolojiye sahip olan gruplar arasında çatışmalar da baş göstermiş, çatışmalara İran destekli Hazaralar ve eski komünist rejimi yeniden diriltmek isteyen güçler de dâhil olmuştur (Saikal, 2004:210). Bu çatışmaların yayılmasında ve gelişmesinde Sovyet sonrası Afganistan'da çıkarlarını tehdit eden bir İslâmî rejimin kurulmasını engellemek amacı güden Amerika'nın ve Batılı ülkelerin istihbaratlarının da hatırı sayılır etkisi vardır (Maley, 2020:78). İşgal sonrası dönemde Sovyetler Birliği'ni yıkıma götüren direniş grupları arasında yaşanan nüfuz çatışmaları ülkeyi siyasî bir kaosa sürüklemiştir. Birkaç yıl süren görüşmeler neticesinde Afganistan'da siyasi birlik sağla-

namamış ve mücahit gruplar arasında yapılan her birleşme görüşmesinin akabinde yeni ve daha şiddetli güç mücadeleleri cereyan etmiştir. Afganistan halkı yeni bir ümit ve siyasal değişim beklentisi içine girmiştir. İç savaşa müdahil olan mücahit gruplar ve savaş ağaları SSCB işgali sonrası bağımsız ve güvenli bir devlet kurma temennisinde olan halk nazarında itibar kaybetmiş, (Hanifi, 2011:156) ülkede oluşan güç vakumunu ise yeni doğan bir İslâmî hareket olarak Taliban doldurmuştur:

Afgan-Rus Savaşı'nda Afganistan ve Pakistan'ın belirli bölgelerine yayılmış bulunan Hanefi-Deobendi medreseleri büyük rol oynamıştır (Rasanayagam, 2003:178). Deobendi medreselerinde yetişmiş ulema Ruslara karşı yurdun savunulması fetvaları vermiş ve pek çok Deobendi alimi çatışmalara bizzat katılmıştır. Pakistan tarafında yaşayan, SSCB'ye karşı savaşın yıpratıcı etkilerinden nispeten daha az etkilenmiş bulunan İslâmî medreseler Sovyetlerin mağlubiyetinin ardından vuku bulan kaosu sonlandırmak amacıyla sürece müdahil olmuşlardır. Taliban olarak bilinen ve Arapça "talebe" kökünden mürekkep sözcük, Farsça'da çoğul eki olan "an" takısıyla birleşerek oluşur ve talebeler anlamına gelir. Bu anlamıyla Taliban'ın bir öğrenci devrimi olduğu söylenebilir. Hareket 1994 yılında Kandehar merkezli olarak ortaya çıkmıştır. Hareketin lideri Molla Muhammed Ömer, Afgan-Rus harbine katılmış bir medrese hocasıydı (Rasanayagam, 2003:191). Afganistan'da siyasi kargaşalar nedeniyle mal ve can emniyetinin ortadan kalkışı ve halkın yeni bir siyasi ve dini harekete duyduğu ihtiyacı da değerlendirmiş olan ve bu güç vakumundan ötürü ortaya çıkmış bulunan Taliban hareketi kısa süre içerisinde Afganistan'ın geniş bölgelerinde egemen olmuştur. Bu, aynı zamanda Afgan halkının uzun yıllar boyunca Rus işgaline karşı verdiği mücadeleyi siyasi ikbal malzemesi haline getirmeye çalışmakla suçladıkları savaş ağalarına bir tepki olarak okunmalıdır (TO, D. A. 2008: 6). Zira savaş sonrasında bazı mücahit gruplar halkı memnun ederek güven ve teveccüh kazanmak yerine mafyalaşmıştır. Afgan halkı 1994 yılından itibaren bu savaş ağalarından ve etnik milliyetçi gruplardan kurtulabilmek ve Afganistan'da bağımsız bir devlet sistemi kurabilmek ümidiyle Taliban'a destek vermiştir. Taliban, bağlı oldukları gruplara dönük ümidini yitiren savaşçı tabanı da saflarına alarak kısa bir süre içerisinde ülkenin başkenti Kâbil'i kontrol altına almış (Runion, 2017:123) ve dönemin Cumhurbaşkanı Muhammed Necibullah'ı Kâbil'de idam etmiş-

tir (Wahab, 2007:192). Uluslararası siyaset ve temayüllere dikkat etmeyen Taliban'ın genç tabanı harekete dönük hasmane tavır takınan İran başta olmak üzere bazı ülkelerin diplomatik misyonlarına saldırmış ve eski rejim unsurlarına karşı intikam saldırılarına da girişmiştir. Bir süre sonra bu başıbozuk yönelimleri kontrol altına alan Taliban hareketi, 1995-2001 yılları arasında daha fazla bir devlet gibi hareket etmeye başlasa da dönemin uluslararası düzeni Taliban'ı bir devlet olarak tanımamıştır. ABD, Afganistan siyasetini değiştirmiş, "Soğuk Savaş" sürecindeki komünist tehlikenin yerini radikal İslam tehlikesinin yani "yeşil terörizm" tehlikesinin aldığını ilan etmiş ve uluslararası tehdit konseptini de buna göre şekillendirmiştir. Sovyetler Birliği'nden bağımsızlaşan ülkelerin ve Ortadoğu devletlerinin İran Devrimi'nin de etkisiyle yeni bir "İslâmî rejim" rüzgârıyla radikal İslamcılar tarafından devrilmesini Ortadoğu çıkarlarına aykırı bulan ABD, Afganistan'da bir İslam Devleti idealine sahip Taliban iktidarının başarılı olmasını engellemek için muhalif güçleri desteklemeye başlamıştır. ABD ve Batı ülkeleri Buda heykellerinin yıkılması, Muhammed Necibullah'ın öldürülmesi ve diğer bazı siyasi adımlarını bahane ederek Taliban'ı halk üzerinde baskı kurmakla suçlamış ve Afgan halkına çok ağır bedeller ödeyecek ambargo süreçlerini devreye sokmuştur (Rasanayagam, 2003:203). Bu ambargolarda Afgan halkı büyük bedeller ödemiştir. Afganistan'da 1995 yılından itibaren yağışların azalması neticesinde büyük bir kıtlık dönemi yaşanmış,⁴ uluslararası ambargolar kıtlığın etkilerini daha da derinleştirmiş ve Taliban'ın Batı karşıtı tutumunu da beslemiştir. Oysa Taliban ABD de dahil Batılı ülkelerle iletişim kurmak için bu ülkelere heyetler göndermiş ve çifte standart içeren yaklaşımların yapıcı olmadığını vurgulamıştır (Crews, 2009:251). Ambargoların derinleştiğine yönelik raporlara rağmen BM Afganistan'a yönelik yaptırım kararları almaya devam etmiştir (Johnson, 2009:223).

ABD ve NATO'nun Afganistan İşgali (2001-2021)

ABD ve Batı'nın Taliban'a karşı hasmane tutumu ve Afganistan içindeki insani dramlar Taliban'ın Batı'ya karşı bilenmesinde başat rol oynadı.

⁴ <https://www.fao.org/3/x8669e/x8669e00.htm>.

mıştır. Günümüzde ABD'nin Taliban yönetimine kendi değerlerini dayatmasının ve takındığı hasmane tutumun Taliban'ın siyasi tercihlerine ciddi etkide bulunduğunu kabul eden pek çok uzman bulunur. Örneğin bunlardan biri "ABD ve Batı Taliban'a karma eğitimi dayatmak yerine kadınların eğitimi için özel alanların oluşturulmasına odaklanmalıydı. Zaten pek çok bilimsel araştırmada da karma olmayan eğitimin daha başarılı olduğunu göstermektedir" demektedir (Johnson, 2009:78).

ABD ve NATO işgali sürecinde Taliban giderek daha fazla kendisini sadece Afganistan halkının lideri değil, tüm dünya Müslümanlarının lideri olarak konumlandırmaya ve dünyanın her bölgesinden Afganistan'a akın etmiş bulunan yabancı savaşçıları barındırmaya devam etmiştir. Taliban'ın ABD'yi tüm kötülüklerin anası olarak kabul etmeye başlamasının arkasındaki ana nedenlerden ilki, El-Kaide'nin Küresel Cihat ideolojisi olsa da ikinci sebep de ABD'nin başından itibaren Taliban aleyhtarı bir tutum sergilemesidir. ABD'nin Afganistan'ın içinde belirli bölgelerde sivilleri hedef alması ve Taliban iktidarını devirmek için Kuzey İttifakı ismiyle bilinen muhalif güçleri Rusya, Hindistan, Tacikistan ve İran'ın ortaklığıyla silahlandırması (Rasanayagam, 2003:203, Saikal, 2004:228-230) Taliban ile Amerika arasındaki husumetin daha da artmasına neden olmuştur. Karşılıklı hasmane adımlar ve menfi tutumlar sonuçta 11 Eylül saldırılarının gerçekleşmesine zemin hazırlamış, 2001 yılındaki 11 Eylül saldırılarından sonra ABD ve çok uluslu güçler Afganistan'ı işgal etmiştir. ABD başlangıçta operasyona "Sonsuz Adalet Operasyonu" (Operation Infinite Justice) ismi vermiş, ancak dinî imada bulunulduğu eleştirileri üzerine bu sefer "Kalıcı Özgürlük Operasyonu" (Operation Enduring Freedom) tercih edilmiştir. Bu isim de Afgan halkını özgürleştirmek ve demokratikleştirmek iması taşımakla eleştirilmiştir. İşgal operasyonunda ABD'nin sadece haftalar içerisinde Afganistan'ın genelinde kontrolü ele geçirmesi süper gücün bir gövde gösterisine dönüştürülmüştür. Zira süper gücün terörle mücadele savaşı yeni dünya düzeninde egemenliğini kaybetmemek ve kuvvetini göstermek amaçları da taşımaktaydı (İşler, 2021:159). Bir süre sonra özellikle Pakistan'ın Peştun ağırlıklı bölgelerinden başlamak üzere geniş bir bölge sathında ABD'ye karşı ciddi bir direniş baş göstermiştir.

Pakistan-Afganistan sınırı Peştun yurdudur ve İngiltere tarafından 1896 yılında çizilen bu sınır 1919 yılında yapılan anlaşmayla Afganis-

tan'a dayatılmıştır (Wahab, 2007:258. Bu bölgeler İngilizler, Sovyetler ve ABD'ye karşı halk direnişlerinin en güçlü olduğu bölgelerdir. Sovyetler Birliği işgali döneminde Afganistan'da işgal karşıtı direnişin başını çeken 6,2 milyon Peştûn Pakistan'a göç etmeye zorlanmış (Clements, 2003:200) ancak göç edenler hem Sovyetlere karşı savaşın inisiyatifini üstlenmiş, hem de savaş sonrası Taliban'ı destekleyerek anayurtlarına dönmüşlerdir. Durand Hattı ile dönemin İngiliz kontrolündeki Hindistan ile Afganistan arasındaki sınırlar belirlenmiş olsa da Afgan halkının ezici çoğunluğu bu hattın statüsünü tanımayı reddetmektedir. Pakistan'ın Federal Yönetilen Kabile Alanları-Federally Administered Tribal Areas (FATA) ismini verdiği ve nüfusun kahir ekseriyetinin Peştû olduğu bu bölgeler günümüzde hem Afganistan ile Pakistan arasında önemli bir kriz meselesidir hem de bölgede İslâmi bir yönetim kurmak için savaşan Pakistan Talibanı (TTP-Tehriki Taliban Pakistan) arasındaki çatışmaların ana arenasıdır.

Afganistan'da 2001-2006 yılları görece sakin dönemdir. Görünüşte Afganistan işgali başarılı olmuş ve ABD amaçlarına uygun bir toplum ve hükümet kurabilmek amacıyla yoğun çalışmalara başlamıştır. Afganistan toplumunu dönüştürme projelerinin ne kadar tutarsız ve akamete uğramaya mahkûm olduğu zaman içerisinde ortaya çıkmıştır. İşgal güçleri Taliban iktidarını çökertmek dışında Afgan halkını da modernleştirmeyi amaçlayan bazı politikalar devreye sokmuş, (Kaufmann, 2007:5) kadın hakları, cinsiyet eşitliği, bireyselleşme, geleneksel aşiret bağlarının çözülmesi, LGBT hakları gibi belirli olguları ve toplumsal demografi ile sosyal tutumu kökten değiştirecek girişimleri ve söz konusu alanda faaliyette bulunan ve toplumsal dokuyla uyumayan STK'ları ve projeleri desteklemesi Afganistan halkında içten içe bir toplum mühendisliği yapıldığı yönünde alguları beslemiştir. Kabileciliğin, yerel aktörlerin güç paylaşımına dayalı geleneksel yönetim biçiminin Batı mantıklı bir merkezî yönetim anlayışıyla dönüştürülmesi işgal karşıtı direncin nedenlerinden biridir (Jones, 2010:16). Aynı şekilde ABD, Taliban döneminde yasaklanan eroinin yeniden ekilip satışının önüne geçmemiştir. Geçmişte de Amerikan servis elemanlarının eroin ticaretine müdahil olduklarına ilişkin Amerikan kamuoyunda deprem etkisi uyandıran iddialar ortaya atılmıştır (Bkz. McCoy, 1972). Buna karşın Taliban lideri Molla Muhammed Ömer 2000 yılında yayınladığı bir fetva ile eroin üretimini yasaklamış (Rasanayagam, 2003:203) ve ülke-

de Taliban kontrolü bölgelerdeki eroin üretimi neredeyse sıfıra düşmüştür (Wahab, 2007:222). ABD döneminde eroin üretiminin yeniden artması 20 yılın sonunda Afgan halkının sırtına çok ağır bir yük yüklemiş ve Afganistan'da milyonlarca kişinin eroin bağımlısı olmasını beraberinde getirmiştir. Eroin bağımlılarının aynı zamanda aile ilişkilerinin de zedelediği göz önünde bulundurulursa Afganistan'da neden oldukça fazla dul ve yetimin bulunduğu da anlaşılır. Yeniden örgütlenen ve tüm Afganistan sahasında mücadeleye girişen Taliban 2007 yılından itibaren daha önce geleneksel olarak güçlü olmadığı HHerat, Badahşan, Takhar gibi yerlerde de kademeli olarak gücünü arttırmaya ve gerilla harbi yürütmeye başlamıştır (Crews, 2009: 52). Taliban'ın bu yıpratıcı taktiklerine ABD de kapsamlı bir drone harekâtı ile yanıt vermiştir.

Afgan halkının ABD ve çok uluslu güçlere karşı topyekün bir direniş geçmelerinin muhtelif nedenleri bulunur. Bu nedenlerin en başında ABD ve çokuluslu güçlerin yalnızca 2001 yılında binin üzerinde sivil katlettikleri bombardımanlarına (Crews, 2009:321) ek olarak yerel müttefiklerinin Afganistan'ı işgal sürecinde yaptığı insan hakları ihlalleri ve katliamlar gelir (Maley, 2020:62). ABD, Taliban'ın kaleleri olarak bilinen bölgeleri aralıksız bir biçimde ve sivil ayrımı gözetmeksizin bombardımanlara tabii tutmuş, Amerikan Birleşik Devletleri'nin saha personelleri ve CIA elemanları "Cenk Kalesi" ve "Deşti Leyli" gibi bölgelerde bizzat kendi gözetimlerinde yapılan etnik ve dinî katliam ve kıyımlara göz yummuştur (Şen, 2011:77). Hatta bazı Amerikalı askeri yetkililerin müteammiden bu katliamları yerel destekçileri aracılığı ile yürüttükleri de kamuoyuna yansımış ve ispatlanmıştır (Şen, 2011:55). Amerika bu süreçte Afganistan'ın hâkim unsuru olan ve halkın %70'ine yakınına oluşturan Peştûn çoğunluğu devre dışı bırakmış ve Afganistan'da Tacik ve Özbek azınlığın dominant olduğu bir kabine ve bürokrasi kurmuştur (Rotberg, 2000:30). Geçici Afganistan parlamentosu Peştûn çoğunluğa karşı güç kazanmayı amaç edinen etnik azınlıklar tarafından domine edilmiş, Peştûn kimliği yok sayılmış ve intikam saldırılarına girişilmiştir (Bkz. Johnson, 2009). Oysa Afganistan tarihi neredeyse Peştûn tarihiyle özdeşleşmiştir. Peştûnlar tek başlarına diğer tüm etnik unsurların tamamından daha fazla nüfusa sahiptirler ve tarihsel olarak da her zaman Afganistan'ın hâkimleri olmuşlardır. Örneğin Büyük Britanya'nın Afganistan savaşlarının neredeyse tamamı Peştûnlarla yapıl-

mış ve İngiliz arşivleri de anlaşma ve görüşmelerin ana muhatabının Peştûnlar olduğunu göstermektedir (Hopkins, 2008:5). Bu intikam saldırıları ve ABD'nin Afganistan'da icbari bir modernleşme yaratıp Afgan halkının inanç ve kültürü ile uyum göstermeyen uygulamaları Afganistan sathında devreye sokma politikaları da Afgan halkının direncini her geçen gün daha fazla arttırmış, yabancı işgal güçlerine dönük nefreti körüklemiştir.

Afgan toplumunu var eden üç önemli unsur bulunur: Aşiretçilik, coğrafya ve İslâm (Barracks, 2003:1). Bu üç unsuru savaş sırasında değiştirip toplum mühendisliğine girişmek savaş içinde savaşa girmek gibi sayılmalıdır. Dinî-kültürel atmosfer muhalefet etmenin, direnmenin meşru zemini inşa etmektedir (Filiz, 2021:55-56) Afganistan'a egemen olan Dürrânîler (Sadozaler) (1747-1818) ve daha sonra Afganistan'ı yöneten Barakzailer (1826-1929) ülkeyi ancak aşiretler arasındaki denklemleri iyi kurmaları sayesinde yönetebilmişlerdir (Saikal, 2004:5). Hint Britanya'sı döneminin jeneoloji uzmanı ve tarihçilerinden Mountstuart Elphinstone 1815 yılında yaptığı araştırmada ülkede 282 Peştûn aşireti kaydetmiştir (Hopkins, 2008:26). Ülkede ötekileştirilen büyük bir kesimin hem eski hak ve imkânlarını yeniden elde etmek, hem kendilerini tahakküm altına alan azınlıkçı hükümeti devirmek, hem de ABD Başkanı George W. Bush'un Afganistan savaşını "Haçlı savaşı" olarak nitelemesi⁵, işgal sonrası kurulan siyasi nizamın da kültürel dejenerasyonu hızlandırması Taliban Hareketinin kısa sürede Afgan halkının daha geniş kesimleri tarafından kabul görmesine zemin sağlamıştır. ABD 11 Eylül saldırıları ile birlikte Afganistan'ı işgal ettiğinde uluslararası kamuoyunda nerede ise tam bir konsensüs oluşmuş vaziyetteydi. ABD'nin geleneksel rakipleri olan Rusya ve Çin'e ek olarak İran bile Afganistan işgalinde ABD ile eş güdümlü hareket etmiştir. Ancak işgalin ilerleyen dönemlerinde ABD ve Batılı ülkelerin Afganistan'daki varlığından rahatsızlık duyan Çin, Rusya ve diğer bölgesel güçler de bu süreçte süper gücün zayıflamasına olanak tanıyan bir siyaset gütmüşlerdir.

Barış Müzakereleri ve Taliban'ın Dönüşü

Taliban için 2007-2013 yılları etkinliğini olağanüstü artırdığı ve savaşın inisiyatifini ele geçirdiği dönemler olarak tanımlanabilir. Taliban'ın

5 <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/1563722.stm>

askeri etkinliğini giderek artırması üzerine ABD başkanı Barack Obama 2009 yılında “Afganistan’daki ılımlı Taliban unsurlarıyla iletişim kuracaklarını” deklare etmiştir (Sheikh, 2013:15). ABD ile Taliban arasında barış müzakerelerini amaçlayan ilk karşılıklı görüşmeler 2013 yılında gerçekleşmeye başlamış⁶ ve bu görüşmelerin yürütülmesi için Katar’ın başkenti Doha seçilmiştir. Katar Afganistan Savaşı’na taraf olmaması ve İslam dünyasındaki diğer İslâmî hareketlerle de yakın ilişkilerinin bulunması gibi nedenlerle tercih edilmiştir. Katar’daki müzakerelerin başlamasından kısa süre sonra Taliban müzakere için açtığı ofise Afganistan İslam Emirliği’nin bayrağını asmış ve bu girişim yeni bir krize neden olmuştur. ABD ve Afgan Hükûmeti Taliban’dan Emirlik bayrağını indirmesini, zira ABD ve müttefik güçlerin Taliban’ı bir devlet olarak tanımadıkları için bayrağını da kabul etmeyeceklerini iletmiştir. Afgan Hükümeti Taliban’ın müzakere ofisine kendi bayrağını asmasını sürgün hükümeti kurmak şeklinde değerlendiren reddetmiş, Taliban ise ABD’ye tüm mücadelesinin bu bayrak ve İslâmî bir yönetim için olduğunu bildirerek savaşa devam edeceğini deklare etmiş ve ofisi kapatmıştır.⁷ ABD’nin “en uzun savaş” “bitmeyen savaş” nitelendirmeleriyle tanımladığı Afganistan harbini bitirmek yönündeki arzusu ve iç kamuoyunun baskısı neticesinde Taliban ile 2014 yılında yeniden görüşme talebinde bulunulmuştur. Bu talebin neticesinde Katar’daki müzakere masası yeniden kurulmuş ve Taliban’ın elinde esir olan ABD askeri Bowe Bergdahl karşılığında “Guantanamo Beşlisi” olarak bilinen Taliban’ın üst düzey liderlerinin serbest bırakılması konusunda anlaşmaya varılmıştır.⁸ Taraflar arasındaki müzakereler ABD başkanı Barack Obama döneminde de devam etmiş, 2016 yılında gerçekleştirilen başkanlık seçimlerinde aday olan Donald Trump seçim kampanyalarında Amerikan askerlerini anayurda geri getireceğini⁹ ve Amerika’nın “sonu gelmeyen savaşlarını” bitireceğini, bu savaşlardan Amerika’nın değil; Rusya, Çin ve İran gibi Amerika’nın hasımlarının faydalandığını açıklamıştır.¹⁰ Trump Amerikan ordusunun dünyanın geri kalanına demokrasi ihraç politikasının yanlış ol-

6 <https://www.dw.com/en/why-qatar-fosters-close-contact-with-the-taliban/a-59030146>

7 <https://www.aljazeera.com/news/2013/7/19/taliban-shuts-doha-hq-over-broken-promises>

8 <https://www.nytimes.com/2019/03/26/world/asia/taliban-guantanamo-afghanistan-peace-talks.html>

9 <https://in.usembassy.gov/remarks-president-trump-strategy-afghanistan-south-asia/>

10 <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/08/22/russia-iran-and-china-are-undermining-afghanistans-progress-but-president-trump-didnt-call-them-out/>

duğunu, ABD'nin dünyanın polisi olmaması gerektiğini ve temel politikasının ABD'yi yeniden güçlendirmek ve Çin'i dengelemek olduğunu ısrarla vurgulamıştır.¹¹ Donald Trump başkanlığının ilk aylarında ezici bir askeri üstünlük kazanmak ümidiyle Afganistan'a ek asker gönderse de (Thomas, 2021:5) bu planın başarısızlığa mahkum olduğu görüldükten sonra vaatlerini yerine getirmiş ve Amerikan askerlerini Afganistan'dan çekmek yönünde çalışmalara başlamıştır. Pentagon ülkedeki muharip kuvvetlerin bir kısmını kademeli olarak çekmeyi planlamıştır.

ABD ve Taliban yetkilileri 29 Şubat 2020'de dünyaya deklare ettikleri nihai anlaşma ile savaşın sona ereceği ve Afganistan'da Taliban ile Afgan hükûmeti arasında görüşmelerin gerçekleştirileceği, karşılıklı esir takaslarının yapılacağı bir ateşkes metni imzalanmıştır.¹² Varılan anlaşmaya göre karşılıklı esir takasları gerçekleştirilmiş, karşılıklı iyi niyet göstergelerinin ve tansiyonu düşürücü jestlerin akabinde Afgan yönetimiyle de Taliban'ın görüşmesi sağlanmıştır. Ancak Afgan hükûmeti ve ABD başından itibaren anlaşmanın pek çok maddesine uygun davranmamış, Taliban üyesi esirlerin bir kısmı serbest bırakılmamış hem sivil hem de Taliban hedeflerine saldırılar gerçekleştirilmiştir. Buna rağmen Taliban ile Afgan Hükûmeti arasında Katar, Moskova, Pekin gibi başkentlerde görüşmeler gerçekleştirilmiş, ABD ile de müzakereler sürmüştür.

ABD Politikasının Başarısızlığının Nedenleri

ABD ve çokuluslu güçlerin Afganistan'daki başarısızlığının askeri, ekonomik, siyasi ve sosyal pek çok nedeni bulunmaktadır. ABD'nin eğittiği Afgan ordusunun disiplinsizliği, savaş ağalarının ve çıkar gruplarının birbiriyle zaman zaman çatışmalara dönüşen rekabeti, Afgan toplumunun özgürlüğüne düşkün yapısı, Afganistan'ın gerilla harbine olanak tanıyan coğrafi koşulları, işgal güçlerinin bir türlü hayata geçirememiş oldukları köklü ekonomik reformlar nedeniyle daha da artan yoksulluk gibi neden-

11 <https://www.defenseone.com/ideas/2019/07/trump-says-us-troops-shouldnt-be-policemen-afghanistan-so-why-are-they-there/158602/>

12 Agreement for Bringing Peace to Afghanistan between the Islamic Emirate of Afghanistan which is not recognized by the United States as a state and is known as the Taliban and the United States of America 29 Şubat, 2020. <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/Agreement-For-Bringing-Peace-to-Afghanistan-02.29.20.pdf>

ler Afganistan'da problemlerin giderek büyümesine neden olmuştur. İşgalin başında Afgan halkının bir kısmında var olan iyimser hava dağılmış ve halkın memnuniyetsizliği de artmıştır. Sonuçta hem ABD içinde hem de uluslararası kamuoyunda ABD ve müttefikleri tarafından yürütülen Afganistan misyonunun daha fazla sorgulandığı ve daha fazla asker kaybının gerçekleştiği, savaşın ekonomik yükünün Amerikan toplumu üzerinde oluşturduğu baskının arttığı bir tablo ortaya çıkmıştır. Bu tablo Amerikan iç siyasetinde de siyasi rekabet konusu olmuş, savaşı başlatan George W. Bush'un başkanlığının sona ermesinin akabinde yeni Amerikan başkanı Barack Obama 2009'da Mısır'da gerçekleştirdiği bir konuşma ile İslam dünyasıyla yeni köprüler kurmak istediğini ilan etmiş,¹³ Amerikan askerlerinin Afganistan'dan çekilmesini ve Amerika'nın Afganistan ve İslam dünyasında muharip ve saldırgan bir güç olarak görülmesinin artık sona ermesini istediği yönünde mesaj vermiştir. Obama yönetimi Afganistan'da Amerikan çıkarlarına zarar vermeyecek bir çekilmeyi arzularsa da bunu gerçekleştirmek kısa vadede zor görüldüğünden Obama yönetimi Taliban'dan ziyade ABD için daha büyük tehdit olduğunu düşündüğü El-Kaide örgütüne yönelik kapsamlı bir drone saldırısı başlatmıştır. Pakistan-Afganistan sınırında güvenli bölgeler edinmiş bulunan El-Kaide ve müzahir grupları özellikle hedef alan bu drone saldırılarında El-Kaide'nin lider kadrosunun önemli isimleri öldürülmüş ve El Kaide'nin operasyonel kabiliyeti büyük ölçüde azaltılmıştır. Usame Bin Ladin'in 2011 yılında Pakistan'ın Abbottabad şehrindeki bir evde Amerikan denizcilerinin düzenlediği bir operasyona öldürülmesi (Barve, 2021:22) neticesinde Amerika'nın Afganistan'dan çekilme koşullarının gerçekleştirildiğine Amerikan kamuoyu da inanmaya başlamıştır.

Barack Obama'nın başlattığı barış görüşmeleri Afganistan'da Taliban ile El Kaide'nin arasını ayırmayı, Taliban'ın yayılma emellerini ve diğer ülkeleri tehdit eden yönelimini zayıflatmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda Obama yönetimi Taliban'ın ikinci lideri Molla Ahtar Mansur'un bir drone saldırısında öldürülmesi de dâhil¹⁴ sivil ve askeri hedeflere dönük Amerikan operasyonlarını artırmış, Taliban ise ABD ve Ulusal Afgan Ordusu'na

13 <https://obamawhitehouse.archives.gov/issues/foreign-policy/presidents-speech-cairo-a-new-beginning>

14 <https://www.aljazeera.com/news/2016/5/23/afghan-talibans-mullah-mansoor-killed-in-us-strike>

(ANA: Afghan National Army) dönük saldırılarına giderek daha fazla ağırlık vermiş ve Taliban liderlerine yönelik drone saldırılarına mukabil olarak Taliban da “yeşilden maviye saldırı” (green on blue) ismi verilen operasyon tarzı ile Afgan ordusuna sızarak içeriden saldırılar gerçekleştirmiştir (Cordesman, 2012:2). İçerden yapılan ve Amerika'nın tedarik hatlarını hedef alan saldırılar askeri kamplar arasındaki iletişimi sekteye uğratmış ve Amerikan ordusunu adeta felç etmiştir. Yerel işbirlikçilerine güvenemeyen Amerikan askerlerinde oluşan travmatik ruh halini zaman zaman Amerikan askerlerinin Afgan ordusuna ateş açmasıyla da neticelenen bir güven buhranına dönüştüğü bu dönemdeki süreçlerden görülebilir.

Başkan Trump, aday olduğu 2021 yılı başkanlık seçimlerine yakın ve muhtemelen seçim sonuçlarını etkilemek amacıyla Afganistan'dan askerleri çekme takvimini biraz daha öne almış ve 2021 Noel'inde askerlerin evlerine dönmeleri gerektiğini duyurmuştur. Aslında Amerika'nın Afganistan'da beklentilerden erken bir şekilde Afganistan'dan çekilmesi Taliban'ın başarısının da en önemli nedenlerinden biridir. Afgan istihbaratı bazı sahte bayraklı saldırılar gerçekleştirerek çekilme sürecini engellemek istemiştir. Ancak Afgan kamuoyunda Amerika'nın uzun yıllar desteklemiş olduğu Tacik, Özbek ve Hazara'lardan oluşan azınlık kesimlerin bütün çabalarına rağmen ABD kendi ulusal çıkarlarını öncelemiş ve Afganistan'dan çekileceğini deklare etmiştir. ABD, 2021 yılının ağustos ayında Afganistan'dan çekilmiş ancak Afganistan'dan çekilme sürecinden önce ülkeyi uzun yıllar sürecek bir iç çatışmaya da hazırlamıştır. Nitekim ABD Başkanı Joe Biden'ın ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinden iki gün sonra yaptığı ulusa sesleniş konuşmasındaki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi Afganistan'da Amerikan askerleri çekilmeden önce Afganistan Afgan ordusu ile Taliban'ın uzun yıllar sürecek bir iç savaşa girmesinin planlandığı bariz bir biçimde anlaşılmaktadır. Biden bu konuşmasında şunları söylemiştir:

“Çekilmek için daha uygun bir zaman olamazdı. Binlerce Amerikan askerini geri gönderip savaşı 30 yıla uzatamazdım. Ama beklediğimizden erken çöküş yaşandı. Afgan liderler teslim oldu. Kaçtılar. Ordu çöktü. Savaşmayı denemedi bile. Amerikan askerleri asla Afganların kendilerinin savaşıp ölmeyecekleri bir savaşta savaşıp ölmeyecekler. 2 trilyon doların üzerinde para harcadık. 300 bin kişilik Afgan ordusunu en iyi silahlarla

donatıp eğittik. Pek çok NATO ülkesinden daha güçlü bir ordu teşkil edip donattık. Afgan ordusuna ihtiyaç duyacakları her aracı verdik. Maaşlarını ödedik, hava güçleri için gerekli tedarikleri yaptık. Taliban'ın hava gücü yok. Yakın hava desteği verdik. Kendi geleceklerine karar vermeleri için onlara her şansı verdik. Ama onlara gelecekleri için savaşıcak isteği (akideyi) veremedik.¹⁵

Sonraki günlerde yaptığı bir konuşmada “Afganistan bir imparatorluklar mezarlığıdır. Hiçbir askeri güç bu ülkede kontrol sağlayamaz”¹⁶ ifadelelerini kullanan Biden'ın bu sözleri aslında ABD'nin uzun yıllar süren bir iç savaş beklentisinde olduğunu göstermektedir. Çekilme programı ABD'nin öngörmediği şekilde gerçekleştirmiş ve Amerika açısından tam bir askeri skandala dönüşmüştür. ABD'nin Taliban'la savaşı için Afgan ordusuna bağışlamış olduğu devasa askeri ekipmanlar (en az 80 milyar dolar değerinde) tamamen Taliban'ın eline geçmiştir. Taliban'ın yekvücut yapısı ve Taliban muhalifi Tacik, Özbek, Hazara grupları ile Afgan hükümetinin parçalı yapısı zaten süngü üstünde duran devlet sisteminin kısa sürede çökmesine neden olmuştur. Yaşanan yenilginin nedenleri arasında Taliban'ın inanca dayalı bir akide hareketi olduğu ve savaşçıları sıkı bir eğitimden geçirdiği, motivasyonları yüksek olan bu kesimlerin bir cihat gayesi ile hareket ettikleri, öte yandan ordunun ve muhalif yapıların pek çok yozlaşmaya uğramış olması (Sopko, 2017:7), halka dönük uzun yıllar süren baskı politikaları ve kamuoyu güveninin neredeyse sıfıra inmiş bulunması, askerlerin ve milislerin dünyevi amaçlar için savaşıyor olması, Afgan ordusunun ciddi bir eğitim yoksunluğu yaşamış olması gösterilebilir.

ABD ve müttefikleri, çok uluslu güçlerin ülkeden ayrıldıktan sonra Taliban'ın katliam ve intikam saldırılarına girişeceği ve bu saldırıların da Afgan hükümetinin tüm unsurlarını Taliban karşısında yekvücut kılacağını düşünmekteydi.

Ancak bu da gerçekleşmemiş ve Taliban esir aldığı Afgan bürokratları ve askerleri de içeren genel bir af ilan etmiştir (Thomas, 2021:19). Bu da Afganistan toplumunda Taliban'ı şeytanlaştıran bakış açısının gerçeği yan-

15 <https://www.youtube.com/watch?v=ffMGzawyHFA>

16 <https://www.theweek.in/news/world/2021/08/17/graveyard-of-empires-not-in-us-interests-in-speech-biden-backs-his-afghanistan-exit-policy.html>

sıtmadığı, Amerikan propagandasından ibaret olduğu yönündeki algıları güçlendirmiş ve Taliban kısa sürede ülkenin büyük bölümünü çatışma olmaksızın kontrol altına almıştır.

ABD 2001-2021 yılları arasında Teröre Karşı Savaş kampanyalarına 6,4 trilyon dolar, (Hopkins, 2021:147-159) Afganistan savaşına ise 2,6 trilyon dolar harcamıştır. Uzmanlar savaşın bitmesiyle masrafların bitmeyeceğini, 2050 yılına kadar ABD'nin yaralı Amerikan askerleri için 2 trilyon dolardan daha fazla harcama yapmak zorunda kalacağını belirtmektedirler (Bilmes, 2021:7).

11 Eylül sonrası savaşlara 3,3 milyon Amerikan askeri katılmış, Afganistan savaşına ise 600 bin asker müdahil olmuştur. NATO ve ISAF güçlerinin seferber ettikleri asker oranı da göze alındığında Afganistan savaşına 1 milyonun üzerinde askerin müdahil olduğu ortaya çıkmaktadır. ABD, savaş boyunca 2352 ABD askeri ve 1847 paralı asker yaşamını yitirmiş, 20149 asker de yaralanıp sakat kalmıştır. ABD ve NATO üyesi çok uluslu güçler son 20 yılda Afganistan'a bir milyonun üzerinde asker yığarak Taliban'ı engelleyememiş ve Vietnam'daki "Saygon Yenilgisini" andıran bir şekilde cephanelerini ve müttefiklerini geride bırakarak Afganistan'ı terk etmiştir. Yaşanan tecrübe hiçbir harici gücün askeri yöntemlerle bir ülkenin toplumsal dinamiklerine meydan okuyamayacağını bariz bir göstergesidir. Robert Nicholson'un işgal sonrası kaleme aldığı bir yazısına "The unconquerable Islamic World" (İşgal edilemez İslâm Dünyası) ismi vermesi savaşın Batılı ülkelerin çıkarması gereken derse ilişkin önemli bir noktadır.

Sonuç

ABD'nin 19 Ağustos 2021 tarihinde 20 yıllık işgalin ardından Afganistan'dan çekilmeleri yalnızca Afganistan tarihi için değil aynı zamanda bölge tarihi için de son derece önemli bir dönüm noktası olmuştur. ABD ve NATO'ya bağlı çok uluslu müttefiklerinin 20 yıl süren, devasa askeri, beşerî ve iktisadi kaynakların harcanması ve olağanüstü miktarda asker sevkıyatı yapmasına rağmen ülkedeki temel misyonlarını realize etmekte başarısızlığa uğramalarının uluslararası siyasette de kalıcı etkilerinin ola-

cağını öngörmek mümkündür. Zira Büyük İskender ve Moğol İstilasının karşılaştığı zorluklar, başarısız üç Anglo-Afgan Savaşı, Sovyetler Birliği'nin yenilgisi ve son olarak Amerikan projelerinin akamete uğraması Afganistan'ın zapt edilemez bir ülke olduğu yönündeki yaygın kanaati beslemiştir. ABD'nin Irak'tan çekilmesi ve Fransa'nın Mali'deki başarısızlığı da eklendiğinde daha genel sonuçlar ortaya çıkmaktadır: İslâm Dünyası'nın yabancı işgaller sonucu Batı tarzı bir dönüşüme uğratılması yönündeki çabalar başarısızlığa mahkûmdur. Taliban'ın dönüşü Pakistan, İran ve Tacikistan gibi ülkelere önemli etkilerde bulunmasının yanısıra Amerikan hegemonyasının zayıfladığı yönünde son 20 yılda dile getirilen temel retoriği de güçlendirmiştir. Süper gücün askeri zaaflarının bu denli aleni bir tablo ile gündeme gelişinden sonra Çin'in Tayvan'da, Rusya'nın Afrika ve Ukrayna cephelerinde, İran'ın ise yayılma çabalarına giriştiği bölgelerde daha cüretkâr davranması muhtemeldir. Taliban'ı da bu yeni dönemde bekleyen önemli meydan okumalar ve zorluklar bulunmaktadır. Taliban karşıtı siyasi yapılar içinde bulunulan dönemde muhtelif devletler tarafından desteklendikleri bir zemin bulabilirler. Bunun Afganistan içinde bir güvenlik problemine dönüşüp dönüşmeyeceğinde en belirleyici husus Taliban'ın kuşatıcı bir hükümet kurması ve bir örgüt mantığıyla değil bir devlet mantığıyla hareket edip tüm unsurları sisteme dâhil etmesidir. Taliban saflarında uzun yıllar boyunca savaşmış askeri kadroların siyasi süreçlerde ayrıcalık talebinde bulunması muhtemel görünmektedir. Bu da ülkede liyakat merkezli değil, sadakat merkezli bir yönetim aygıtının oluşumunu beraberinde getirme riski taşımaktadır. Bir diğer sorun ise Taliban'ın daha pragmatist yetkilileri ile tabanı arasında oluşabilecek uçurum ve duygusal kopuş sürecidir. Taliban'ın uluslararası topluma entegre olmak amacıyla söylemini yumuşatması IŞİD gibi radikal-tekfirci grupların zemin kazanmasına neden olabilir. Yeni "Emirlik" döneminde uluslararası güçlerin Taliban Hareketi'ne ambargo uygulaması hem Afgan halkını cezalandırmak anlamına gelecek, hem de Taliban'ın tıpkı 1996-2001 yıllarında olduğu gibi daha da sert bir çizgiye çekecektir. Bu da tüm bölge ülkelerinin ve Batı ülkelerinin bedelini ödeyecekleri bir istikrarsızlık, göç, güvenlik sorunu ve insani krize kapı açacaktır. Gelinen süreçte Afganistan İslâm Emirliği'nin ülkenin bir gerçekliği olduğu, Batılı güçler tarafından desteklenen Afgan yönetimi unsurlarının ise kamuoyunda görüldüğü oranda bir meşru zemine ve desteğe

sahip olmadıkları ortaya çıkmıştır. Birinci Taliban iktidarında olduğu gibi yeni dönemde de uluslararası güçlerin Taliban iktidarını resmen tanınamaları ve diplomatik kanalları kapalı tutmalarının Taliban'ın uluslararası toplumla ilişki kurma yönündeki tavrını olumsuz etkileyeceği ve bundan en fazla Afgan halkının zarar göreceği aşikârdır.

Kaynakça

Bahmanyar, M. (2012). **Afghanistan Cave Complexes 1979–2004: Mountain strongholds of the Mujahideen, Taliban & Al Qaeda**. Bloomsbury Publishing.

Barracks, M. (2003). **Afghanistan: An Introduction to the Country and People**. Washington DC: Marine Corps Institute (US).

Barve, M. (2021). **Careless Peacebuilding: A Poststructural Policy Analysis of the Afghanistan Study Group Final Report: A Pathway for Peace in Afghanistan**.

Bilmes, L. (2021). **Veterans of the Iraq and Afghanistan Wars: The Long-term Costs of Providing Disability Benefits and Medical Care, 2001-2050**.

Clements, F., & Adamec, L. W. (2003). **Conflict in Afghanistan: a historical encyclopedia**. ABC-CLIO.

Cordesman, A. H. (2012). **Coalition, ANSF, and Civilian Casualties in the Afghan Conflict: From 2001 Through August 2012**. Center for Strategic and International Studies.

Crews, R. D., & Tarzi, A. (Eds.). (2009). **The Taliban and the Crisis of Afghanistan**. Harvard University Press.

Ellicott, K., & Gall, S. B. (2003). **Junior Worldmark Encyclopedia of Physical Geography**.

Filiz, İ. (2021). **Irak Kürtleri Seküler ve İslamcı Partiler Hareketler ve Kavramsal Tartışmalar**. İstanbul: Nida Yayıncılık.

Hanifi, M. J. (2011). **Thomas Barfield, Afghanistan: A Cultural and Political History**.

Holt, F. L. (2012). **Into the Land of Bones: Alexander the Great in Afghanistan** (Vol. 47). Univ of California Press.

Hopkins, B. (2008). **The Making of Modern Afghanistan**. Palgrave Macmillan.

Hopkins, B. D. (2021). **The War That Destroyed America: Afghanistan's Coming Bill**. *Critical Asian Studies*, 53(1), 147-159.

Isby, D. (2013). **Russia's War in Afghanistan**. Bloomsbury Publishing.

İşler, Ahmet (2021). “**Ortadoğu Üzerinde Kurulan Hegemonya ve Emperyalist Stratejiler**”. Modern Dönem Kıskaçında Ortadoğu: Tarih-Kültür-Siyaset. Ed. Ahmet İşler, Fenomen Yayınları: Erzurum.

Johnson, C., & Leslie, J. (2009). **Afghanistan: The mirage of peace**. Bloomsbury Publishing.

Jones, S. G., & Munoz, A. (2010). **Afghanistan's Local War: Building Local Defense Forces**. Rand National Defense Research Inst Santa Monica Ca.

Kaufmann, J. E., & Morgan, M. J. (2007). **A Democracy is Born: An Insider's Account of the Battle Against Terrorism in Afghanistan**. Greenwood Publishing Group.

Koç, Yunus (2021). “**Modern Dönemde Ortadoğu'da Milli Kimlik ve Etnisite**”. Modern Dönem Kıskaçında Ortadoğu: Tarih-Kültür-Siyaset. Ed. Ahmet İşler, Fenomen Yayınları, Erzurum.

Maley, W. (2020). **The Afghanistan Wars**. Bloomsbury Publishing.

McCoy, A. W., Read, C. B., & Adams, L. P. (1972). **The Politics of Heroin in Southeast Asia**.

Rasanayagam, A., & Afghanistan, A. (2003). **A Modern History**. London: IB Tauris.

Rotberg, R. I. (Ed.). (2007). **Building a New Afghanistan**. Brookings Institution Press.

Runion, M. L. (2017). **The history of Afghanistan**. ABC-CLIO.

Saikal, A., Farhadi, R., & Nourzhanov, K. (2004). **Modern Afghanistan**. Tauris.

Sheikh, M. K., & Greenwood, M. T. J. (2013). **Taliban talks: Past present and prospects for the US, Afghanistan and Pakistan** (No. 2013: 06). DIIS Report.

Sopko, J. F. (2017). **Actions Needed to Improve US Security-Sector Assistance Efforts in Afghanistan**. Special Inspector General For Afghanistan Reconstruction Arlington Va.

Şen, A. (2011) **Afganistan İnsan Hakları Raporu 2001-2011**. Mazlumder Yayınları.

Thomas, C., Hacker, T. F., Gill, C. R., & Peters, H. M. (2021). **US Military Drawdown in Afghanistan: Frequently Asked Questions**. Congressional Research SVC.

TO, D. A. (2008). **Governments of the World: A Global Guide to Citizen's Rights and Responsibilities**.

Wahab, S., & Youngerman, B. (2007). **A Brief History of Afghanistan**. Infobase Publishing.

İnternet: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/1563722.stm>

İnternet: <https://in.usembassy.gov/remarks-president-trump-strategy-afghanistan-south-asia/>

İnternet:<https://www.aljazeera.com/news/2013/7/9/taliban-shuts-doha-hq-over-broken-promises>

İnternet:<https://www.dw.com/en/why-qatar-fosters-close-contact-with-the-taliban/a-59030146>

İnternet: <https://www.fao.org/3/x8669e/x8669e00.htm>

İnternet: <https://www.youtube.com/watch?v=ffMGzawyHFA>

İnternet:<https://obamawhitehouse.archives.gov/issues/foreign-policy/presidents-speech-cairo-a-new-beginning>

İnternet:<https://www.defenseone.com/ideas/2019/07/trump-says-us-troops-shouldnt-be-policemen-afghanistan-so-why-are-they-there/158602/>

İnternet:<https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/Agreement-For-Bringing-Peace-to-Afghanistan-02.29.20.pdf>

İnternet:<https://www.theweek.in/news/world/2021/08/17/graveyard-of-empires-not-in-us-interests-in-speech-biden-backs-his-afghanistan-exit-policy.html>

İnternet:<https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/08/22/russia-iran-and-china-are-undermining-afghanistans-progress-but-president-trump-didnt-call-them-out/>

Extended Summary

Afganistan has always been a country where great powers wanted to dominate. In the last 200 years, this Asian country has been an important area of competition, especially in the struggle between Great Britain and Russia, called the “Great Game”, and then during the Cold War era between the USA and the Soviet Union. Afganistan has been called the “Graveyards of Empires” due to its geographical conditions and social and cultural structure that does not accept foreign powers. In addition to Alexander the Great and the Mongols, Great Britain also attempted to seize Afganistan three times, but could not achieve the desired success in these three wars known as the Anglo-Afgan Wars (1839-42; 1878-80; 1919). Despite the experience of its predecessors, Afganistan was recently occupied by two major powers, the Soviet Union, and the United States in different times. From the ancient Greeks to the present, Western countries are describing the communities they perceive as “others” as barbarians or terrorists as they are doing today. Alexander the Great’s attempt to invade this region by calling the Afghan tribes as “vigilante barbarians and enemies of civilization”, just like the United States, must be a repetition of history. Attempts made by the Soviet Union and the United States to invade the country also failed without achieving their objectives. The withdrawal of the US from Afganistan on August 19, 2021, after 20 years of occupation, marks an extremely important turning point not only for the history of Afganistan, but also for the history of the region. It is quite possible to foresee that the failure of the USA and its multinational allies affiliated to NATO to realize their basic missions in the country, despite spending 20 years, enormous military, human and economic resources and sending an extraordinary number of soldiers, will have lasting effects on international politics. Because the difficulties faced by Alexander the Great and the Mongol Invasion, the three unsuccessful Anglo-Afgan Wars, the defeat of the Soviet Union, and finally the failure of the American projects have fed the widespread belief that Afganistan is a non-conquerable country. When the withdrawal of the USA from Iraq and the failure of France’s actions in Mali are added to this situation, more general results emerge. Efforts on transforming the Islamic World into a Western-style transmutation with the help of foreign invasions are doomed to failure. The Taliban’s return has had significant implications

for countries such as Pakistan, Iran, and Tajikistan, as well as strengthening the fundamental rhetoric that American hegemony has weakened over the past 20 years. After the superpower's military weaknesses came to light with such an obvious picture, countries engaged in expansion efforts will act more daring, like China in Taiwan, Russia in African and Ukrainian fronts, and Iran in areas where it is engaged in expansion efforts. There are also significant hassles and challenges awaiting the Taliban in this new era. It can be easily foreseen that anti-Taliban political structures can find a ground when they are supported by various states during this period. The most decisive factor in whether this situation will become a security problem within Afghanistan will be that the Taliban establish an inclusive government and act with the logic of a state instead of organization and incorporate all elements into the system. Military cadres who have fought alongside the Taliban for many years seem likely to demand privileges in political processes. This carries risks in the country, such as bringing about the formation of a loyalty-centered management apparatus rather than a quality-centric one. Another problem is the potential gap and emotional disconnect between the Taliban's more pragmatist officials and the grassroots. The Taliban's softening of its rhetoric to integrate into the international community could lead to radical-monotheistic groups such as ISKP obtaining more basis. In this new "Emirati" era, the embargo of international forces on the Taliban Movement again will both mean punishing the Afghan people and will draw the Taliban to an even tougher line, just as it did in 1996-2001. This will open the door to instability, migration, varieties security and humanitarian crisis that all countries in the region directly and Western countries (first-phase) indirectly will pay for. In the process, it has now emerged that the Islamic Emirate of Afghanistan is a reality of the country, while elements of the Afghan government, supported by Western powers, do not have the legitimate ground and support as public opinion appears. As with the first Taliban rule, it is clear that the failure of international actors to formally recognize the Taliban as a legitimate power and to keep diplomatic channels closed instead of finding a common ground based on bilateral empathy will negatively affect the Taliban's attitude towards relations with the international community and that will cause the suffer for Afghan people again.

STRUCTURED INTELLIGENCE ANALYSIS TECHNIQUES: AN ASSESSMENT FOR THE IMPORTANCE OF “INDICATORS OR SIGNPOSTS OF CHANGE” ANALYSIS TECHNIQUE

**Doç. Dr. Namık Çencen - Serkan Kocamanoğlu
Mehmet Burak Berk**

Abstract

With the help of intelligence analysis techniques, there is an increase in comprehensiveness, reliability, and usefulness of intelligence assessment reports for policymakers' decision-making process. When analysis techniques are categorized according to their objectives, diagnostic techniques aim to make analytical reasoning, assumptions, or intelligence information gaps more transparent. The “Indicators or Signposts of Change” analysis technique is also a very powerful aid to support other structured analysis techniques.

In this study, “Indicators or Signposts of Change” analysis, which is one of 12 structured analysis techniques and classified as one of the diagnostic analysis techniques, was examined. This technique aims to make analytical reasoning, assumptions, or intelligence information gaps more transparent. This study was designed in a qualitative research pattern and used descriptive content analysis and document review. Document review covers the analysis of written materials containing information about the phenomenon and facts that are intended to be investigated. In document analysis in order to create sensible information, analysis requires the study and evaluation of data, gaining understanding, and developing empirical knowledge. In this direction, the definition, importance, analysis methodology, usage areas of analysis techniques, benefits and limitations of the technique, and criticisms of technique were emphasized and sample applications in the historical process were evaluated. As can be seen from the examples of Operation Barbarossa and the Yom Kippur War, the use of the technique of indicators or signposts of change is considered to contribute to rapid adaptation to changes occurring in the planning and execution of the operation to be carried out at the tactical and strategic level. It is considered that high-quality intelligence data can be produced within the framework of foresight and awareness that analysis of indicators or signposts of change will provide in order to identify errors that may occur as a result of non-control of the quality of information of the Soviet Union and Israel. Identification and monitoring of indicators can play a role in avoiding possible surprises, as well as benefit in predicting global, political, and economic crises.

Keywords: *Structured Intelligence, Analysis Techniques, Indicators or Signposts of Change Analysis, Usefulness and Limitations*

YAPILANDIRILMIŞ İSTİHBARAT ANALİZ TEKNİKLERİNDEN DEĞİŞEN GÖSTERGELER ANALİZ TEKNİĞİNİN ÖNEMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Namık Çencen* - Serkan Kocamanoğlu
Mehmet Burak Berk*****

Öz

İstihbarat analiz teknikleri sayesinde istihbarat değerlendirmelerinin kapsamlılığı, güvenilirliği ve politikacıların karar almasında yararlılığı arttırılmaktadır. Analiz teknikleri amaçlarına göre gruplandırıldığında; tanısasal teknikler analitik muhakemenin, varsayımların veya istihbari bilgi boşluklarının daha şeffaf hale getirilmesini amaçlamaktadır. Değişen Göstergeler Analizi tekniği, diğer yapılandırılmış analiz tekniklerini desteklemek için de çok güçlü bir yardımcıdır. Değişen göstergeler veya işaretler analizi; olayları, hedefleri izlemek, ortaya çıkan eğilimleri tespit etmek ve beklenmedik değişikliklere karşı uyarılmak için gözlemlenebilir olayların veya eğilimlerin listesini düzenli olarak incelemeye yönelik bir tekniktir. Bir analizci, bir olayı zaman içinde izlemesi gerektiğinde bu değişiklikleri izlemek ve değerlendirmek için söz konusu tekniği kullanabilmektedir.

Bu çalışmada 12 yapılandırılmış ve tanısasal analiz tekniklerinden biri olan sınıflandırılmış “Değişen Göstergeler Analizi” incelenmiştir. Bu teknik ile analitik muhakemenin, varsayımların veya istihbari bilgi boşluklarının daha şeffaf hale getirilmesini amaçlanmaktadır. Bu çalışma nitel araştırma deseninde tasarlanmış olup, betimsel içerik analizi ve doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Doküman analizi anlam çıkartmak, anlayış kazandırmak ve ampirik bilgi geliştirmek için verilerin incelenmesi ve değerlendirilmesini gerektirir. Bu doğrultuda Değişen Göstergeler Tekniğinin tanımı, önemi, analiz metodolojisi, analiz tekniklerinin kullanım alanları, tekniğin faydaları ve sınırlıkları ve tekniğe yönelik eleştiriler üzerinde durulmuş ve tarihsel süreçteki örnek uygulamaları değerlendirilmiştir. Barbarossa Harekâtı ve Yom Kippur Savaşı örneklerinde görüldüğü gibi değişen göstergelerin analizi tekniğinin kullanımı; taktik ve stratejik seviyede gerçekleştirilecek operasyonun planlanmasında ve icrasında meydana gelen değişimlere hızlı adaptasyon sağlanmasında katkıda bulunacağı değerlendirilmektedir. Sovyetler Birliği ve İsrail’in bilgi kalitesinin kontrolünün yapılmaması neticesinde ortaya çıkabilecek hataların tespit edilebilmesinde değişen göstergeler analizinin sağlayacağı öngörü ve farkındalık çerçevesinde kaliteli istihbari verinin üretilebileceği söylenebilir. Göstergelerin tanımlanması ve izlenmesi olası sürprizlere maruz kalmamada rol oynadıkları gibi küresel, siyasi ve ekonomik krizleri öngörmek konusunda fayda sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Yapılandırılmış İstihbarat, Analiz Teknikleri, Değişen Göstergeler Analizi, Yararlılıklar ve Sınırlılıklar.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Jandarma Sahil Güvenlik Akademisi Güvenlik Yönetimi (İstihbarat), namikcencen@gazi.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-8962-4124>.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Jandarma Sahil Güvenlik Akademisi Güvenlik Yönetimi (İstihbarat), s.kocamanoglu19@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0001-5314-4620>.

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Jandarma Sahil Güvenlik Akademisi Uluslararası Güvenlik ve Terörizm, Mehmetburakberk@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0001-9215-213X>.

Bu makaleye atf için: Çencen, Namık & Kocamanoğlu, Serkan & Berk, Mehmet Burak. (2022). Yapılandırılmış İstihbarat Analiz Tekniklerinden Değişen Göstergeler Analiz Tekniğinin Önemi Üzerine Bir Değerlendirme, SDE Akademi Dergisi, 2(4), 104-128

Giriş

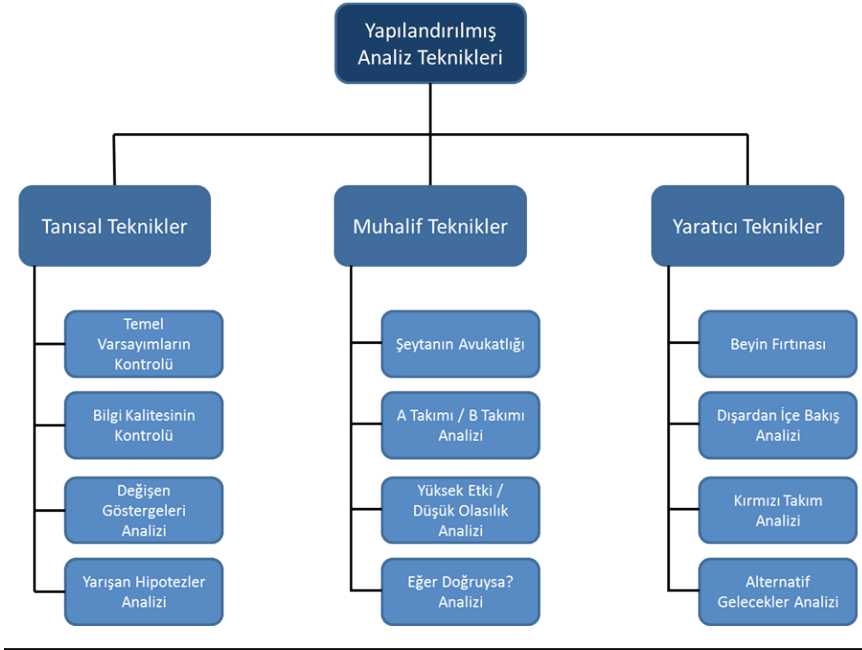
İstihbaratın bilim dalı olarak kabul görülmeye başlaması ve bu alanda yapılan çalışmaların artışı ile birlikte her ne kadar istihbarat üzerine genel bir teori ortaya koyulmasa da, istihbaratı elde etme süreci, yöntem ve teknikleri ile elde edilen bilgilerin analizi üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Gill ve diğerleri, 2008: 2). İstihbarat alanında büyük değişikliklere neden olan 11 Eylül saldırılarından sonra özellikle 2004 yılında yayınlanan 9/11 Komisyon Raporu ile birlikte, öncelikle ABD, sonrasında ise birçok ülke istihbarat yapılanmasında değişikliğe gitmiştir (Lahneman, 2006: E-6). Yapılan bu değişikliklerden birisi de istihbarat yapılanması içinde analiz yaklaşımlarında değişikliğe gitmek olmuştur. Dikkatler öncelikle alternatif analiz tekniklerine yoğunlaşmış ve sonra da mevcut geleneksel analiz teknikleri dışında alternatif tanımlamalar ve çıktılar üreten tekniklerin arayışına gidilmiştir. Bu maksatla da kavramsal temelleri 1980 yıllarında Richard Heuer tarafından atılmış olan “Yapılandırılmış Analiz Teknikleri”ne geçiş süreci başlamıştır (Pherson ve Heuer, 2011: 15-20). Sonraki süreçte istihbarat alanında bir eğitim kurumu olan ve adını Merkezi Haber Alma Teşkilatı’ndan (CIA) emekli eski bir istihbaratçıdan alan Shermann Kent Okulu, Yapılandırılmış Analiz Tekniklerini eğitim müfredatına almış ve geçen zaman içerisinde CIA ile birlikte NATO ve ABD Savunma İstihbaratı da dâhil olmak üzere birçok istihbarat topluluğu istihbarat analizi kapsamında bu tekniklerin eğitimini almaya başlamıştır (Pherson ve Heuer, 2011: 23).

İstihbarat analizi; pek çok ilgisiz, karmaşık, belirsiz, önemli ve aşırı miktarda verilerden anlamlı bilgiler üretme ve karar verme sürecidir (Lowenthal, 2009). İstihbarat analizi; stratejik, ekonomik, taktik veya operasyonel önemi olan yapılar ve durumlarla ilgili bilgileri işlemekten geçirerek, mevcut durum ve gelecekte meydana gelebilecekleri ifade eden sonuçlar çıkarma işlemidir. İstihbarat analizi, dost veya düşman, tehdit olan veya olabilecek olan her türlü kaynak ile ilgili elde edilen bilginin diğer bilgilerle birleştirilerek hâlihazırda devam eden faaliyetlere ilişkin cevaplanmaya muhtaç sorulara cevap bulmak ya da muhtemel tehditlerin gelecekteki davranışlarını tahmin edebilmek maksadıyla izlenen süreç olarak tanımlanabilir (Pherson ve Heuer, 2011: 108).

İlgili alan yazında yapılan çalışmalarda da istihbarat analizinin ne sadece bir sanat ne de sadece bir hüner olduğu vurgulanmış ve istihbarat analizi bilimsel bir sürecin parçası olarak ele alınmıştır. İstihbarat analizinden beklenen; kesin bir bulgu ortaya koyması, sürprizlerin önüne geçmesi ve politikaları etkileyebilmesidir. Bunu sağlayabilmek için istihbarat analizinin nasıl olması gerektiği literatürde tartışıla gelmiştir. İstihbarat analizi bilimsel metotlar ışığında yapılandırılabilir ve bu metotlar aracılığıyla doğru şekilde toplanmış yeterli ve güvenilir bilgiden istenilen istihbaratın üretilmesi sağlanabilir. İstihbaratın kalbini oluşturan analiz aşamasında eğer analizci doğru analiz tekniklerine hâkim değilse ne kadar doğru veriye sahip olsa da doğru analiz ve sonuca ulaşmasının zor olacağı düşünülmektedir.

Yapılandırılmış Analiz Teknikleri ilk ortaya konduğu dönemde alternatif analiz teknikleri olarak görülüyorken, geçen zaman içerisinde geleneksel analiz yöntemlerinin yerini almak suretiyle analiz tekniklerini yeniden yapılandırdığı için Yapılandırılmış Analiz Teknikleri adını almıştır (Pherson ve Heuer, 2011: 21). Bu teknikler, analiz ekiplerine olduğu kadar, bireysel analizcilere analitik muhakemelerini ve yaklaşımlarını keşfetme ve sorgulama imkânı sunar. Tekniklerden, Beyin Fırtınası ve Şeytanın Avukatlığı şeklindeki türlerinin bir kısmının anlaşılması ve uygulanması oldukça kolaydır. Ancak diğer teknikler biraz daha karmaşık olup analitik kapsamlılık, kaynak bağımlılığı ve zamansal açıdan daha açıklamaya muhtaç tekniklerdir. Teknikler, düşünme sürecinde analizcilere keskin yöntemlerden kaçınmak ve bir istihbarat probleminin gizemli yanları ile olası sonuçlarını keşfetmeye destek olmak için bir araya toplanmıştır (U.S. Government, 2009: 5).

Toplamda 12 farklı teknikten oluşan Yapılandırılmış Analiz Teknikleri temel işlevleri ve kullanım alanları açısından üç farklı grup başlığı altında toplanmıştır (Şekil-1).

Şekil 1:Yapılandırılmış Analiz Teknikleri Sınıflandırılması (Grunt, 2017: 130).

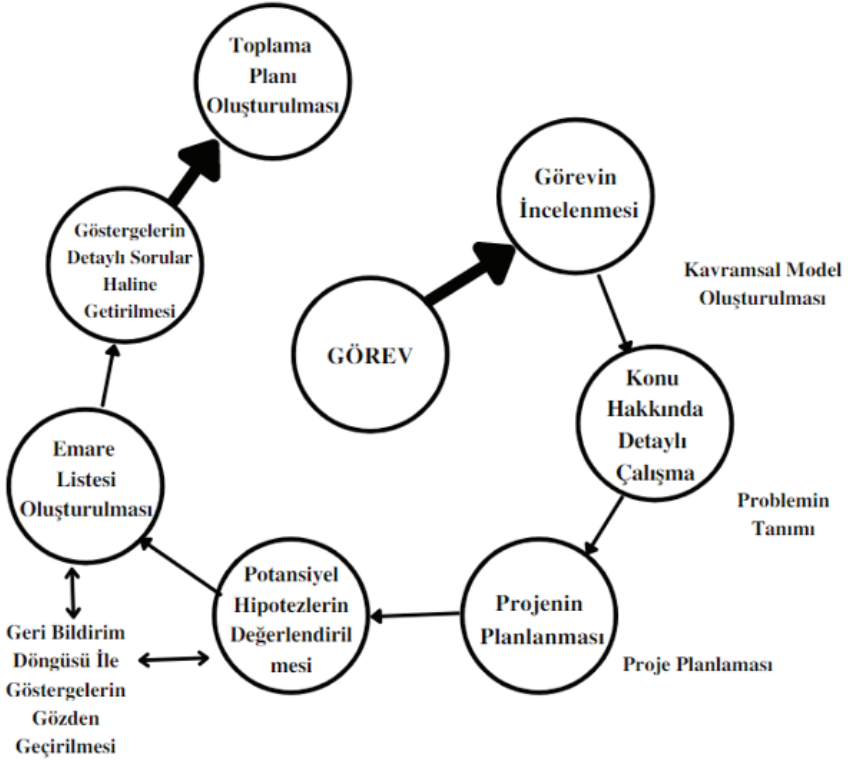
Teknikler amaçlarına göre gruplandırıldığında; tanısal teknikler analitik muhakemenin, varsayımların veya istihbari bilgi boşluklarının daha şeffaf hale getirilmesini amaçlamaktadır. Muhalif teknikler, mevcut hâkim düşüncenin açık bir şekilde sorgulanmasında kullanırken, yaratıcı teknikler, farklı bakış açıları ve perspektifler geliştirmeyi hedeflemekte ve alternatif sonuçlar üretmektedir. Analizciler, kendilerine verilen özel duruma uygun olan tekniği seçerler. Ancak bu durum, tekniklerin uygulanması ile analizde bir kesinlik elde edildiği veya kararların doğru olduğu manasına gelmemektedir. Ancak teknikler sayesinde istihbarat değerlendirmelerinin kapsamlılığı, güvenilirliği ve politikacıların karar almasında yararlılığı artırılmaktadır (Grunt, 2017: 129-134).

Bu Çalışmada, Yapılandırılmış Analiz Teknikleri'nde, temel işlevleri ve kullanım alanları açısından Tanısal Teknikler grubunda yer alan Değişen Göstergeler Analiz Tekniğinin anatomik incelemesi yapılacaktır. Değişen Göstergeler Analizi, Richard Heuer tarafından ilk olarak "Göstergeler" adı

altında ortaya konan bir tekniktir. Gösterge tanım olarak “bir şeyi belirtmeye yarayan şey, belirti, im, işaret” ve “bir durumla ilgili çeşitli aşamaları gösteren liste, icmal” şeklinde ifade edilmektedir (TDK, 2020).

Göstergeler, olayları izlemeye, ortaya çıkan eğilimleri tespit etmeye ve beklenmedik değişikliklere karşı uyarıya yardımcı olmak için periyodik olarak gözden geçirilebilen gözlemlenebilir olaylardır. Gerçekleşmesi beklenen gelecekteki bazı gelişmelere ilişkin taktiksel, operasyonel veya stratejik uyarıları önceden fark etmek için gözlemlenecek işaretler olan göstergelerin tanımlanması ve izlenmesi, sürprizlerden kaçınmada temel araç oldukları için değişen göstergeler analizinde önemlidirler. Bu kapsamda tanımlanan göstergeler genellikle ileriye dönük veya tahmini göstergelerdir. Değişen göstergeler veya işaretler analizi; olayları, hedefleri izlemek, ortaya çıkan eğilimleri tespit etmek ve beklenmedik değişikliklere karşı uyarı için gözlemlenebilir olayların veya eğilimlerin listesini düzenli olarak incelemeye yönelik bir tekniktir (Pherson&Heuer, 2011: 108).

Değişen göstergeler tekniğinin analiz metodolojisi incelenecek olursa; bir dizi birbirine rakip hipotez veya senaryo belirlenir, her hipotez veya senaryo için gerçekleşmesi beklenen potansiyel aktivitelerin, beyanların veya olayların ayrı ayrı listeleri oluşturulur, hangi göstergelerin değiştiğini görebilmek için gösterge listeleri düzenli olarak gözden geçirilir ve güncellenir, gözlemlenen değişen göstergelerin sayısına bağlı olarak en olası veya en doğru hipotezler veya senaryolar tanımlanır (Garner ve McGlynn, 2019: 157).

**Şekil 2: Stratejik Göstergeler İçin Gelişim Döngüsü
(McDowell, 2009 s.172.)**

Değişen göstergeler tekniği metodolojisinin gelişim döngüsü aşamaları ifade edilecek olursa;

- Vakanın tanımlanması ve görevlerin oluşturulması,
- Kavramsal modelin belirlenmesi,
- Probleminin tanımı, projenin planlanması,
- Geribildirim döngüsü ile göstergelerin gözden geçirilmesi şeklinde uygulandığı söylenebilir.

Değişim tekniğinin göstergeleri veya işaretleri, öncelikle analistlerin ilgilendikleri kişileri, faaliyetleri, gelişmeleri veya eğilimleri belirlemelerine

yardımcı olan bir tanı aracıdır. Değişim göstergeleri veya işaretleri genellikle analistler tarafından hangi senaryonun ortaya çıktığını belirlemelerine yardımcı olmak için oluşturulan belirli senaryolara bağlıdır. Değişim göstergeleri veya işaretleri, olayları takip etmeye, ortaya çıkan eğilimleri tespit etmeye ve beklenmeyen değişim konusunda uarmaya yardımcı olmak için periyodik olarak gözden geçirilen önceden belirlenmiş gözlemlenebilir fenomenler kümesidir (Department of Army, 2020: 5-18).

Değişen göstergeler analiz tekniğinin nasıl uygulanabileceği bir devletin politik istikrarsızlık potansiyelinin takibine yönelik bir senaryo üzerinden temel faktörler ve bunlara etki edebileceği düşünülen göstergeler aşağıdaki tablo 1 ve tablo 2 de yer almaktadır.

Tablo 1: A Devletin Politik İstikrarsızlık Potansiyelinin Takibi¹

Ana Başlıklar	İşaretler	1999				2000		
		I Çeyrek	II Çeyrek	III Çeyrek	IV Çeyrek	I Çeyrek	II Çeyrek	III Çeyrek
Devlet Kapasitesi	Liderlik ve Organizasyonel Kapasitenin Yeterliliği	1	1	2	2	3	3	3
	Yaygın Taleplerin Yerine Getirilmesi	2	2	2	3	4	4	5
	Temel Hizmet ve İhtiyaçların Yerine Getirilme Kapasitesi	2	2	2	3	4	4	4
	İç Güvenlik Kapasitesi	3	3	3	4	4	5	5
	Adalet Sisteminin Yeterliliği	3	4	4	3	4	4	4
Rejimin Meşruiyeti	Politik Katılımın Genişliği ve Derinliği	4	4	3	4	4	3	4
	Yolsuzluk Algısının Seviyesi	5	5	4	4	4	3	4
	İnsan Hakları İhlalleri	4	4	4	3	3	4	4
	Sivil Toplum Örgütlerinin Yeterliliği	5	5	5	4	5	5	5
	Uluslararası Suç Örgütlerine Göz Yumulma Seviyesi	3	3	3	4	5	5	5
	Hükümete Sağlanan Dış Destek	2	2	2	3	4	4	5
Ekonomik Faktörler	İç Ekonominin Gücü / İşsizlik Seviyesi / Enflasyon	3	4	4	4	4	4	4
	Gelir Eşitsizliği Seviyesi	4	4	4	5	5	5	5
	Sermaye Kaçışı	3	3	4	4	5	5	5
	Yabancı Fonlara Erişimin Azalması	3	3	3	3	3	3	4
	Ticaret Serbestisinde Azalma	3	3	3	3	4	4	4
	Çevresel Bozulma Oranı	2	1	1	1	2	2	2
	Gıda / Enerji Sorunları	3	3	4	4	4	5	5
	Doğal Afetlere Karşı Önlem Kapasitesi	2	2	4	4	4	5	5
Çevresel Sorunlar	Çevresel Bozulma Oranı	2	1	1	1	2	2	2
	Gıda / Enerji Sorunları	3	3	4	4	4	5	5
	Doğal Afetlere Karşı Önlem Kapasitesi	2	2	4	4	4	5	5

1 Tradecraft Primer adlı çalışmada değişen göstergeler analizine yönelik örnek senaryo içerisinde göstergeler alınarak etkileri değerlendirilmiştir.

Tablo 2:Likert Tipi Ölçek Hazırlama Kılavuzundaki Puanlama

5	Ciddi Seviyede Endişe Verici
4	Önemli Derecede Endişe Verici
3	Orta Seviyede Endişe Verici
2	Düşük Seviyede Endişe Verici
1	Görmezden Gelinebilir Seviyede Endişe Verici

Devletin politik istikrarsızlığı takibi üzerinden; devlet kapasitesi üzerinde liderlik ve organizasyonel kapasitenin yeterliliği, yaygın taleplerin yerine getirilmesi, temel hizmet ve ihtiyaçların yerine getirilme kapasitesi, iç güvenlik kapasitesi, adalet sisteminin yeterliliği bir devletin istikrarlılığı ve sürekliliğine yönelik tehdit göstergeleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Rejimin meşruiyetinin devletin istikrarsızlığının takibi üzerindeki etkisi değerlendirildiğinde; politik katılımın genişliği ve derinliği, yolsuzluk algısının seviyesi, insan hakları ihlalleri, sivil toplum örgütlerinin yeterliliği, uluslararası suç örgütlerine göz yumulma seviyesi, devlete sağlanan dış destek göstergelerine bağlı olarak yorumlanabilir.

Ekonomik faktörler arasında devletin politik istikrarsızlığında rol oynayabilecek etkenler olarak; iç ekonominin gücü / işsizlik seviyesi / enflasyon, gelir eşitsizliği seviyesi, sermaye kaçışı, yabancı fonlara erişimin azalması, ticaret serbestisinde azalma gibi göstergeler kabul edilebilir.

Devletin politik istikrarsızlığında çevresel sorunlar değerlendirildiğinde ise; çevresel bozulma oranı, gıda / enerji sorunları ve doğal afetlere karşı önlem kapasitesi göstergelerinin de etkili olduğu söylenebilir.

Değişen göstergeler analizi, klasik olarak askeri bir saldırı veya yabancı bir ülkenin nükleer testi gibi istenmeyen bazı olayların erken tespitinde uygulanmıştır. Günümüzde ise analiz kapsamında göstergeler, gelişmesi olası olan senaryoların belirlenmesi için bu senaryolarla eşleştirilmektedir. Ayrıca siyasi istikrarsızlık veya insani kriz gibi istenmeyen yahut ekonomik reform veya demokratikleşme gibi arzu edilen bir koşula işaret eden değişimi ölçmek için de kullanılırlar. Analistler, zaman içinde değişimi izlemek, tespit etmek veya değerlendirmek için belirli bir durumu izlemeleri ge-

rektiğinde bu tekniği kullanabilirler. Özel sektörde, göstergeler yeni bir iş stratejisinin işe yarayıp yaramadığını ya da yeni ticari fırsatlar sunan düşük olasılıklı bir senaryo olup olmadığını izlemek için kullanılabilir (Pherson ve Heuer, 2011: 108).

Değişen Göstergeler Analizi:

- Taktik ve stratejik operasyon planlama ve değerlendirmesinde,
- Örgütsel iletişim kalıplarının modellenmesinde,
- Olay düzenlerini belirleme ve potansiyel tehlikeleri tahmin etmede,
- Değişiklikleri izlemek ve değerlendirmek için etkinlikleri izlemede,
- Kaynakların / bilgilerin geçerliliğinin ölçülmesinde,
- Temel varsayımların kontrolü / yeniden kontrolünde,
- Belirli bir durumun nasıl gelişeceğini etkileyebilecek tüm kritik dış faktörlerin belirlenmesinde,
- Durum “çok karmaşık” veya sonuçlar, tek bir sonuç değerlendirmesine güvenmek için “çok belirsiz” olarak görüldüğünde kullanılabilir (Garner ve McGlynn, 2019: 160).

İlgili alan yazında bu teknik ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, değişen göstergeler analiz tekniğinin kavramsal çerçevesi, tekniğin önemi ve nasıl uygulandığına yönelik bilgiler yer almaktadır.

Heuer ve Pherson’ın istihbarat analizinde yapılandırılmış analiz tekniklerini ele aldıkları çalışmalarında, analiz teknikleri alanında dağınık ve sistematik olmayan çalışmaların bir sistem dâhilinde bir araya getiren ve istihbarat analizinde kullanım yöntemlerini özetlerken, değişen göstergeler analiz tekniğine yönelik de genel bir çerçeve çizerek, tekniğin ne zaman uygulanması gerektiği, bu analiz tekniğinin uygulanmasına yönelik basit senaryolar üzerinden ele almışlardır (Heuer ve Pherson, 2011).

CIA’nın İstihbarat çalışmaları merkezi tarafından hazırlanan “Meslek Sırrı El Kitabı” (A Tradecraft Primer) adlı çalışmada ise tanısal analiz teknikleri grubunda yer alan değişen göstergeler analizi tekniğinin tanımı,

kullanım alanları, faydalarına ve metodolojisine değinilmiş ve tekniğe yönelik eleştiriler başlıkları altında tekniğin incelemesi ve uygulaması yapılmıştır (U.S. Government, 2009).

Bu çalışmada ise, değişen göstergeler analiz tekniğinin, istihbarat analiz teknikleri açısından önemi, tekniğin yararlılıkları ve sınırlılıkları ile bu tekniğin uygulanmasına yönelik örnek senaryo ve başarısız örnekler üzerinden önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere cevaplar aranmıştır:

- Değişen Göstergeler analiz tekniğinin yararlılıkları nelerdir?
- Değişen Göstergeler analiz tekniğinin sınırlılıkları nelerdir?
- Değişen Göstergeler analiz tekniğinin uygulanmasına yönelik başarısız örnekler nelerdir?

1. Çalışmanın Yöntemi

Çalışma nitel araştırma deseninde tasarlanmış olup doküman incelemesi ve betimsel içerik analizi kullanılmıştır. Doküman Analizi, hem yazılı hem de elektronik materyalleri değerlendiren ve inceleyen sistematik bir yöntemdir. Nitel araştırmalardaki diğer analitik metotlar gibi doküman analizi, anlam çıkarmak, anlayış kazandırmak ve ampirik bilgi geliştirmek için verilerin incelenmesi ve değerlendirilmesini gerektirir. Dokümanlar, bir çalışmanın parçası olarak çeşitli formları sistematik değerlendirme için kullanılabilirler. Çalışmanın amaçları doğrultusunda yerli ve yabancı literatür incelenmiş, değişen göstergeler analiz tekniğinin, yararlılıkları, sınırlılıkları ve tekniğin uygulanmasına yönelik başarısız örnekler üzerinden (Yom Kippur Savaşı ve Barbarossa Harekâtı) anatomisi incelenerek veriler betimsel analizle yorumlanmıştır (Bowen, 2009: 27). Yom Kippur Savaşı ve Barbarossa Harekâtının örnek olarak seçilmesinde değişen göstergeler analiz yönteminin kullanılmasına uygun tarihsel olaylar olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

2. Bulgular

2.1. Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Birinci alt problemde Değişen Göstergeler Analizi tekniğinin yararlılıklarına ilişkin elde edilen bulgular incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Değişen Göstergeler Analizi, analizcinin belirli bir eylemin gerçekleştiğine inanmak için yeterli neden olup olmadığını değerlendirmesine yardımcı olmaktadır. Bu teknik bir hipotezi doğrulamak veya ortaya çıkan bir bakış açısını doğrulamaya yardımcı olmak için sistematik bir yol sağlar. Bir analizci, bir olayı zaman içinde izlemesi gerektiğinde bu değişiklikleri izlemek ve değerlendirmek için söz konusu tekniği kullanılabilmektedir. Ayrıca tekniğin uygulanması sayesinde insan zihni önemli değişikliklerin belirtilerini erkenden tanımaya hazırlanmış olur ve bir farkındalık yaratılır. Bununla beraber bu teknik, analizcilerin kendi ön yargı veya ön kabullerinden kaynaklanan hataların önüne geçilmesinde de fayda sağlayabilir. Göstergelerin tanımlanması ve izlenmesi olası sürprizlere maruz kalmamada rol oynar. Bunun yanı sıra küresel, siyasi ve ekonomik krizleri öngörmek konusunda fayda sağlayabilir (Heuer ve Pherson, 2011: 108-109).

Değişen Göstergeler Analizinin özellikle demirleme etkisine karşı önemli bir araç olarak kullanıldığı söylenebilir. Demirleme etkisi (anchoring effect) ilk hipotezler ortaya çıkartıldıktan sonra, ortaya çıkan yeni verilere rağmen ilk hipotezin değişimine karşı gösterilen direnci ifade etmektedir. Tabi ki bu durum, istihbarat analizini gerçekleştiren kişilerin kendilerine yüksek düzeyde güven duyma eğiliminden kaynaklanmaktadır (Cheikes, vd, 2004: 9).

2.2. İkinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

İkinci alt problemde Değişen Göstergeler Analizi tekniğinin sınırlılıklarına ilişkin elde edilen bulgular incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Bu teknik analistlerin, tek bir göstergeye de dayalı bir değerlendirme yapmalarına da neden olabilir. Çok göstergenin olması, analizcilerin analizlerinden doğru sonuca ulaşmalarını sağlarken, teknik kapsamında çok sayıda göstergenin entegre edilmesini zorunlu kılar. Analizcinin belirleye-

ceği ilgisiz veya yanlış göstergeler analitik başarısızlığa neden olabilir. Analizcilerin göstergelerin geçerliliğini sürekli olarak kontrol etmeleri gerekmektedir (Department of the Army, 2020: 5-18).

Değişen göstergeler analizinin incelenmesi neticesinde bir analizi sunmadan önce sürekli sağlama yapmaya muhtaç olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan analizcilerde değişen göstergelerin etkisini olması gerekenden düşük gösterme gibi önyargısal davranışlara neden olabilmektedir. Teknik, özellikle doğrusal olmayan tarihsel örneklerle dayanması sonucunda sürekliliği olmayan konularda hata payına yol açabilir. Yapılandırılmış analiz tekniklerinin genel olarak sınırlılıkları arasında yer alan, zaman kaybı ve maddi boyutları da bu tekniğin sınırlılıkları arasında yer almaktadır (Pherson ve Heuer, 2011: 109-110).

2.3. Üçüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular

Üçüncü alt problemde Değişen Göstergeler Analiz Tekniğinin uygulanmasına yönelik başarısız örneklerle yönelik, başarısız örnek olabileceği değerlendirilen iki olay incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bu tekniğin kullanımının sağladığı avantajlar ve başarılar genelde ülkelerin istihbarat kurumları ve karar alıcılarının benimsedikleri güvenlik politikaları nedeniyle açıklanmadığından çalışma kapsamında tarihsel süreçteki açığa çıkan bazı başarısızlık örnekleri incelenmiştir.

2.3.1. Yom Kippur Savaşı

Yom Kippur Savaşı, İsrail devletinin oluşumunu izleyen bir dizi büyük Arap-İsrail savaşlarından dördüncüsü olarak nitelendirilmektedir. Yom Kippur Savaşı'ndan önceki üç savaştan ikisi olarak 1948 yılındaki Bağımsızlık Savaşı ve 1967 yılındaki Altı Gün Savaşı İsrail'in zaferleriyle sonuçlanmıştır. Altı Gün Savaşı, İsrail Hava Kuvvetlerinin Mısır ve diğer Arap Devletleri'ne karşı bir sabah sürpriz bir saldırısı ile başlamış, İsrail birleşik silah kuvvetleri daha sonra Mısır ve Suriye topraklarının önemli alanlarından olan İsrail'in güney ve batısındaki Sina Çölü'nü ve kuzeydoğudaki Golan Tepelerini ele geçirmiştir. İsrail güçleri Ürdün'ün Batı Şeria'sını da

ele geçirip, sembolik olarak Yahudi devleti için önem arz eden Kudüs şehrinin kontrolünü eline geçirmiştir (Doyle, 2019: 1). Savaşın ardından çeşitli ufak çatışmalar olması ile birlikte İsrail'in Bar-Lev savunma hattının inşası neticesinde 1968-1970 yılları arasında Yıpratma Savaşı başlamış (Herzog, 2003: 7). Bar-Lev savunma hattının yaklaşık % 60'lık kısmı 1969'un nisan ayına kadar yok edilmiş, fakat İsrail'in hava saldırıları Mısır'ın iç kısımlarına doğru yönelmeye başlayınca, Cemal Abdünnasır Hüseyin Moskova'ya sürpriz bir ziyarette bulunarak Sovyetler Birliğinin desteğini arkasına almış ve 1970'lerin nisan ayına doğru Sovyetler Birliği Mısır hava sahasını koruması altına almıştır (Herzog, 2003: 8). 1970 yılının ağustos ayında Yıpratma Savaşı son bulmuş, iki ülke de savaşın sonucunda zafer ilan etmiştir (Gawrych, 1996: 15-16). Ekim 1973 yılına kadar İsrail vatandaşları ve hükümet tarafından ekonomik refahın ve iç huzurun olması ile birlikte ulusal güvenliğe yönelik büyük dış tehditlerin olmaması neticesinde her şeyin yolunda gittiği izlenimi oluşmuş, bu durumun değişmesi yönünde adımlar atılmasından kaçınılmıştır (Handel, 1977: 481). İsrail hiçbir zaman Arapların İsrail'i yok etme amacından vazgeçtiğini düşünmeyip, Abdünnasır ve Enver Seda'tın sözlü beyanlarını siyasi söylem olarak nitelendirmiştir. Arapların uzun vadeli hedeflerinden kısa vadeli olarak vazgeçtiği ve savaş tehdidinin 1975-1976 yılları arasında oluşabileceğini değerlendiren İsrail, barış içerisinde geçebileceği öngörülen birkaç yıldan verimli bir şekilde yararlanılabileceği fikrine sahip olmuştur (Handel, 1977: 481).

Bu noktada İsrail'in savaşın başlayacağını öngörememesinin emarelerini doğru bir şekilde değerlendirememesinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu doğrultuda öngörülemeyen ve aşağıda yer alan göstergelerin Değişen Göstergeler Analiz Tekniği kullanılarak geçmişte yaşanan bu istihbarat başarısızlığının başarıya dönüşebileceğini ortaya koyduğu söylenebilir:

- (1) 1973'ün ekim ayında başlayan savaştan aylar önce ağustos ayının ortalarına doğru İsrail'in havadan gözlem araçları ve sinyal istihbaratından alınan verilere göre Şam ve Golan Tepeleri arasındaki bölgede Suriye'nin hatırı sayılır oranda uçaksavar mevzilendirdiği gözlemlenmiştir (Golan, 2004: 159).
- (2) Ağustos ayının sonlarına doğru aynı bölgede Suriye'nin kara ordusunun da mevzilendiği gözlemlenmiştir. Normal şartlar altında Su-

riye ordusu bu bölgedeki varlığını azaltarak kışa hazırlık yaparken durum, Suriye'nin misilleme için buraya birlik yığıdığı yönünde değerlendirilmiştir (Bar-Joseph ve McDermott, 2017: 196).

- (3) Ürdün Kralı Hüseyin 24-25 Eylül tarihlerinde İsrail'e gelerek Golda Meir'e Suriye'nin askeri yığınak yaptığı ve Mısır ile koordineli bir saldırıda bulunacağı konusunda uyarmıştır (Shamir, 2021: 4).
- (4) 30 Eylül'de MOSSAD kaynakları "Tahrir-41" askeri tatbikatı adı altında Mısır ve Suriye'nin savaş başlatacağını, ayrıca çeşitli düzensiz askeri faaliyetlerin de gerçekleştiğini raporunda belirtmesine rağmen MOSSAD kaynağının tatbikatı bir savaş hamlesi olarak yanlış değerlendirdiği ve İsrail Askeri İstihbaratının (AMAN) değişen bir gösterge görmediklerini belirttikleri söylenmektedir (Bar-Joseph, 2015: 682-683).
- (5) 4 Ekim'de ani bir şekilde Mısır ve Suriye'de yaşayan Sovyet uzmanlar ve aileleri Sovyetler Birliğine geri dönmeleri ve AMAN'ın analizcilerinin bu hareketliliğin sebebi hakkında en ufak bir açıklama yapamamaları (Gilboa, 2015: 4).
- (6) 5 Ekim'de Moskova'daki Irak büyükelçiliğinden elde edilen bir bilgiye göre, Sovyetler Birliği'ne geri çağırılan kişilerin Suriye ve Mısır'ın İsrail'e karşı savaş başlatacağını söylemelerine ve Sina'da gözlem yapan iki Mısırlı komandonun savaş planını sorgu esnasında söylediği belirtilmesine rağmen olay raporlara birer yanlış alarm olarak düşerken, karar alıcılar AMAN'ın değerlendirmelerinin yanlış olduğunu savaş başlamadan 10 saat önce anlamış bulundular (Bar-Joseph ve McDermott, 2017: 199-200).

Yukarıda yer alan göstergeler Arap- İsrail savaşının çıkabileceğini gösteren önemli emarelerdir. Söz konusu emarelerin sistematik bir incelemeye tabi tutulmaması neticesinde, emarelerden yola çıkarak oluşturulabilecek genel çerçeve gözden kaçırılmış ve büyük bir istihbarat zafiyetine dönüşmüştür. Söz konusu emarelerin Değişen Göstergeler Analizi örneğinde verildiği şekilde bir tablo üzerinde sistematik bir incelemeye tabi tutulduğu takdirde analiz neticesinin bir savaşın hazırlık aşamalarının geçildiğini ortaya koyması muhtemeldir. Sinyal istihbaratı, görüntü istihbaratı, insan

istihbaratı gibi unsurlardan elde edilen emarelerin gerek analizciler gerekse karar alıcılar tarafından doğru değerlendirilmemesi neticesinde bu savaşın öngörülememesine yol açtığı değerlendirilebilir.

2.3.2. Barbarossa Harekâtı

Finlandiya ve Baltık ülkelerine yönelik istilalar sonrasında Almanya ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin bozulması neticesinde Hitler'in, Sovyetler Birliği'ni açık bir tehdit olarak gördüğü ve eğer Avrupa'ya hükmetme istiyorsa hızlı bir şekilde Sovyetler Birliği'nin etkisiz hale getirilmesi gerektiği inancına sahip olduğu değerlendirilmektedir (Kennan, 1961: 325). Sovyetler Birliğine saldırma kararı 1940 yılının Kasım ayında verilmiş olmasına rağmen çeşitli istihbari aldatma hamleleri ile birlikte 1941 yılında düzenlenecek olan harekâtın İngiltere'ye yönelik olacağı algısı yaratılmaya çalışılmıştır (Overy, 1996: 67). 22 Haziran 1941 yılında Sovyetler Birliğine yönelik Alman istilasını Barbarossa Harekâtı ile başlatmış (Snyder, 2010: 155.), dünya tarihindeki bilinen en büyük askerî harekâtlardan birisi olarak (Overy, 1996: 68) tarihe geçmiştir. Dört yıl süren yıkım boyunca yaklaşık olarak 26 milyon Sovyetler Birliği vatandaşının öldüğü değerlendirilmektedir (Moskoff, 2002: 235-237).

Barbarossa Harekâtının birinci aşamasında Nazi Almanya'sının Sovyetler Birliğine karşı avantajlı durumda olmasının en büyük sebeplerinden biri Stalin'in kendinden emin bir tavır içerisinde olması ile birlikte gelen (istihbari bilgiler) uyarıları dikkate almaması olarak değerlendirilebilir. 1973 yılında Whaley'in araştırmasına göre Sovyetler Birliğine Barbarossa Harekâtı başlamadan önce 84 uyarı yapılmış ve çeşitli göstergeler dikkate alınmamış veya analizin gerçekleştirilmesi başarısız olmuştur (Bar-Joseph ve McDermott, 2017: 196). Bu noktada ön plana çıkan bazı göstergeler şunlardır;

- (1) Almanya sistematik bir biçimde savaş alanı olabilecek yerlerde havadan gözlemler yaptırmıştır (Bu uçuşlar Sovyetler Birliği sınırları içerisinde olmasına rağmen Stalin bir çatışmayı tetiklememesi adına vurmayın emri vermiştir) (Murphy, 2005: 162-163).
- (2) Alman hatlarında Sovyetler Birliğine yönelik coğrafi bölgelerde 34 birlik bulunurken birlik sayısı 70'e çıkartılmıştır (Murphy, 2005: 99).

- (3) Alman ordularının üst kademelerine Sovyetler Birliği sınırlarını içerisine alan haritalar, savaş stratejileri, Sovyetler Birliği hakkında kitaplar ve Almanca Rusça sözlükler dağıtılmış ve bunların birkaçı Berlin'deki Sovyet büyükelçiliğinde unutulmuştur (Hinsley, 1994: 51)
- (4) Barbarossa Harekâtı başlamadan önce sınırda hatırı sayılır miktarda Alman Ordusu, çeşitli sistemler, deniz ve gölleri geçmek için çeşitli ekipmanlar, sıklaşan gözetleme uçuşlarının varlığı (Whaley, 1974: 110).
- (5) Moskova'da yaşayan Alman vatandaşlarının, elçilik çalışanlarının Moskova'dan Almanya'ya çağırılması (Murphy, 2005: 109-116).

Yukarıda yer alan göstergeler, Almanya'nın Sovyetler Birliğine karşı bir harekât başlatacağını gösteren önemli emareler olarak değerlendirilebilirler. Sovyetler Birliği 84 uyarı almasına rağmen, Almanya'nın kendilerine karşı harekât gerçekleştireceğine dair bir senaryo oluşturamaması istihbarat başarısızlığının doğmasında etkili olduğu değerlendirilmektedir. Sovyetler Birliği tarafından savaş koşullarının karmaşık yapısına uyum sağlanamaması ve düzenli bir emare takibi yapılamaması neticesinde stratejik seviyedeki değişimler gözlemlenememiştir. Bahsi geçen göstergeler; sinyal istihbaratı, insan istihbaratı, coğrafi istihbarat verilerinden oluşmasına rağmen sistematik eksiklikler neticesinde Sovyetler Birliğinin istihbari başarısızlığı ortaya çıkmış, bu da ülkenin büyük zarar görmesine milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuştur şeklinde yorumlanabilir. Burada görüldüğü üzere Sovyetler Birliği, Almanya'nın saldırıda bulanabileceğine ilişkin göstergeleri önemseyip demirleme etkisinden uzak bir biçimde stratejik analiz üretememiştir. Almanya'nın uyguladığı aldatma taktiği ile yaptığı manevra sonucunda Sovyetler Birliği'nin hedef olarak görülmediği izlenimi oluşmuş ve Sovyetler Birliği'nin göstergeleri dikkate almayarak istihbarat zafiyetine düştüğü görülmektedir.

Sonuç

Yapılandırılmış analiz tekniklerinden Değişen Göstergeler Analiz Teknikleri analizcilerin oluşan tehditlere ilişkin doğru emareleri zamanında

tespit ederek, analiz sürecine sokmalarına ve bu doğrultuda doğru sonuçlara ulaşmalarına imkân verdiği söylenebilir. Barbarossa Harekâtı ve Yom Kippur Savaşı örneklerinde görüldüğü gibi değişen göstergelerin analizi tekniğinin kullanımı; taktik ve stratejik seviyede gerçekleştirilecek operasyonun planlanmasında ve icrasında meydana gelen değişimlere hızlı adaptasyon sağlanmasında katkıda bulunacağı değerlendirilmektedir. Sovyetler Birliği ve İsrail'in bilgi kalitesinin kontrolünün yapılmaması neticesinde ortaya çıkabilecek hataların tespit edilebilmesinde değişen göstergeler analizinin sağlayacağı öngörü ve farkındalık çerçevesinde kaliteli istihbari verinin üretilebileceği söylenebilir. Göstergelerin tanımlanması ve izlenmesi olası sürprizlere maruz kalmamada rol oynadıkları gibi küresel, siyasi ve ekonomik krizleri öngörmek konusunda fayda sağlayabilir.

Değişen Göstergeler Analiz Tekniğinin sınırlılıkları da değerlendirilecek olursa; analizcinin belirleyeceği ilgisiz veya yanlış göstergeler analitik başarısızlığa neden olabilir ve analizcilerin göstergelerin geçerliliğini sürekli olarak kontrol etmeleri gerekmektedir. Ayrıca teknik, özellikle doğrusal olmayan tarihsel örneklere dayanması sonucunda sürekliliği olmayan konularda hata payına yol açabilir. Yapılandırılmış analiz tekniklerinin genel olarak sınırlılıkları arasında yer alan, zaman kaybı ve maddi boyutları da bu tekniğin sınırlılıkları arasında yer almaktadır.

Analiz tekniklerden Değişen Göstergeler Analizinin uygulamalarına yönelik lisansüstü düzeyde çalışmaların yapılması, Milli Savunma Üniversitesi ve Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi lisans ve lisansüstü seçmeli dersler arasına “Yapılandırılmış İstihbarat Analiz Teknikleri” dersinin konulması ve analiz tekniklerinin uygulanmasına yönelik bir el kitabının hazırlanması önerilmektedir.

Kaynakça

Bar, J. Uri. (2015). A Question of Loyalty: Ashraf Marwan and Israel's Intelligence Fiasco in the Yom Kippur War, *Intelligence and National Security*, 30(5), s. 667-685, doi.10.1080/02684527.2014.887632.

Bar, J. Uri, R., McDermott (2017). *Intelligence Success and Failure: The Human Factor*. Oxford: Oxford University Press.

Bowen, G. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, 9 (2), <https://www.researchgate.net/publication/240807798>, doi.10.3316/QRJ0902027.

Cheikes, B. A., Brown, M. J., Lehner, P. E., & Adelman, L. (2004). *Confirmation Bias in Complex Analysis*. Bedford, Massachusetts: MITRE:-Center for Integrated Intelligence Systems.

Department of Army, (2020). *Intelligence Analysis ATP 2-33.4*. Washington: Army Techniques Publication.

Doyle, J. S. (2019). *The Yom Kippur War and the Shaping of the United States Air Force*. Alabama: Air University Press.

Garner, G., & McGlynn, P. (2018). *Intelligence Analysis Fundamentals*. CRC Press.

Gawrych, G. W. (1996). *The 1973 Arab-Israeli War: The Albatross of Decisive Victory*. Washington D.C.: U.S. Army Center of Military History.

Gilboa, A. (2015). *Crucial Warning Goes Unheeded The Story of a Forgotten Intelligence Episode, October 5, 1973*. The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center https://www.terrorism-info.org.il/Data/articles/Art_20839/E_115_16_1371730281.pdf

Gill, P. Marrin, S., & Phythian, M. (2008). *Intelligence Theory: Key Questions and Debates*.

Golan, S. (2004). *The Yom Kippur War A Never-ending Conflict: A Guide to Israeli Military History*. (Editör: Mordechai Bar-On (Praeger, Westpor)).

Grunt, P. (2017). Structured Analytic Techniques: Taxonomy and Technique Selection for Information and Intelligence Analysis Practitio-

ners. *Journal of Management and Financial Sciences*, (30), s. 15-136.

Handel, M. I. (1977). The Yom Kippur War and the Inevitability of Surprise. *International Studies Quarterly*, 21(3), s. 461-502.

Herzog, C. (2003). *The War of Atonement: The Inside Story of the Yom Kippur War*. London: Greenhill Books.

Hinsley, H. F. (1994). British Intelligence and Barbarossa. J. Erickson, & D. Dilks, *Barbarossa: The Axis and the Allies* (s. 43-75). Edinburgh: Edinburgh University Press.

Kennan, G. F. (1961). *Russia and the West under Lenin and Stalin*. Boston: Atlantic-Little, Brown Books.

Lahneman, W. J. (2006). The Future of Intelligence Analysis, Volume I. Final Report. *College Park: The Center for International and Security Studies at Maryland*.

Lowenthal, M. (2009) *Intelligence From Secrets to Policy*, Washington: CQ Press

McDowell, D. (2009). *Strategic Intelligence: A Handbook for Practitioners, Managers, and Users*. Maryland: Scarecrow Press

Moskoff, W. (2002). *The Bread of Affliction: The Food Supply in the USSR during World War II.*, Cambridge: Cambridge University Press.

Murphy, D. (2005). *What Stalin Knew: The Enigma of Barbarossa*. London: Yale University Press.

Overy, R. (1996). *The Penguin Historical Atlas of the Third Reich*. London: Penguin Books.

Pherson, R. H., & Heuer Jr, R. J. (2011). *Structured Analytic Techniques for Intelligence Analysis*. Cq Press.

Shamir, E. (2021). "Moshe Dayan in the Yom Kippur War: A Reassessment", *Intelligence and National Security*, DOI: 10.1080/02684527.2021.194695

Snyder, T. (2010). *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*. New York: Basic Books.

U.S. Government. (2009). *Tradecraft Primer: Structured Analytic Techniques for Improving Intelligence Analysis*. CIA Center for the study of intelligence.

Whaley, B. S. (1974). *Codeword Barbarossa*. Cambridge: The MIT Press.

Extended Summary

With the acceptance of intelligence as a branch of science and the increase in studies in this field, studies have begun on the analysis of the information obtained by the process, methods, and techniques of obtaining intelligence, although a general theory on intelligence has not been put forward.

The most important example of misconceptions in intelligence analysis was encountered in the September 11 attacks, which changed the current understanding of intelligence and security perception in the world. With the help of intelligence analysis techniques, there is an increase in comprehensiveness, reliability, and usefulness of intelligence assessment reports for policymakers' decision-making process. When analysis techniques are categorized according to their objectives, diagnostic techniques aim to make analytical reasoning, assumptions, or intelligence information gaps more transparent. The "Indicators or Signposts of Change" analysis technique is also a very powerful aid to support other structured analysis techniques. In such cases, analysts resort to the technique when looking for solid evidence to support a particular hypothesis, low probability event, or scenario. Indicators or signposts of change analysis is a technique for regularly reviewing a list of observable events or trends to track events, targets, detect emerging trends, and notify against unexpected changes. This technique can be used to track and evaluate these changes when an analyst needs to track an event over time. The analyst or team of analysts creates a list of indicators or signs of observable events where it is expected that a predictable situation such as economic reform, military modernization, political instability, or democratization is developing or not. Creating a list to identify critical variables associated with the targeted problem can take several days or only a few hours. As a result of the lists created, several contradictory hypotheses or cases are identified, and the most accurate and possible result is revealed as a result of regular examination of these cases. Although the use of this technique may slow down the intelligence production process, comparing reports prepared by different analysts to improve consistency or combining this analysis method with other structured analysis methods may increase the accuracy of efficiency and analytical decision-making as-

sessments. Another important reason to use the Indicators or Signposts of Change analysis technique is this technique allows the analyst to make detailed observations about previously existing structures and newly formed structures and their forms and methods of occurrence. In this way, even if the team performing the analysis changes, it is evaluated that the other analysts performed by that team can start their work on an efficient basis for producing efficient analyses in a short time, even if they have not individually followed the past activities.

In this study, “Indicators or Signposts of Change” analysis, which is one of 12 structured analysis techniques and classified as one of the diagnostic analysis techniques, was examined. This technique aims to make analytical reasoning, assumptions, or intelligence information gaps more transparent. This study was designed in a qualitative research pattern and used descriptive content analysis and document review. Document review covers the analysis of written materials containing information about the phenomenon and facts that are intended to be investigated. In document analysis in order to create sensible information, analysis requires the study and evaluation of data, gaining understanding, and developing empirical knowledge. In this direction, the definition, importance, analysis methodology, usage areas of analysis techniques, benefits and limitations of the technique, and criticisms of technique were emphasized and sample applications in the historical process were evaluated.

It can be said that the “Indicators or Signposts of Change” from structured analysis techniques allow analysts to identify the right signs of the threats promptly. Furthermore, include them in the analysis process and reach the right conclusions accordingly. As can be seen from the examples of Operation Barbarossa and the Yom Kippur War, the use of the indicators or signposts of change technique is considered to contribute to rapid adaptation to changes occurring in the planning and execution of the operation to be carried out at the tactical and strategic level. It can be said that high-quality intelligence data can be produced within the framework of foresight and awareness that indicators or signposts of change technique will provide in order to identify errors that may occur as a result of non-control of the quality of information of the Soviet Union and Israel. Iden-

tification and monitoring of indicators can play a role in avoiding possible surprises, as well as benefit in predicting global, political, and economic crises.

If the limitations of the indicators or signposts of change technique are also evaluated, unrelated or incorrect indicators that the analysts will determine may cause analytical failure, and analysts must constantly check the validity of the indicators. In addition, the technique can lead to a margin of error in matters that do not have continuity, especially as a result of relying on nonlinear historical examples. In addition, the technique can lead to a margin of error in non-continuous issues, especially as it is based on non-linear historical examples. It should be underlined that the loss of time and financial aspects, which are among the general limitations of structured analysis techniques, are also important.

PUBLIC ADMINISTRATION AND ETHICAL PROBLEMS: THE CASE OF AHMED CEVDET PASHA'S TEZAKIR

Fatma Gül Gedikkaya

Abstract

In this study, it will be discussed one of Turkey's historical and cultural heritage works, Ahmed Cevdet Pasha's Tezakir, as well as one of the issues that has remained up-to-date throughout history, the relationship between ethics and public administration. Ahmed Cevdet Pasha, who was at the center of bureaucracy, law and education in the last period of the Ottoman Empire, is one of the leading scientists of his time and Turkish history. Pasha presented primary sources by writing the 19th century Ottoman bureaucracy. His work, Tezakir, also includes notes on important events.

The relationship between ethics and the state continues to be discussed since the oldest known school of thought. In the modern era, factors such as the spread of democracy and the development of communication tools have brought the relationship between ethics and the state to the agenda as never before. The issue of ethics in politics, bureaucracy, education and many other fields has started to be examined, and aspects such as revealing ethical and unethical facts, creating and applying ethical values, and researching methods of combating unethical issues have been brought to the agenda both in theory and in practice. The shedding light of history is also valid for public administration and ethics. It is necessary to look at these facts from the perspective of history.

In this study, after briefly mentioning the biography of Ahmed Cevdet Pasha and the relationship between public administration and ethics, the administrative and political ethical problems of the Ottoman state were categorized and listed through the Tezakir reading.

Keywords: *Ethics, Public Administration, Tezakir.*

OSMANLI DEVLETİNDE ETİK SORUNLAR: AHMED CEVDET PAŞA'NIN TEZAKİR'İ ÜZERİNDEN BİR OKUMA

Fatma Gül Gedikkaya**

Öz

Bu çalışmada Türkiye'nin tarihi ve kültürel mirası eserlerden biri, Ahmed Cevdet Paşa'nın Tezakir'i ele alınarak, tarih boyu güncel kalmış konulardan birine, etik ve kamu yönetimi ilişkisine değinilecektir. Ahmed Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nin son döneminde bürokrasi, hukuk ve eğitimin merkezinde yer almış gerek kendi zamanının gerek Türk tarihinin önde gelen bilim adamlarından biridir. Paşa, 19. yüzyıl Osmanlı bürokrasisini kaleme alarak konuyla ilgili birincil kaynaklar sunmuştur. Bu kapsamda Tezakir adlı çalışması da önemli olaylara dair notları içermektedir.

Etik ve devlet ilişkisi, bilinen en eski düşünce okulundan bugüne tartışılmaya devam etmektedir. Modern dönemde, demokrasinin yayılımı ve iletişim araçlarının gelişmesi gibi etkenler, etik ve devlet ilişkisini daha önce hiç olmadığı kadar gündeme taşımıştır. Siyasette, bürokraside, eğitimde ve daha birçok alanda etik konusu irdelenmeye başlanmış, etik ve etik olmayan olguların ortaya konması, etik değerlerin oluşturulması, uygulanması, etik dışı ile mücadele yöntemlerinin araştırılması gibi açılar gerek teoride gerek pratikte gündeme taşınmıştır. Tarihin güne ışık tutması, kamu yönetimi ve etik için de geçerlidir. Bu olgulara tarih penceresinden bakmak gereklidir.

Çalışmada kısaca Ahmed Cevdet Paşa'nın biyografisi ve kamu yönetimi etik ilişkisine yer verildikten sonra, Tezakir okuması üzerinden Osmanlı devletinin idari ve siyasi etik sorunları kategorize edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etik, Kamu Yönetimi, Tezakir.

* Bu makale, 4-5 Eylül 2021 tarihleri arasında düzenlenen "Göbeklitepe'den Bugüne Türkiye'nin Kültürel ve Tarihi Mirası" sempozyumunda sunulan ve özet metin olarak yayımlanan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, fggedikkaya@gelisim.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0003-4451-6271>

Bu makaleye atıf için: Gedikkaya, Fatma Gül. (2022). Osmanlı Devletinde Etik Sorunlar: Ahmed Cevdet Paşa'nın Tezakir'i Üzerinden Bir Okuma, SDE Akademi Dergisi, 2(4), 130-154

Giriş

Hiyerarşi (Weber), verimlilik (Taylor) ve siyasetin yönetimden ayrılması (Wilson) ilkelerini somutlaştıran klasik kamu yönetimi yaklaşımı, açıkça olmasa da zımni bir etiğe sahiptir. Klasik kamu yönetimi yaklaşımı, iyinin en azından geçici bir tanımına, kendisinden türetildiği varsayılan bir temel ilkeye ve yöneticilere düşen bir bireysel yükümlülük teorisine sahip olmuştur (Fox, 2001: 109). Etik, modern kamu yönetimi biliminde veya uygulamasında verimlilik, ekonomiklik ve etkililik gibi ayırt edici değerlerin sahip olduğu ilgiyi hiçbir zaman görmemiştir. Woodrow Wilson başta olmak üzere entelektüel halefleri de yöneticilere bireysel sorumluluk yüklemekle yetindiler. Bu nedenle kamu yönetimine 3- e (efficiency- etkinlik, economy- ekonomiklik, effectiveness- etkililik) üçlemesine dördüncü bir “e” -etik- ekleme konusunda bir gayret söz konusu değildi. Ancak etik, giderek akademik alanda ve uygulamada öne çıkmaya başlamıştır (Menzel, 2001: 356). Gerçekten de gerek yurtdışında gerekse Türkiye’de etik dersleri veren kamu yönetimi lisans, lisansüstü programları ve kurum içi etik eğitimi veren kamu kuruluşları bulmak giderek yaygınlaşmaktadır.

Kamu Yönetiminde etiğin önem kazanmasında kamu yöneticilerinin yürüttüğü hizmetler, kullandığı yetki ve kaynaklar, onların daha çok hesap verebilir olması gerekliliği düşüncesinin olduğu ifade edilebilir. Çünkü kamu yöneticilerinin, devlet yönetiminde rolü artmakta ve buna karşı mevcut hesap verebilirlik biçimleri, kamu yöneticilerinin hesap verebilirliğini sağlamada yetersiz kalmaktadır (Eryılmaz ve Biricikoğlu, 2011: 20). Bu durum kamu yönetiminde etik dışı davranışlara ve kurallardan sapmalara neden olabilmektedir.

Devlet yönetiminde etik dışı davranışların görülmesi, kamu hizmeti sunumunu olumsuz etkilemektedir. Niteliksiz veya tümüyle aksayan hizmetler toplumun devlete olan güvenini zedelemektedir. Bu düşünce ile Osmanlı devletinde yönetimde sorunlar baş göstermeye başladığında, nasihatnamelerde bu sorunlar ve çözüm yolları ortaya konulmaya çalışılmıştır. En bilindikleri olan Lütfi Paşa’nın Asafname, Koçi Bey’in Risalesi, Kâtip Çelebi’nin Bozuklukların Düzeltmesinde Tutulacak Yollar’ı, Defterdar Sarı Mehmet Paşa’nın Devlet Adamlarına Öğütler’i adlı eserlerde Osmanlı devlet yönetiminde görülen etik dışı davranışlara yer verilmiştir. Ancak bu

eserlerin dışında bazı eserlerde de yönetimde görülen etik dışı davranışların not edildiği göze çarpmaktadır. Bunlardan biri de Ahmed Cevdet Paşa'nın Tezakir adlı eseridir.

Stearns'a göre (2009) geçmiş, bugüne ve dolayısıyla da yarına neden olmaktadır. Kamu yönetiminde görülen etik dışı davranış ve eğilimleri tespit etmek için sadece bugünü değerlendirmek yeterli olmayabilir. Etik dışı eğilimin kökeni, ne zaman başladığı ve o dönemde söz konusu eğilimi harekete geçirmek için bir araya gelen etkenlerin neler olduğunu tespit etmek mümkün olabilmektedir. Zira bir sorunu tamamıyla günümüze ait bir analiz ile değerlendirmek, sorunu bir dereceye kadar aydınlatılabilir (Stearns. 2009: 121). Bu nedenle 19. yüzyıl Osmanlı yönetim sisteminin bir benzeri ve devamı niteliğinde olan Türk kamu yönetimi sistemindeki (Yalçındağ, 1970: 20) etik sorunlarını irdelemenin önemli bir parçasını da Osmanlı kamu bürokrasisi oluşturduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada Tanzimat döneminin kamu bürokrasisine dair bir resim sunan Ahmet Cevdet Paşa'nın Tezakir adlı eseri, etik sorunlar açısından irdelenmiştir. Bu çalışmada Tezakir'in Türkçe sadeleştirilmiş hali olan "19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi" adlı dört ciltlik eserden yararlanılmıştır. Çalışmada ilk olarak Osmanlı Devlet yönetiminde etik sorunların neler olduğu aktarılmış ardından Ahmed Cevdet Paşa'nın Osmanlı bürokrasisindeki konumu açıklanmıştır. Son bölümde ise Ahmed Cevdet Paşa'nın Tezakir adlı eserinde ele aldığı etik dışı davranışlar değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı Tezakir'de tanık olunan etik dışı davranışlar ve varsa bunlara yönelik tedbirler üzerinden Türk Kamu bürokrasisi ve etik üzerine çıkarımlarda bulunmaktır. Çalışmada Tezakir'in Türkçe sadeleştirilmiş hali olan "19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi" adlı (dört ciltlik) basımı esas alınmıştır.

1. Kamu Yönetimi ve Etik Sorunlar

Etik, ahlaki eylem ve kuralların dayandıkları temelleri araştıran bir disiplindir (Usta, 2011: 40). Kamu yönetimi alanında son kırk yılda, etik konusunda, özellikle yönetenlerin ve kamu hizmetinde bulunanların etiği konusunda yazılı eserler çoğalmıştır (Denhardt, 1988; Frederickson ve

Rohr, 2015; Cooper, 2019). Kamu yönetiminde etik konusunun sadece teoride değil uygulamada da önem kazandığı ifade edilebilir. Bunun nedeni, içinde bulunduğumuz yüzyılda kamu yöneticilerinin rolü üç önemli şekilde değişmesidir. Bu değişiklikler şöyle ifade edilebilir: İlk olarak, kamu yöneticilerinin (özellikle de üst düzey bürokratlar) birer politika yapıcısı haline gelmesi; ikincisi, halk, kamu yöneticilerinden hem daha fazla hesap vermesini istemekte hem de daha fazla sorumluluk talep etmesi ve üçüncüsü, bürokrasinin profesyonelleşmesidir (Goss, 1996: 578).

Kamu Yönetiminde etik, devlete ve kurumlarına karşı güven oluşturma ve bunu korumanın hayati bir unsuru olarak kabul edilmektedir (Eryılmaz, 2018: 417). Kamu yönetiminde etik, kamu görevlilerinin sorumluluklarını yerine getirirken hangi davranışları sergilemesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Kamu görevini ve hizmetini yerine getiren kamu kuruluşlarında kamu gücünün ve kaynaklarının kullanımında etik dışı davranışlar ortaya çıkabilmektedir (Önen ve Yıldırım, 2014: 112). Kamu yönetiminde ortaya çıkan etik dışı davranışlar genellikle iki kategoriye ayrılmaktadır. Eğer kamu gücü ve yetkisi siyasal yönetim tarafından siyasa yapım sürecinde çıkar gözetilerek kullanılırsa siyasal yolsuzluk, buna karşılık kamu yönetimi tarafından yönetsel işlevlere ilişkin olarak siyasi uygulama sürecinde çıkar gözetilerek kullanılırsa yönetsel yolsuzluk olarak ortaya çıkmaktadır (Berkman, 1983: 18'den akt. Çevikbaş, 2006: 273). Bunları rüşvet, irtikap, zimmet ve ihtilal, adam kayırmacılık (akraba, eş-dost kayırmacılığı, partizanlık), hizmet kayırmacılığı, oy ticareti ve oy satın alma, lobicilik, rant kollama, kamu sırlarını sızdırma ve vurgunculuk, gönül yapma, siyasal dalavere, iktidarın kişiselleşmesi, parti disiplini ve lider diktası olarak sıralamak mümkündür (Aktan, 2021: 10-27). Aktan'a (2001: 52) göre siyasal etik dışı davranışlar, siyasal karar alma sürecinde rol alan aktörlerin özel çıkar sağlamak amacıyla toplumda mevcut hukuki, dini, ahlaki ve kültürel normları ihlal edici davranış ve eylemlerde bulunmalarıdır. İdari ya da yönetsel etik dışı sorunlar, kamusal alanda görevli personelin özel maddi çıkarlar veya buldukları statüyü kullanarak kazanç elde etmek amacıyla, görevlerinin gerektirdiği davranışlardan kaçınarak bu özel amaçları, elde edebilme yönünde davranışlar sergilemeleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Yönetim sürecinde kararlarda, uygulamalarda, eylem ve işlemlerde kaçınılması gereken davranışlar etik dışı davranışlar olarak

değerlendirilmektedir. Bu davranışlar; ayrımcılık, kayırma, rüşvet, zimmete para geçirme, irtikap, yıldırma- korkutma, ihmal, istismar, bencillik, yolsuzluk, işkence, yaranmada- kavukluk, şiddet-baskı-saldırganlık, iş ilişkilerine politika karıştırma, hakaret ve küfür, bedensel ve cinsel taciz, kötü alışkanlıklar, görev ve yetkinin kötüye kullanımı, bağınazlık olarak sıralanır (Saylı ve Kızıldağ, 2007: 235).

Kamu yönetimi ve siyaset ilişkisi her iki disiplinin doğası gereği genişlemektedir. Bu durum, siyasi etik ve idari etik ayrımını güçleştirmektedir. Örneğin rüşvet, siyasal karar alma mekanizmalarında yer alan aktörlerin de kamu bürokrasisinde yer alan atanmış memurların da karışabileceği etik dışı bir davranıştır. Yine kayırmacılık siyasal etik dışı davranış olarak değerlendirilse bile (Aktan, 2021), kayırılan kişinin bürokrasi de yer alması dolayısıyla idareyi de etkilemesi mümkündür. Bu nedenle çalışmada idari ve siyasi etik dışı davranışlar ayrımı yerine Türk kamu yönetiminde görülen belli başlı etik sorunlar iki genel kategori üzerinden değerlendirilecektir. Bunlar: yolsuzluk ve bürokrasinin siyasallaşmasıdır (Gökçe ve Şahin, 2002: 16-17). Yolsuzluk, kamu gücünü temsil eden yetkili kişinin, kişisel servet ve refahını artırmak için kamu kaynaklarını kötüye kullanma çabası olarak tanımlanmaktadır (Aktan, 2014: 61). Yolsuzluk; rüşvet, irtikap, zimmet ve ihtilas, kayırmacılık, rant kollama ve oy ticareti gibi etik dışı davranışları kapsayan geniş bir kavramdır (Aktan, 2014: 62-63). Bürokrasinin siyasallaşması, bürokrasi üzerindeki siyasal etkiyi ifade etmektedir. Bürokrasinin siyasallaşması, siyasi iktidarın politikalarının bürokrasiyi etkilemesi ve siyasi partilerin kendi yararlarını ulusal politikanın aleyhine ön plana çıkarması olarak tanımlanmaktadır (Gökçe ve Şahin, 2002:17). Bürokrasinin siyasallaşmasının hızlı personel devri ve liyakat ilkesinin zedelenmesi gibi ciddi sonuçları vardır ki bunlar kamu yönetiminde uyulması gereken etik ilke ve değerlerle örtüşmemektedir.

Türk kamu bürokrasisi, biçimselliğe, formalitelere ve sadakate önem veren bir geleneğe sahip olmuştur. Yasal-ussal bürokrasi modeli, uygulamada kimi zaman patrimonyal (atadan miras kalan) bürokrasinin özelliklerini de gösterebilmektedir. Özellikle bürokrasinin Tanzimat döneminde girdiği modernleşme çabasında yasal-ussal bürokrasinin özünün yerleştirilememesinin bunda önemli bir rolü vardır (Eryılmaz, 2018: 141). Bu nedenle Tan-

zimat Dönemi bürokrasisini anlamak, Türk kamu bürokrasisinde görülen etik sorunlara ve onların anlaşılmasına dair gerçekçi veri sunacaktır.

2. Tanzimat Dönemi Osmanlı Devlet Yönetiminde Etik Sorunlar

Tanzimat Dönemi, 3 Kasım 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanından 1876 yılına kadar olan ve Osmanlı bürokrasisinin yapı ve işleyişinin yeniden biçimlendiği bir dönemdir. Gerçekten de Tanzimat hareketi, devlet yönetiminde kanun egemenliğini kurma ve yönetimi yeniden düzenleme olarak görülmektedir (Ortaylı, 2017: 9).

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda padişah artık idareci değil, temsil görevi de üstlenmeye başlamıştır (Ortaylı, 2008: 488). Tanzimat dönemiyle birlikte sivil bürokrasi reform hareketlerinin öncülüğünü ele geçirmiştir. 1839'dan 1876'ya kadar süren Tanzimat dönemi boyunca sivil bürokratlar, "bürokratik yönetim geleneğini" sürdürmüşlerdir. Sivil bürokrasi bu dönemde padişahlık kurumu karşısında bir ölçüde hareket özgürlüğü kazanmış, bu özgürlüğü kurumlaştırmaya çalışmıştır (Heper, 1983: 296).

Tanzimat döneminde bürokraside iki gruptan söz edilmektedir. Her iki grupta topluma hâkim olmak istemektedir. Ancak "ilerici" grup bürokratlar, topluma hâkim olmakla, devletin içinde bulunduğu durumdan çıkarabileceğini düşünerek, diğer grup ise, kendi amaçlarını gerçekleştirmek için istemektedir (Yalçındağ, 1970: 51). İlerici reformcu bürokratlar iyi yabancı dil bilen dönemin atmosferine uyum sağlayan kişilerdir. Tanzimat dönemi devlet yönetiminde yeni devrin kültürel atmosferine, çalışma yöntemlerine uyum sağlayamayan kamu görevlileri de olmuştur. Uyum sağlayamayan kamu görevlilerinin içinde yabancı dili yanlış yazıp konuşanlar, koltuğunun altında Fransızca gazetelerle dolaşanlar ve kayırıldıkları görevlerde gülünç duruma düşenler olmuştur (Ortaylı, 2007: 14). Avrupa lüksünü benimseyen ve devlet gelirlerini kendi zevkleri için talan eden; padişahı israfa yönlendirerek kendi kusurlarını kapatmaya çalışan bir gruptan söz etmek mümkündür. Bu sınıf, idari reform çalışmalarını kendi menfaatleri doğrultusunda yöneltmeye çalıştığı ve batılılaşmanın bu sınıfta yer alanlara önemli maddi imkânlar sağladığı da belirtilmekte-

dir (Aykaç,1997:149). Kurumsal hedefleri gerçekleştirmekten çok kendi amaçlarını gerçekleştirmek isteyen bürokratların kamu yönetiminde ciddi etik sorunlara yol açtığı ifade edilebilir.

Kamu görevlilerinin kişisel çıkarlarını gözeterek görevlerini kötüye kullanmalarının önüne geçmek için 27 Mart 1838 tarihinde memurlara maaş bağlandığı duyurulmuştur. Bundan önce en küçüğünden en büyüğüne kadar bütün memurların yaptıkları işlerin karşılığı olarak aldıkları bazı gayri muayyen gelirleri vardı. Memurlara düzenli maaş bağlanması sayesinde rüşvetin önüne geçilebileceği ve halkın işlerinin zamanında yürütülmesinin sağlanacağı düşünülmekteydi (Akyıldız, 2018: 129). Memurlara maaş bağlanmasının yanı sıra, bürokraside rüşvet ortadan kaldırılmadıkça yönetim reformu uygulamalarının hedefine varamayacağı anlaşılmış ve bu amaçla bir takım yasal düzenlemelerle rüşvetle mücadele etmek istenmiştir. Bu düzenlemeler kapsamında 1840'ta yayınlanan Ceza Kanunnamesi ile rüşvetçilere karşı ağır cezalar içeren hükümler getirilmiş, 1849 yılında Yasak Olan ve Olmayan Hediyeler Nizamnamesi çıkarılmıştır. Bu dönemde yolsuzlukla mücadele amacıyla yapılan en önemli reformlardan biri, kadıların devlet memuru haline getirilmeleridir. Bu yolla kadıların kendi hesaplarına tahsil ettikleri her türlü harç ve resimler kaldırılarak rüşvet almaları önlenmeye çalışılmıştır (Pustu, 2011: 143-144). Öte yandan ne maaş tahsisi ne de Ceza Kanunnamesi'ne rüşvetle ilgili konulan maddeler memurları eski alışkanlıklarından alıkoymaya yetmemiştir (Akyıldız, 2018: 132).

Osmanlı bürokratik yönetim geleneği Tanzimat döneminde otorite kaynağı bakımından bir farklılaşma sürecine girmiştir. Tanzimat Fermanı ile birlikte patrimonyal bürokrasiden yasal-ussal bürokrasi modeline geçiş çabaları başlamıştır. Ancak bu geçiş yasal-ussal bürokrasi modelinin tümüyle değil sadece bazı biçimsel yönlerinin aktarılması biçiminde olduğu için yüzeysel bir geçiş olmuştur. Bu durum rüşvetin önlenmesi için kanun çıkartılsa bile rüşvetin çeşitli hediyeler yoluyla devam etmesinde de görülebilmektedir.

3. Ahmed Cevdet Paşa'nın Hayatı ve Bürokrasi'deki Konumu¹

Ahmet Cevdet Paşa, 27 Mart 1822 tarihinde Bulgaristan'ın Lofça kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası, Lofça'nın ileri gelenlerinden Hacı İsmail Ağa'dır. Küçük yaşlarda dedesi Hacı Ali Efendi'den dersler almış ve kendisini ilim yolunda ilerlemeye teşvik etmiştir. Küçük yaşlarda Hafız Ömer Efendi'den Arapça ilimler okumaya başlamıştır. 17 yaşında eğitim almak üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Papazoğlu Medresesi'nde kalarak dersler almaya başlayan Ahmet Cevdet, cebir, geometri, astronomi ve felsefe gibi dersler almıştır. Ahmed Cevdet, tatillerde dahi çalışan hevesli bir öğrenci olduğundan iyi olduğu konularda dersler vermeye başlamıştır. 22 yaşında Rumeli Kalemî'nde kadılığa başlamıştır. 1845 yılında müderris olarak İstanbul camilerinde ders vermeye başlamıştır. 1846 yılında Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in tavsiyesi üzerine Sadrazam Reşid Paşa'nın oğullarına ders vermiştir. Bu süreçte sadrazama yakınlığı dolayısıyla siyasi sohbetlere de hâkim olmuş ve batı dillerinden Fransızca'yı öğrenmeye çalışmıştır. Ancak Batı dillerini okumak uygun görülmediğinden bunu meslektaşlarından gizli yapmaya çalışmıştır. 1848'de Mustafa Reşid Paşa'nın isteği üzerine Bükreş'e Fuad Paşa'nın yanına gönderilmiştir. Öncesinde doğduğu Lofça kasabasına uğramıştır ancak burada kaldığı kısa sürede artık İstanbul'un ona gerçek vatan olduğunu anlamıştır. 1850 yılında Fuad Paşa'nın tedavisi için Bursa'ya gitmiştir. Burada Osmanlı dilinin kurallarını toplayan bir kitap hazırlığına koyulmuştur. Kava'id-i Osmaniye adını verdiği kitabın, daha sonra kısaltması olan Medhal-i Kava'id öncelikle rüştiye mekteplerinde okutulmak üzere basılmıştır. Rüşdiye mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla 1848 yılında Dârü'l-muallimîne müdür atanmıştır. 1852'de yürürlüğe giren okulun nizamnamesini hazırlamıştır. Okulun sınav usullerini düzenlemiş, mektebe kabul şartları ve okutulacak dersleri ele almıştır. Dârü'l-muallimîn kısa sürede rüştiye mekteplerine hoca yetiştiren bir kurum haline gelmiştir.

1850'li yıllarda Meclis-i Umumilerde Fransız İlimler Akademisi benzeri bir ilmi cemiyet kurulması fikri gündemdedi. Ahmed Cevdet Paşa

¹ Ahmet Cevdet Paşa'nın 40 numaralı Tezahir'i otobiyografi niteliğini taşıdığından, onun hayatı hakkında temel kaynaklardan birisidir. Bu bölüm kendi hayat hikâyesini anlattığı Tezkire No: 40'ından özetlenmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, 19. yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi, Cilt 4 (Tezkire No:40), Seyit Ali Kahraman (Haz.), Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

kurumun sağlayacağı faydalara ilişkin bir mazbata hazırlamıştır ve Sultan Abdülmecid'e sunmuştur. Buna dair yapılan görüşmeler sonucunda ayda bir kez toplanan ve her biri bir bilim dalında uzman 40 dâhili ve sayısız harici üyeden oluşan bir cemiyetin kurulmasına karar verilmiştir. Açılışına bizzat Padişah'ın katıldığı törende Ahmed Cevdet Paşa konuşma yaparak:

“Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Bu gördüğümüz zenginlik, insanların halinin intizamı ve halk ve seçkinlerin hüsn-i muaşeretini hep ilim ve hüner ile husule gelmiş bir eser değil midir? ... İlim ve hikmetin kapısının açılması, marifet ve hüner araçlarının düzenlenmesi ve eğitimin yayılmasına gayret harcayan devletlerin intizam yolunun düzgünlüğü, halkının huzurlu hallerinin baki olduğu ve devam edegeldiği şüphe götürmez” (Cilt 4: 65) ifadeleri ile devletin bekası ve refahı için ilime ihtiyaç duyulduğuna işaret ederek akademinin önemine vurgu yapmıştır.

Encümen-i Daniş'in açılması ile öncelikle bir Osmanlı Lügatı kitabı yazılması ve sade dille bir tarih kitabı yazılması kararlaştırılmıştır. 1774-1826 yılları arasındaki bölümü yazmak görevi Ahmed Cevdet'e verilmiştir.

1867'de Reşid Paşa yerine sadrazamlığa Mehmed Ali Paşa'nın gelmesi ve Ahmed Cevdet'in Reşid Paşa ile arasının iyi olması, Bab-ı Ali memurlarının Ahmed Cevdet Paşadan uzaklaşmasına neden olmuştur. Ancak kendisi bu süre zarfında Tunus, Yemen, Dağıstan ve Hokand gibi uzak yerlerden gelen Arapça ve Farsça belgeleri tercüme etmeye ve cevap vermeye devam etmiştir. Gayretli çabaları sultanın da dikkatini çekmiş ve sultan kendisi için: “Ben onu çok severim. Zira hem dirayetli ve bilgili bir zaatır. Hem de güzel ahlakı vardır” (Cilt IV: 75) diyerek Ahmed Cevdet Paşa'ya iltifat etmiştir. Kendisine Tarih-i Cevdet adlı başarılı çalışması nedeniyle Süleymaniye derecesi verilmiş ve 1855'te devletin resmi tarihçisi olmuştur. Bu iltifatlardan sonra Bab-ı Ali'ce kendisi hakkında tereddüt gösterilmiştir. Devlet adamları arasında bu dönem ciddi bir bölünme olduysa da Ahmed Cevdet Paşa herkesle barışık bir çizgi izlemiştir.

9 Ocak 1856 tarihinde Galata Kadılığına getirilmiştir. Aynı zamanda Metn-i Metin adıyla bir kitap yazmak üzere görevlendirilmiştir. Osmanlı medenî kanununu hazırlaması amacıyla, Meclis-i Al-i Tanzimat dairesinde kurulan Metn-i Metin Komisyonu'na üye seçilmiş ve komisyonun yazı

işlerini yürütmüştür. 1857’de Mekke-i Mükerrerme kadılığına getirilmiştir. Aynı yıl içinde “Meclis-i Âlî-i Tanzimat” üyesi olmuş ve kanun ve nizam tasarılarını kaleme almaya başlamıştır. Bu dönemde ilk olarak Ceza Kanunu’nun fasılları üzerine çalışmıştır. Aynı zamanda Arazi Kanunnamesini düzenlemek üzere kurulan komisyona da başkan seçilmiştir. Daha sonra tüm kanun ve nizamları bir ciltte toplayarak Düstur adıyla basmıştır.

1861 yılında Abdülmecid’in ölümü sonrası tahta Abdülaziz Han geçmiş, kendisi de Ahmed Cevdet Efendi’ye önemli görevler vermiştir. Başta Meclis-i Ali-i Tanzimat’ın ilgası sonrası kanunların oluşturulması için kurulan Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye’ye üye tayin edilmiştir. Aynı yıl İşkodra’da meydana gelen ihtilali bastırmak için açık yetki ile İşkodra’ya gönderilmiştir.

1863 yılında Cevdet Efendi, Bosna Müfettişliği’ne getirilmiştir. Aynı yıl Anadolu kazaskerliği pâyesi ve birinci rütbeden Mecidiye nişanı verilmiştir. Bir buçuk yıl içinde Bosna’da gerekli ıslahatı gerçekleştirmiş ve başarıları dolayısıyla ikinci rütbeden “Nişân-ı Osmânî” verilmiştir. O zamana kadar ilmiye sınıfından kimseye Nişân-ı Osmani verilmemiş olması, Ahmed Cevdet’in önemini bir kez daha göstermektedir.

1864’te ıslahat için gönderildiği Kozan’da da başarılı olmuş ve Dersaadet’e dönmüştür. Sultan Abdülaziz tarafından kazaskerlik rütbesi padişah iradesiyle vezirlik rütbesine çevrilmiştir. Aslında Ahmed Cevdet vezirlik rütbesinden hep kaçınmıştır. Kendi ifadesiyle “İlmiye mesleğindekiiler vezirler ve devlet ricali gibi bol paralar kazanamazlardı. Ancak geleceklerinden emin idiler. Önceleri ve sonraları vezirlikten kaçınmamızın sebebi bu idi” (Cilt IV: 97).

Ahmed Cevdet Paşa, 1866’da Halep vilayetine vali tayin edilmiştir. 1868 yılında Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye kaldırılarak yeniden Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkam-ı Adliye meclisleri kurulmuş ve Divan-ı Ahkam-ı Adliye başkanlığına Ahmed Cevdet Paşa getirilmiştir ve Mecelle-i Ahkam-ı Adliye’nin yazılmasıyla meşgul olmuştur. Mecelle’nin sekizinci kitabını tamamladığı sırada Maraş Valiliği’ne atanmış ancak kısa süre sonra Maraş Valiliği kaldırılmış ve Dersaadet’e davet edilmiştir. Tekrar Mecelle Cemiyeti’nin başkanı yapılmış ve Mecelle’nin tamamlanması emrini al-

mıştır. 1873 yılında Maarif Nazırlığı, 1874 yılında Yanya valiliği ve aynı yıl Adliye Nazırlığı yapmıştır. 1878'de Suriye valisi yapılan paşa, İstanbul'daki siyasi havanın karışık bulunması ve buradan uzaklaşmış olmasından dolayı memnun olmuştur. Zira Rüşdü Paşa, Şeyhülislami Serasker, Kapudan ve Reis paşalar arasında Sultan'ı tahttan indirmek için gizli görüşmeler sürmekteydi. Nitekim Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş ve Ahmed Cevdet Paşa, sultanın katledilmesinde şüpheli görülenleri yargılayan Yıldız Mahkemesi'nde Adliye Nazırı sıfatı ile görev yapmıştır. Bu sırada Adliye'nin ıslahında farklı görüşler söz konusuydu. Ahmed Cevdet Paşa'nın fikirleri etrafında "Mecelle Cemiyeti" adıyla ilmi bir heyet toplanmıştır. Başkanlığı'nı ise Ahmed Cevdet yapmıştır. Kuran-ı Kerim'in emirlerini kanun maddelerine dönüştürmeye çalışan Ahmed Cevdet Paşa'ya, Fransız kanunlarının uygulanmasını isteyen birtakım gruplar cephe almaya başlamıştır. Neticede Ahmed Cevdet Paşa 1882 yılında Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nezaret'i'nden ayrılmış ve İstanbul'dan gönderilmiştir. Hüdavendigâr Vilayetine vali atanan Paşa, burada Tarih-i Cevdet'in yazımıyla meşgul olmuş ve devlet işlerinden yaklaşık üç yıl kadar uzakta kalmıştır. 1886'da tekrar Adliye Nazırlığı görevinde bulunmuştur. Ancak İngiliz yanlısı politika izleyen Sadrazam Kâmil Paşa ile ters düşmüş ve nazırlık görevinden alınmıştır. 10 Mayıs 1890 tarihinde II. Abdülhamit onu Meclis-i Ali'ye tayin etmiş ve Cevdet Paşa bundan sonraki hayatını ilmi çalışmalara ve çocuklarına ayırmıştır (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 445).

Ahmed Cevdet Paşa, Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz, Sultan V. Murad ve Sultan Abdülhamid dönemlerini idrak etmiştir. Cevdet Paşa'nın bürokraside önemli bir yeri olduğu; devlet işlerinde pek çok konuda danışılan kişi olmasından da anlaşılmaktadır. Ayrıca Paşa nazırlıkların bir kısmını doğrudan kendisi kurmuş ya da kurulu olanların teşkilatlanması ona havale edilmiştir. Nazırlıkların çoğunun kanun ve tüzüklerini hazırlamıştır. Beş kez Adliye, üç kez Maarif, iki kez Evkaf, birer kez de Ticaret ve Maliye Nazırlıklarında görev yapmıştır. Mecelle komisyonu başta olmak üzere ıslah çalışmaları ile ilgili komisyonlarda da başkanlık yapmıştır (Kahraman, 2019: 20).

Arıkan (1985: 1584), Tanzimat dönemi tarihçiliğinden söz edilince ilk akla gelen tarihçinin Ahmed Cevdet Paşa olduğunu ifade etmektedir.

Târîh-i Cevdet ile o dönemin hem yöneticileri hem de ünlü tarihçileri tarafından takdir toplamıştır. Ortaylı (2014: 48) ise, Cevdet Paşa gibi bir medrese mezununun sadece Türkiye’de değil belki bütün İslâm dünyasında nadir bulunabilecek bir devlet adamı olduğunu ifade etmektedir. Ortaylı (2007: 11) aynı zamanda paşanın yönetici olarak yazdığı teftiş raporları ve hazırladığı nizamnamelere bakıldığında kimi zaman tarihçiliğinin çok ötesinde bir gözlem ve değerlendirme yeteneğine sahip olduğunu da iddia etmektedir.

4. Tezâkir’de Tanık Olunan Etik Sorunlar

Tezâkir-i Cevdet ya da kısaca Tezâkir, Ahmed Cevdet Paşa’nın bizzat tanık olduğu olayları, içyüzünü bildiği meseleleri, dönemin devlet adamlarının davranışlarını kaleme aldığı ve kendisinden sonraki vak’anüvis olan Ahmed Lütfi Efendi’ye tezkireler halinde gönderdiği eseridir.

Ahmed Cevdet Paşa, eserinin ilk cildinde doğrudan yolsuzluk ve rüşvet konularına değindiği başlıklara yer vermiştir. Bunlardan ilki 6 numaralı Tezkire’de yer alan “Yolsuzlukların, lüks ve sefahatin artması” başlığıdır (Cilt I, 49). Bu başlıkta Ahmed Cevdet Paşa, yolsuzlukların artması ile iltizam usulü arasında doğrudan bir ilişki kurmaktadır. İltizam sahiplerinin büyük meblağlar kazandığını belirtmektedir. Ahmed Cevdet Paşa Osmanlı’nın mali merkezileşmeyi sağlamak ve vergi toplanmasında maliyeti düşürmek için benimsediği iltizam usulünün nasıl zenginleşme aracına dönüştüğünü aşağıdaki ifadelerle anlatmaktadır:

“Mültezimlerden biri bir sarraf vasıtasıyla bir sancağın veya kazanın iltizamını şu kadar bin kuruşa kadar kabul edeceğini nüfuz sahiplerinden bir zata bildirir, aralarında pazarlık yapıldıktan sonra o zat da vükeladan mensup olduğu yere varıp o iltizamın şu kadar yüz yahut bu kadar bin kese eksikliğiyle ihalesi edilmesini rica eder ve sadrazam muvafakat ettiği takdirde Maliye nazırıyla konuşarak icra ettirirdi. Bu yolla zahmetsizce büyük miktarda akçeler kazanılırdı. Ancak bu muamele her kula nasip olmayıp vekillerin ve Devlet ricalinin nüfuzlularına has mensuplarına mahsus idi.” (I. Cilt, 50).

Ahmed Cevdet Paşa halkın şikayetlerinin artması sonucunda bir tür örtülü hırsızlığa dönüşen iltizam usulünden vazgeçildiğine de değinmektedir:

“Mültezimlerin vatandaşları zora sokması zamanla halk arasında da itirazların çoğalmasına neden olmuştur. Hatta Abdülmecid Han'ın iltizam usulünü örtülü hırsızlık olarak isimlendirmesinin ardından iltizam usulüne son verilmiş ve kamu personelinin hediye adıyla kıymetli eşya alması yasaklanmıştır.” (I. Cilt, 50).

Osmanlı'da etik dışı davranışların önemli bir sonucu da hazinedeki açık olmuştur. Mali denge şaşmış, gelir gideri karşılayamaz olmuştur. Bu durumu Cevdet Paşa şöyle dile getirmektedir: “Mali denge şaşıp devletin gelirleri giderlerini korkutmuyordu. Hâlbuki hazinenin durumu hakkında Babıâlice doğru bilgi olmadığından dengeye asla önem verilmiyordu” (I. Cilt, 51).

Ahmed Cevdet Paşa'nın doğrudan yolsuzluğu konu alan başlıklarından biri de “Damat Mehmed Ali Paşa'nın yolsuzluğu” dur (I. Cilt, 69). Mehmed Ali Paşa'nın sadâretinin tamamını meşgul eden, sarraf Cezayirlioğlu Mıgırdiç konusuna değinerek: “Mehmed Ali Paşa'nın gümrükten hayli alacağı olup Mıgırdiç'in belgeleri içinde birtakım tahvilleri çıkmış idi. Mehmed Ali Paşa'ya başvurunca mühürünü inkâr eyledi. İşte bu maddenin incelenmesi için Meclis-i Ali-i Tanzimat kuruldu.” Cevdet Paşa'ya göre bu meclisin görevinin kanun ve nizam lahiyalarını yapmaktan ibaret olduğu düşünülse de meclisin gizli kuruluş sebebi Mehmed Ali Paşa'nın mühür tatbiki meselesiydi. Neticede meclis mühürlerin Mehmed Ali Paşa'ya ait olduğunu tespit etmiştir (I. Cilt, 70).

Ahmed Cevdet Paşa'nın yolsuzluğu başlığına taşıdığı konulardan biri de “7. Tezkire'sinde “Okullarda Yolsuzluk” olmuştur (I. Cilt, 93). Ahmed Cevdet, idadi (lise) mekteplerine alımlara yolsuzluk karıştığını ifade etmektedir. Osmanlı'da 1830-40'lı yıllar eğitimde reform girişimlerinin başladığı bunun içinde sıbyan mekteplerinin ıslahına girişildiği yıllardır. 1853 tarihli iradesiyle Sultan Abdülmecid, Mekteb-i İdadî'ye alınan öğrenci kaydının bundan böyle sadece rüştiye mekteplerinden yapılmasını emretmiştir. Öğretim süresi üç yıl olan idadilere rüştiyelerden mezun olmuş Müslüman ve Gayri-Müslim çocukları alınacak ve bunlar karma eğitim göreceklendir. Vehbi Efendi, 1855 yılında Rumeli'nin uygun yerlerinde rüştiye mektepleri açmak üzere görevlendirilmiştir. Ancak rüştiye mektebinden idadiye geçişte sınav olacak öğrencilerin ismiyle dışardan (rüştiyede okumamış)

başka çocuklar gönderilmiştir. Bundan sorumlu olan Eğitim Bakanlığı Bakan yardımcılığı görevini yapan Vehbi Molladır. Gerçek ortaya çıktığından cezalandırılmak yerine siyasi bağlantıları dolayısıyla olay örtbas edilmiştir. Ancak Ahmet Cevdet'e göre daha sonra rüştiyelerin itibarı da düzelememiştir (I. Cilt, s 93).

Ahmed Cevdet Paşa yolsuzluklara yer verdiği kadar bu yolsuzlukların bürokraside yol açtığı ehliyetsizliklere de yer vermiştir. Ancak sadece kötü örneklerle değil dönemin iyi örneklerine de değinmiştir. Örneğin nesli tükenen memurlar başlığı altında işini layığıyla yapan kamu görevlilerinden örnek vermiştir. Hakkından fazlasına tamah etmeyen, liyakatli ve dürüst kişilerin artık memuriyet kadrolarında tek tük kaldığını da not etmiştir. Bu iyi örneklerden biri Sa'da Efendi'dir. Sa'da Efendi Divan kaleminde yetişmiş, salih, tevekkül ve kanaat sahibi iffetli bir zat olarak anılmaktadır. Kanunlara hâkim, hafızası kuvvetli adeta kayıtlar mecmuası niteliğinde bir memurdur. İşinin ehli bu memurun ölümünden sonra kalem usulü gereği, yardımcısı ve aynı zamanda akrabası olan Hasib Efendi'nin geçmesi istenmiştir. Kendisi memuriyeti kabul etmek istememişse de kanuna muhalif hareket etmemek için kabul etmek zorunda kalmıştır. Doğal olarak yeni işin maaşı bir öncekinden fazlaydı. Ancak Hasib Efendi yeni memuriyeti dolayısıyla alacağı maaşın fazla olduğunu, bir önceki işi ile aynı iş yaptığı için daha fazla ücrete gerek olmadığını, bu haliyle devlet malını zarara uğratacağını, eski maaşının ona yeteceğini ifade etmiştir (I. Cilt, 257). Bu değerlendirmelerinden Ahmed Cevdet'e göre kamu görevlisinde bulunması gereken etik değerler şu şekilde sıralanabilir: liyakat, tok gözlü olmak ve kanaat sahibi olmak.

Liyakatsiz işinin ehli olmayan memurlar dolayısıyla kamu hizmetinin aksadığı da Tezakir'de görülmektedir. Ahmed Cevdet Paşa'nın teftiş için gönderildiği Bosna Eyaleti'nde çiftlik sahiplerinin şikayetleri ile karşılaşmış olduğunu anlatmaktadır. Bu şikayetlerin nedeni ise yeni çıkan nizamname-den köylülerin haberinin olmamasıydı. Bosna Çiftlikatı Nizamnamesinin içindekileri çiftçilere söylendiğinde böyle şeylerden kendilerinin bilgileri olmadığını ve nahiyede davul çalınmadığını dolayısıyla da nizamnamenin ilan edilmediğini ifade etmişlerdir. Meğer o bölgede yeni bir emir ve tembih ilan olacağı zaman nahiye davulu çalınır halk da onun sesine ge-

lerek emirlerden haberdar olurmuş. Nizamname çıkalı dört yıl olmasına rağmen buradaki halkın nizamnameden haberdar olmamasına Paşa, çok şaşırılmıştır. Paşa bunun üzerine hemen mutasarrıfı (sancağı yöneten kişi) çağırarak, kendisinin Bosna Çiftlikatı Nizamnamesi'nden haberi olup olmadığını sormuştur. Paşa'nın mutasarrıfın da nizamnameden haberi olmadığını duyması ile sabrı taşmıştır (3. Cilt, 12-13). Daha sonra muhasebe kaleminden bir memurun mahzende açılmamış kutuları göstermesi ile olay açıklığa kavuşmuştur. Meğer dört yıl önce gönderilen paketler hiç açılmamış. Hatta üzerine Ahmed Cevdet Paşa tarafından yapılıp konmuş olan bentler ve işaretler hiç bozulmadan paketlerin üstünde durduğunu şaşkınlıkla karşılamıştır:

“Bu olanları masal gibi yazmak abes görünür ise de gerçekte büyük ibret alınacak bir maddedir. Devletçe aşırı derecede önem verilerek yapılmış olan bir nizamnamenin böyle unutkanlık köşesinde kalmasının ne kadar üzüntüye sebep olacak hallerden olduğu beyana muhtaç değildir. Saltanat merkezinde bunca külfetlere katlanarak yapılmış olan mühim bir nizamı unutkanlık köşesine atan umursamazlık ve bu gibi kayıtsızlıkla devletin türlü zorluklara düşmesine neden olan memurlar ile memleket idaresi mümkün olamayacağı açık olmakla Safer sonlarında Babıali'ye üzüntülerimi arz eyledim.” (3. Cilt, 14).

Ahmed Cevdet Paşa, nizamnamelerin olduğu paketleri kazalara göndermiş ve Bosna sancaklarında nizamname hükümleri uygulanarak çiftliklerle ilgili sorunu çözmüştür. Bosna Çiftlikatı Nizamnamesi olayına benzer biçimde vergilerle ilgili emirlerinde de Hersek'te kaydı bulunmamıştır (III. Cilt, 15).

Ahmet Cevdet işini iyi yapmayan yöneticiye örnek olarak:

“Hassa kazası beyleri, öteden beri kendi nahiyelerinde bağımsız hükümdar gibi kendi başlarına hüküm sürmeye ve mahalli gelirleri istedikleri gibi toplayıp harcamaya alışmışlardı. Nahiyelerinin vergilerini tahsil edip, Maraş mutasarrıflığına isyanını ilan etmiş olmak için onda birini Maraş mal sandığına gönderip kalanını kişisel işlerine harcarlardı” (III. Cilt, 180).

Ahmed Cevdet Paşa, Fırka-i Islahiye kapsamında Maraş bölgesindeki asayiş bozukluklarının nedenini Maraş mutasarrıfının kötü yönetiminden kaynaklandığını vurgulamıştır. Ahmed Cevdet Paşa:

“...Maraş'a gelerek Maraş Sancağı'nın eski hesaplarını gördürüp bir taraftan da yeni teşkilatın icrasına gayret ettiğimiz sırada Gavur Dağı tarafında idarenin düzenine halel gelmeye başlamış olduğunu görüp derhal İslahiye kazasına ve Ulaşlı Dağları'na kadar memurlar gönderip asayişin sağlanmasına gayret edildi. Bu fenalıkların çıkması ise Maraş Mutasarrıfı Tevfik Paşa'nın kötü idaresinden dolayı olduğu anlaşılma Babiali'ye arz olunarak azliyle yerine Hersek mutasarrıflığından ayrılma Naşid Paşa Maraş mutasarrıflığına tayin ettirilmiştir” (III. Cilt, 251).

İşini iyi yapan yöneticiye örnek olarak Ahmed Cevdet Paşa Fırka-i İslahiye (Kozan başta olmak üzere Anadolu'nun tamamen devlet kontrolüne alınması amacıyla kurulmuş kurulmuş) kapsamında yaptığı denetimde Kozan mutasarrıfının işini başarıyla yaptığını aktarmaktadır. Mutasarrıf Salim Paşa'nın çalışkan ve gayretli bir zat olmasından dolayı Kozan Sancağında yeni teşkilatı (yeni eyalet usulü) uyguladığını ifade etmiştir. Zaten Kozan dışında ne Urfa sancağı ne de Halep sancağı yeni teşkilatı sorunsuz uygulayamamışlardır (III. Cilt, 253- 254).

Ahmed Cevdet Paşa bürokrasinin siyasallaşmasına, yine bürokrasi de gözlemediği olaylar üzerinden örnekler vererek, kimi zaman üstü örtülü kimi zaman açık açık bu soruna değinmiştir. Örneğin İş adamları- temsili ve atanmış bürokrasi ilişkisine örnek vererek İngiliz arşivlerinde Faraj Yusr olarak geçen Ciddeli tüccar Ferec Yusr olayına dikkat çekmiştir. Tüccar İstanbul'da mallarını ederinden fazlaya satarak gelirini artırırken aynı zamanda düzeninin devam etmesi için bir takım devlet adamlarına rüşvet vermiştir. Maliye Nazırı'nın durumdan haberdar olması üzerine başka bir tüccara işin verilmesini görüşürken, Ciddeli tüccarın adamları işi elden çıkarmamak için bir birçok yere rüşvetler vaat etmiştir (II. Cilt, 32).

Bazı üst düzey memurların padişahların tahta geçiş sırasına müdahalede bulunma çabaları da bürokraside siyasallaşmanın sonucu görülen etik sorunlardan biridir. Tanzimat Dönemi'ne sadaret, seraskerlik, kaptan-ı deryalık ve tophane müşirliği gibi üst düzey devlet görevleri çoğunlukla aynı siyasi aktörlerin eline geçmiştir. Ahmed Cevdet, Tanzimat döneminin üç önemli paşası olan Mustafa Reşid Paşa, Fuad Paşa ve Âli Paşa ile birlikte görev yapmış bunların yanı sıra çok sayıda üst düzey bürokratin kişisel özelliklerine hâkim olmuştur. Başta Mustafa Reşid Paşa olmak üzere

re Tezakir'de devlet adamlarına dair gözlemlerin yer aldığı görülmektedir. Ahmed Cevdet'in gerek memuriyete girişindeki etkisi gerek birlikte çalışmış olmalarından Mustafa Reşid Paşa'ya yakın olduğu bilinmektedir. Buna rağmen Reşid Paşa'nın da uygun olmayan davranışlarını eleştirmekten kaçınmamıştır. Örneğin Reşid Paşa'nın, oğlunu padişah damadı yapabilmek uğruna kadınlara ve harem ağlarına dalkavukluk yaptığını savunmuştur (Tezakir, Cilt I: 39). Ancak kimi zaman Reşid Paşa'ya yakınlığı, Ahmed Cevdet'in bürokraside sorun yaşamasına neden olmuştur. Kendi hayat hikayesini anlattığı 40 numaralı Tezkire'de kimi zaman belli paşalara yakınlığı dolayısıyla kimi zamanda bazı paşaların fikirlerine karşı çıkması nedeniyle İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır: “Mahmud Paşa kendisine karşı doğruca söz söyleyecek kişileri İstanbul'dan kovmak ve göndermek kaydında bulduğundan bizi de Maraş valiliği ile acelece İstanbul'dan çıkardı” (IV, 142).

Mustafa Reşid Paşa, Fuad Paşa ve Ali Paşa arasındaki ilişkilere de değinen Ahmed Cevdet Paşa, üçlü arasında çeşitli nifakların girdiğini ifade etmiştir. Üst düzey bürokrasi arasında yaşanan gerilimlerin devlet yönetimini etkilemesi üzerine,

“Seçkin vükela arasında ortaya çıkan ayrılık ve fitneden dolayı Reşid Paşa azledilerek Rauf Paşa sadrazam tayin edildiye de bir buçuk ay dolmadan Reşid Paşa yine sadaret makamına iade buyuruldu. Beş ay sonra yine Reşid Paşa azledilerek Ali Paşa sadrazam ve Fuad Efendi Hariciye nazırı oldu... Bir sene içinde böyle dört defa Sadaret değişikliği işlere durgunluk ve karışıklık getirdi” (I. Cilt, 44) ifadeleri ile bürokrasinin siyasallaşmasının önemli bir sonucu olan hızlı personel devrine de örnek verdiği görülmektedir.

Ahmed Cevdet Paşa'nın Tezakir'i çeşitli açılardan Niyazi Berkes'in (1972: 52) “Biraz dikkatle bakarsak ve bir de biraz eski Osmanlı sistemini öğrenirsek görürüz ki biz sandığımız kadar da Osmanlılıktan çıkmış sandığımız kadar Batı müesseselerini anlamış ve almış değiliz” ifadelerini doğrular niteliktedir.² Zira Tanzimat döneminde şekillenmeye başlayan Ortaylı'nın ifadesi ile “laik” bürokrasinin (Ortaylı, 2007) temeli ikirciklidir. Bir yandan ilerici ve reformcu bürokratlar bir yandan bu yeni dönemi

2 Burada Niyazi Berkes'in bu tespiti 1970'lerin bürokrasisi için yaptığı da göz önünde bulundurulmaktadır. 2000'ler de ciddi anlamda etik konusunda yasal ve kurumsal çalışmalar yapılmıştır. Ancak halen kayırmacılık, liyakatsizlik, bürokrasinin siyasallaşması gibi etik sorunlar Türk kamu yönetiminin önemli ve gündemi meşgul eden konusu olmaya devam etmektedir.

kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışan ve etik dışı davranışlar sergileyen bürokratlar göze çarpmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada Ahmet Cevdet Paşa'nın Tanzimat dönemi kamu bürokrasisinde şahit olduğu olayları aktardığı Tezakir adlı eseri, etik sorunlar açısından irdelenmiştir. Kamu yönetiminde etik konusu etkinlik, etkililik ve ekonomiklikten sonra dördüncü bir "e" olarak kamu yönetimi yazınında kendisine yer bulmuştur. Hesap verme mekanizmaları ve denetim araçları her ne kadar etkin işletilmeye çalışılsa da kamu yönetiminin karar alma veya hizmet sunumu aşamalarında etik dışı davranışlar ortaya çıkabilmektedir.

Osmanlı bürokratik yönetim geleneği Tanzimat döneminde otorite kaynağı bakımından bir farklılaşma sürecine girmiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı Padişahının idareci değil temsili görev üstlenmeye başlamış olması; bürokrasinin yasallaşmaya başlaması, bürokrasinin padişahlık kurumu karşısında bir ölçüde hareket özgürlüğü kazanmış olması partimonyal otoriteden yasal-ussal bürokrasiye doğru adım atmanın ilk aşamaları kabul edilebilir. Ancak bu geçiş yasal-ussal bürokrasi modelinin tümüyle değil sadece bazı biçimsel yönlerinin aktarılması biçiminde olduğu için yüzeysel bir geçiş olmuştur. Bu durum rüşvetin önlenmesi için kanun çıkartılsa bile rüşvetin çeşitli hediyeler yoluyla devam etmesinde, liyakatin esas alınacağı ifade edilse bile kayırmacılığın yaygın olmasında görülebilir.

Tanzimat döneminin öne çıkan simalarından biri olan Ahmed Cevdet Paşa, devlet işlerinde pek çok konuda danışılan kişi olması, bizzat üst düzey bürokrasi ve onların ilişkilerine tanık olması bakımından bu çalışmada referans alınmıştır. Paşa'nın Tezakir adlı çalışmasında rüşvet, kayırmacılık ve bürokrasinin siyasallaşmasına örnekler verdiği görülmektedir. Eserde bir yandan ilerici ve reformcu bürokratlar bir yandan bu yeni dönemi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışan ve etik dışı davranışlar sergileyen bürokratların varlığı ve bunlara dair örneklerin Paşa tarafından dile getirilmesi göze çarpmaktadır.

Kaynakça

Ahmed Cevdet Paşa (2019). 19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi Cilt I (Tezkire No: 1-14). Haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Ahmed Cevdet Paşa (2019). 19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi Cilt II (Tezkire No: 15-20). Haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Ahmed Cevdet Paşa (2019). 19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi Cilt III (Tezkire No: 21-39). Haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Ahmed Cevdet Paşa (2019). 19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi Cilt IV (Tezkire No:40). Haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Aktan, Coşkun Can (2001), "Siyasal Ahlak ve Siyasal Yozlaşma", Coşkun Can Aktan (Ed.), Yolsuzlukla Mücadele Stratejileri, Ankara: Hak-İş Yayınları, 51-68.

Aktan, Coşkun Can (2014), "Yolsuzluğun Politik İktisadı", Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, Cilt 6, Sayı: 1, 60-72.

Aktan, Coşkun Can (2021), "Siyasal Ahlak ve Siyasal Yozlaşma", Aktan, C. C. ve Acar, O.K. (Ed.), Kamu Yönetiminde Kayırmacılık, SOBİAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Yayınları, 6-30.

Akyıldız, Ali (2018), Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856), İstanbul: Timaş Yayınları.

Arıkan, Zeki (1985), Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 6*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1584-1594.

Aykaç, Burhan (1997). Kamu Bürokrasisi ve Türk Kamu Personel Yönetiminde Bürokratik Eğilimler, Ankara: YÖK Matbaası.

Berkes, Niyazi (1972). 100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi (1. Cilt), 2. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Cooper, Terry (2019). Handbook of Administrative Ethics. Routledge.

Çevikbaş, Rafet. (2006). “Yönetimde etik ve yozlaşma”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20(1), 265-289.

Denhardt, Kathryn (1988). The ethics of public service: Resolving moral dilemmas in public organizations (No. 195). New York: Greenwood Publishing Group.

Eryılmaz, Bilal (2018). Kamu Yönetimi. 11. Baskı, İzmit: Umuttepe Yayınları.

Fox, Charles (2001), “The Use of Philosophy in Administrative Ethics”, Terry L. Cooper (Ed.), Handbook of Administrative Ethics, New York: Marcel Dekker.

Frederickson, H. George ve Rohr, John A. (2015). Ethics and public administration. New York: Routledge.

Goss, Robert P. (1996). “A Distinct Public Administration Ethics?”, Journal of Public Administration Research and Theory, Vol. 6, No.4, 573-597.

Gökçe, Orhan ve Şahin, Ali (2002). “21. Yüzyılda Türk Bürokrasisinin Sorunları ve Çözüm Önerileri”, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, 1-27.

Halaçoğlu, Yusuf ve Aydın, M. Akif (1993), “Cevdet Paşa”, İslam Ansiklopedisi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 7, 443-450.

Heper, Metin (1983). “Bürokrasi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.2, Ankara: İletişim Yayınları.

Kahraman, S. (2019), “Ahmed Cevdet Paşa”, 19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Kılavuz, Raci (2003). Kamu Yönetiminde Etik ve Bir Sorun Alanı Olarak Yozlaşma, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Menzel, Donald (2001). Ethics Management in Public Organizations What, Why, and How? Terry L. Cooper (Eds.), Handbook of Administrative Ethics, Marcel Dekker.

Ortaylı, İlber (2007). Batılılaşma Yolunda. İstanbul: Turkuvaz Kitap.

Ortaylı, İlber (2014). İmparatorluğun Son Nefesi, İstanbul: Timaş Yayınları.

Pustu, Yusuf (2011). Kamu Yönetiminde Etik Bir Sorun Olarak Rüşvet, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi.

Saylı, Halil ve Kızıldağ, Duygu (2007). “Yönetimsel Etik ve Yönetimsel Etiğin Oluşmasında İnsan Kaynakları Yönetiminin Rolünü Belirlemeye Yönelik Bir Analiz”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 9, 231-251.

Stearns, Peter N. (2009). “Neden Tarih Öğreniyoruz”, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, 118-127.

Usta, Aydın (2011). “Kuramdan Uygulamaya Kamu Yönetiminde Etik ve Ahlak”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, 39-50.

Yalçındağ, Selçuk (1970). “Kamu Yönetim Sistemimizin Tarihsel Evrimi Üzerine Notlar”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 3 Sayı: 2, 20- 57.

Extended Summary

In this study, the ethical problems seen in the bureaucracy of the 19th century Ottoman State were examined through Ahmed Cevdet Pasha's Tezakir. Ahmed Cevdet Pasha is a person who was at the center of the bureaucracy in the last period of the Ottoman Empire and had important activities such as the preparation of the mecelle (Ottoman civic code). Among his works, there are basic sources describing the 19th century Ottoman bureaucracy. The most important of these sources is undoubtedly Tezakir. In this study, Ahmet Cevdet Pasha's work titled Tezakir, which presents a picture of the bureaucracy of the Tanzimat period, has been examined in terms of ethical problems. In the paper, the Turkish simplified version of Tezakir, "19. The four-volume work called "Ottoman State Administration in the XIXth Century" was used.

In order to identify, understand, explain and prevent unethical behaviors and trends in public administration, the past and origins of unethical behavior in public administration should be examined. Undoubtedly, there are unethical trends in every period of history, however, it is important to determine the origin of trends, how they develop and change, what their causes and consequences are. The services carried out by public administrators, the authority and resources they use, and their roles in state administration are increasing day by day. However, in certain cases, measures or inspections are insufficient to ensure the accountability of public administrators. Unethical behavior in government administration negatively affects public service delivery. The public's trust in the state is damaged due to reasons such as lack of qualifications, injustice, and disruption of service caused by unethical behavior.

An example of unethicalness and breach of trust was seen in the Ottoman state. When problems began to arise in state administration, these problems and solutions were tried to be revealed in the advice books. The most well-known are Lütfi Pasha's Asafname, Koçi Bey's Treatise, Katip Çelebi's Ways to Rectify Disorders, Defterdar (head of treasury) Sarı Mehmet Pasha's Advice to Statesmen. A similar work is Ahmed Cevdet Pasha's Tezakir. Tezâkir-i Cevdet, or Tezâkir for short, is the work of Ahmed Cevdet Pasha, in which he wrote down the events that he witnessed, the issues

he knew, the behavior of the statesmen of the period, and sent it to Ahmed Lütfi Efendi, who was the next chronicler, in the form of biographies.

It is seen that Pasha gives examples of bribery, nepotism and the politicization of bureaucracy in his work titled *Tezakir*. In the work, two types of people are given as examples during the Tanzimat period: on the one hand, progressive and reformist bureaucrats, on the other hand, bureaucrats who try to use this new period for their own interests and exhibit unethical behaviors. Ahmed Cevdet Pasha gave a place to the incompetence in the bureaucracy as well as corruption, in his book. However, he mentioned not only the bad examples but also the good examples of the period. For example, under the title of endangered civil servants, he gave examples of public officials who did their job properly. He also noted that qualified and honest people who do not aspire to more than their rights are now rarely in the civil service positions.

The examples of how the public service is disrupted due to unqualified civil servants can be seen in *Tezakir*. For example, Ahmed Cevdet Pasha tells that in the province of Bosnia, where he was sent for inspection, he encountered complaints from farm owners, and the reason for these complaints was that the villagers were not aware of the regulation issued four years ago. After a short research, it was revealed that the reason why the villagers were not aware of the regulation was that the local mutasarrif (local administrator-mayor) was not aware of the regulation in the first place. Ahmed Cevdet Pasha was surprised that even the mayor who was in charge of enforcing the law was unaware of the law, and he included such small events in his book in terms of the fact that they showed.

Ahmed Cevdet Pasha narrated and criticized his own environment and relatives as well as telling and criticizing the events in the distant regions of the state. In the last period of the Ottoman Empire, the politicization of the bureaucracy and the appropriation of bureaucratic positions by the dominant actors became widespread. High-level state duties such as grand vizierate, head of the army, head of the navy and armory munitions were mostly passed into the hands of the same political actors. Ahmed Cevdet served with the three important pashas of the Tanzimat period, Mustafa Reşid Pasha, Fuad Pasha and Âlî Pasha, as well as mastered the personal

characteristics of many high-level bureaucrats. It is seen that there are observations about statesmen in Tezakir, especially Mustafa Reşid Pasha. It is known that Ahmed Cevdet was close to Mustafa Reşid Pasha, both because of his influence on his entry into civil service and the fact that they worked together. Despite this, he did not hesitate to criticize the inappropriate behavior of Reşid Pasha. For example, he revealed that Reşid Pasha was flattering women and eunuchs in order to make his son the son-in-law of the sultan.

As a result, after the proclamation of the Tanzimat Edict, the decline of the Sultan's power and the transfer of power to the bureaucracy, and then the legalization of the bureaucracy is an important transitional period. However, in this transition, the unethical features of the past were also inherited. Even if a law is enacted to prevent bribery, bribery endured through various gifts and, even if it is stated that merit will be the basis, the nepotism prevailed. The continuation of rooted unethical practices after the change experienced by the Ottoman bureaucracy was repeated later on. These roots also have an impact on unethical practices in the Turkish bureaucracy today.

WATER SHORTAGE AND BEYOND IN THE CONTEXT OF CENTRAL ASIA'S ENERGY RESOURCES

Mehmet Yahya Çiçekli

Abstract

International allocation of water is a topic which is rising with increasing importance in the recent decades. In this context, relevant concepts such as international water law, water management and water security are being discussed more often while global climate change and global warming takes a wider share in the local and international agenda. Literature is expanding on these topics and international organizations are working on water issues. In Central Asian countries, water has an important place among the sources of electricity generation. Water scarcity stemming from drought not only brought water shortage, but also shortage of electricity from hydropower stations. Thereby the link between water security and energy security has shown itself. The goal of this text is, discussing with an academic approach the possibility of projections such as “water wars” becoming reality in Central Asia, considering these recent developments. The study begins with pointing out the position of the topic in academic literature and marking the key concepts, and then identifies the role of hydropower in the energy supply structure of Central Asia. In this framework, contemporary developments in the context of drought are discussed. Based on the data provided up to this point, the probability of water wars is discussed and the most probable origin of conflicts stemming from water allocation is identified. While some countries generate majority of their electricity from hydropower, geography and infrastructure determines that energy-rich or even energy exporting countries depend on electricity which is obtained from neighboring countries in some regions. Since Central Asian countries are interconnected deeply in water and energy resources, distribution of scarce resources could turn into a crisis. While “water wars” connotes all out war scenarios, it is assessed that accumulation of smaller frictions has a higher chance of shattering regional stability.

Keywords: *Water security, energy security, central asia, hydropower, drought, water wars.*

ORTA ASYA’NIN ENERJİ KAYNAKLARI BAĞLAMINDA SU KİTLİĞİ VE ÖTESİ

Mehmet Yahya Çiçekli*

Öz

Uluslararası su paylaşımı son on yıllarda git gide önem kazanan bir konudur. Bu bağlamda küresel iklim değişikliği ve küresel ısınmanın yerel ve uluslararası gündemdeki yeri genişledikçe; uluslararası su hukuku, su yönetimi ve su güvenliği gibi ilgili kavramlar da daha çok tartışılır olmuştur. Bu konulardaki yazın genişlemektedir ve uluslararası kuruluşlar da su meselelerini ele almaktadır. Orta Asya ülkelerinde elektrik üretiminin kaynakları arasında suyun önemli bir yeri vardır. Kuraklığın yol açtığı susuzluk, yalnızca temel ihtiyaç olarak suyun kıtlığını değil, aynı zamanda hidroelektrik santralleri nedeniyle elektrik kıtlığını da getirmiştir. Böylece su güvenliği ile enerji güvenliği arasındaki bağ kendini göstermiştir. Bu gelişmeler ışığında “su savaşları” gibi tahayyüllerin Orta Asya’da gerçeğe dönüşme ihtimalinin akademik bir bakış açısıyla tartışılması bu çalışmanın amacıdır. Çalışmada öncelikle konunun akademik yazındaki yeri ve uluslararası su paylaşımı ile ilgili temel kavramlar tespit edilerek, ardından Orta Asya’daki enerji tedarik yapısı bağlamında hidroelektriğin konumu ele alınmaktadır. Bu çerçevede kuraklık bağlamında güncel gelişmeler tartışılmaktadır. Bu noktaya kadar sağlanan veriler üzerinden, su savaşlarının muhtemel olup olmadığı tartışılarak, su paylaşımına dayanan çatışmaların en muhtemel kaynağı tespit edilmektedir. Bazı ülkeler elektrik üretiminin çoğunu hidroelektrik santrallerinden sağlarken, coğrafya ve altyapının belirleyiciliği ile enerji zengini hatta enerji ihracatçısı ülkeler bile belirli bölgelerinde komşularından sağladığı elektriğe muhtaçtır. Orta Asya ülkeleri su ve enerji kaynakları bakımından birbirine derinden bağlı olduğundan, kıt kaynakların paylaşımı bir krize dönüşebilir. Su savaşları denildiğinde akla gelen topyekün savaş senaryoları yerine aslında küçük anlaşmazlıkların birikerek bölgesel istikrarı bir süreç içinde tahrip etmesinin daha muhtemel olacağı değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Su güvenliği, enerji güvenliği, orta asya, hidroenerji, kuraklık, su savaşları.*

* Yasama Uzmanı (Türkiye Büyük Millet Meclisi), Araştırmacı (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Orta Asya Araştırmaları Merkezi), AHBV Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi ABD Doktora Öğrencisi, mimyahya@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9931-2490>.

Bu makaleye atıf için: Çiçekli, Mehmet Yahya. (2022). Orta Asya’nın Enerji Kaynakları Bağlamında Su Kıtlığı ve Ötesi, SDE Akademi Dergisi, 2(4), 156-173

Giriş

Orta Asya'da her ne kadar çok zengin fosil yakıt yatakları mevcut olsa da, hidroelektrik üretimi bölgede önemli bir yere sahiptir. Son dönemde ve bilhassa 2021 yılında artan susuzluk ve buna bağlı elektrik kıtlığı ile bölge zorlu bir süreçten geçmektedir. “Küresel İklim Değişikliği” ve başka nedenler¹, enerji zengini olarak bilinen Orta Asya'yı bir elektrik kıtlığının içine sürüklemiştir. Yaşanan su ve enerji sorununun merkezinde ise komşu ülkelere su sağlayan ve hidroelektriğe bağımlı olan Kırgızistan² yer almaktadır. Esasında Orta Asya ülkelerinin hepsinin fosil yakıt zengini olduğu kanısı yaygın olsa da bir yanılgıdır ve her ülkenin enerji profili farklıdır³.

Güncel konuların akademik bir yöntem ile ele alınması, bilhassa süregelen süreçlerin akademik olarak incelenmesi kendi içinde belirli zorluklar barındırmaktadır. Somut kaynakların ve verilerin kısıtlılığı ile birlikte veri akışının devam etmesi ve konuya yeni olguların eklenmesi bir açıdan konunun tüm boyutları ile ele alınmasını zorlaştırmaktadır. Konu ve süreç henüz tarihe mal olmamışsa, konuyu etraflıca ele alan kaynaklar da bulunmamaktadır. Aynı zamanda güncel konuların ele alınması, akademik olmayan kaynakların ve verilere dayanmayan veya veri sunmayan haber gibi bilgi kaynaklarının daha fazla kullanılmasını gerektirmektedir. Bu gibi zorlukları aşmak için bu çalışmada öncelikle konunun akademik yazındaki yeri ve uluslararası su paylaşımı ile ilgili temel kavramlar tespit edilecektir. Ardından Orta Asya'daki enerji tedarik yapısı incelenerek bu bağlamda hidroelektriğin konumu ele alınacak, bu çerçevede kuraklık bağlamında güncel gelişmeler tartışılacaktır. Bu noktaya kadar sağlanan veriler üzerinden, su savaşlarının muhtemel olup olmadığı tartışılacak ve su paylaşımı eğer çatışmalara yol açarsa, bu çatışmaların hangi hassas noktalarda ortaya çıkabileceği değerlendirilecektir.

Orta Asya'da iç içe geçmiş enerji üretim zincirleri ve enerji hatları, karmaşık bir enerji tedariki yapısı arz etmekte ve çeşitli riskler barındırmaktadır. Bu bakımdan küresel ısınma ve su kıtlığı hem enerji üretimi, hem de diğer talepler bakımından uluslararası gerilimlere zemin hazırlamaktadır. Her ne kadar bazı ta-

1 Enerji tedarik ağlarının sınır aşan yapısı ve kripto-para madenciliği gibi enerji talebini artıran etmenler bu süreçte rol oynamıştır.

2 Resmi adıyla Kırgız Cumhuriyeti.

3 Ülkelerin enerji profilleri ile ilgili güncel istatistiklere Dünya Bankasının (WB ENERGY, 2021) veya Uluslararası Enerji Ajansının (IEA, 2021) internet sitelerinden ulaşılması mümkündür. Bu çalışmada Uluslararası Enerji Ajansı verilerinden genişçe yararlanılacaktır.

nımlamalarda Orta Asya ülkesi olarak değerlendirilse de, bu çalışmada Orta Asya bölgesi ele alınırken Afganistan kapsam dışı tutulmuştur⁴.

1. Su Paylaşımının ve Su Sorunlarının Uluslararası Boyutuna Kısa Bir Bakış

Küresel ısınma kavramının uluslararası akademik yazında yoğun olarak yer almaya başladığı 1980'li yıllardan itibaren⁵ gerek küresel ısınma, gerekse iklim değişikliği kavramları pek çok spekülasyona konu ve malzeme olmuştur. Bunun bir alt unsuru, tatlı su kaynaklarının uluslararası paylaşımının ülkeler arası muhtemel bir gerginlik kaynağı olma bağlamında tartışılmaya başlanmasıdır. Bu bağlam da akademik yazında kendine yer bulmuştur. Google Scholar⁶ arama sonuçlarına göre 1990 öncesinde “su savaşları” benzeri kavramlara çok nadir rastlansa da (örn. bkz. Cooley, 1984), bu kavramlar 1991'den itibaren daha yoğun olarak tartışılmaya başlanmıştır⁷. Soğuk savaşın sona ermesiyle artık insanlık için nükleer felaket kaygısı büyük ölçüde ortadan kalktıktan sonra küresel ısınma ve iklim değişikliği, muhtemel kıyamet senaryolarının ana konularından biri haline gelmiştir.

Suyun insanlar için gıdadan bile öncelikli, hava (oksijen) ve giysi ile birlikte en temel ihtiyaç olması, sağlık ve gündelik yaşam için vazgeçilmez olması insanın varoluşu ile özdeş ve ilk insan kadar kadim bir konu olsa da, sınırlı/kıt su kaynakları için rekabet, suyu bir “milli güvenlik meselesi” haline getirmektedir (Gleick, 1993:79). Doğaya verilen zarardan kaynaklanan diğer etmenlerin ve nüfus artışının yanında küresel ısınma ve getireceği iklim değişikliğinin bir parçası olarak su kaynaklarının insan ihtiyaçları için yetersiz kalacağı, bu çerçevede sınır aşan su kaynaklarının devletler arasında çekişme ve hatta çatışma konusu olabileceği farklı araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir. J. R. Starr'ın 1991 yılında Foreign Policy dergisinde yayımlanan “Water Wars” adlı makalesinde, ABD istihbarat örgütlerine göre dünyanın en az 10 farklı noktasında su kaynaklarının yetersizliği nedeniyle su savaşları çıkabileceğinin, hakeza takip eden on yıllarda daha fazla bölgede su kay-

4 Coğrafi özelliklere bağlı tanımlardan bağımsız olarak, her ne kadar Tacikistan'ın nüfus çoğunluğu Türk halklarından oluşmasa da, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan gerek eski SSCB ülkeleri olarak, gerekse tarihi ve kültürel bakımdan çok daha büyük bir ortak paydaya sahiptir.

5 Küresel ısınma kavramı 1980 öncesinde de kullanıldığı halde, 1980'li yıllarda akademik yazında çok daha fazla miktarda yer almaya başlamıştır.

6 “Fresh water wars” ve “water wars” anahtarlar kelimeleri ile 1990 yılı ve öncesi sınırlamasıyla yapılan arama sonuçlarına göre (https://scholar.google.com/scholar?q=fresh+water+wars&hl=en&as_yhi=1990) .

7 Net sayılara ulaşılmaması için sonuçların ilgi düzeyine göre ayıklanması gerekmektedir. Ancak 1991 sonrası benzer kavramların kullanımında adeta patlama yaşandığı görülmektedir.

naklarının yetersiz kalarak riskler doğurabileceğinin değerlendirildiği aktarılmıştır (Star, 1991:17). Bu gibi tartışmalar “su güvenliği” kavramını öne çıkarmış, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından da bu kavramın üzerinde durulmuştur (Unesco, 2021). Su güvenliği ve sürdürülebilir kalkınma bağlamında su yönetimini ele alan BM, 2003-2021 döneminde 12 rapor yayımlamıştır (UN WWDR, 2021).

Sınır aşan sular yalnızca küresel ısınma bağlamında değil, bundan bağımsız olarak da uluslararası alanda hassas bir konu teşkil etmektedir. BM’ye göre dünya nüfusunun %40’ı sınır aşan sulara muhtaçtır (UNWC, 2021). Dünya genelinde toplam 261 adet akarsu niteliğindeki sınır aşan su bulunmakla birlikte, uluslararası (sınır aşan) nitelikteki pınar ve yer altı sularının sayısı bilinmemektedir (Wolf, 1999:251). Türkiye açısından bakıldığında geçmişte Güneydoğu Anadolu Projesine (GAP) bölge ülkelerinin tepkisi (Aydoğdu ve Yenigün, 2006) ve Suriye ile yaşanan su sorunları bu konunun hassasiyetine örnek gösterilebilir (Maden, 2012).

Sınır aşan su kaynakları uluslararası hukukun da konularından biridir. Bu kapsamda en önemli belge olarak 1997 yılında BM Genel Kurulu tarafından küresel bir anlaşma niteliğindeki Birleşmiş Milletler Su Yatakları Konvansiyonu (Watercourses Convention) kabul edilmiştir (UN, 2021). BM Avrupa Ekonomik Komisyonu⁸ tarafından bölgesel ölçekte hazırlanarak 1992’de kabul edilip 1996’da yürürlüğe giren Sınıraşan Su Yataklarının ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanımı Konvansiyonu da (The Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes) –kısa adıyla Su Konvansiyonu– 2016 yılında küresel bir belgeye dönüştürülerek tüm ülkelerin katılımına açılmıştır (Water Convention, 2021).

Su kaynaklarıyla ilgili uluslararası hukukun Birinci Dünya Savaşı sonrasında biçimlenmeye başladığı ifade edilse de (Wolf, 1997:335), uluslararası hukukun farklı konularından örneğin deniz hukuku ile kıyaslandığında “su hukuku” daha yeni, daha az olgunlaşmış ve teamülleri de daha az pekişmiş görünümündedir. Böylelikle tatlı su kaynaklarının uluslararası paylaşımı ile ilgili en temel kavramların “su güvenliği”, “su sorunları (krizleri)” ve “uluslararası su hukuku” olduğu söylenebilir.

8 The United Nations Economic Commission for Europe – UNECE (UNECE, 2021)

2. Orta Asya'nın Karmaşık Enerji Profili İçinde Hidroelektriğin Yeri

Orta Asya'nın elektrik alt yapısı büyük ölçüde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminde inşa edilmiştir. Her ne kadar SSCB sonrası geçen 30 yılda bu alt yapı elden geçirilmiş, yer yer yenilenmiş ve yeni hatlar inşa edilmiş olsa da SSCB döneminden kalan temel hâlâ bölgede belirleyicidir. 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla Sovyet cumhuriyetleri arasındaki sınırlar milli sınırlara dönüşse de, bunların SSCB döneminde ancak idari sınırlar olarak (eyalet veya vilayet sınırı benzeri) işlev gördüğü göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda, SSCB sanayi ve ekonomisinin yapısını oluşturan karmaşık tedarik zincirleri enerji alanında da kendini göstermektedir (CAWEP, 2021).

Enerji kaynakları bakımından zengin ülkeler bile belirli bölgeleri için elektrik veya enerji kaynağını komşu ülkelerden ithal edebilmektedir. Örneğin önemli bir doğalgaz ihracatçısı olan Kazakistan, yakın zamanda Türkmenistan'a yakın bölgeleri için Türkmenistan'dan tedarik anlaşması imzalamıştır (Eurasia.net Turkmenistan, 2021). Hakeza ülkeler arasında, karşılıklı sınır bölgelerinde elektrik satışı oldukça yaygın bir manzardır. Bu genel durum, elektrik tedarikinde belirli bir merkezde yaşanan aksaklığın komşu ülke/bölgelere de yansımaları beraberinde getirmektedir. Aynı manzara su kaynakları için de geçerlidir. SSCB sisteminin mirasının yanında bilhassa coğrafi şartların da etkisiyle bir ülkedeki su kaynakları ve barajlara komşu ülkeler de bağımlı olabilmektedir. Karşılıklı enerji bağımlılığı insan kaynaklı olsa da, karşılıklı su bağımlılığı üzerinde doğanın belirleyiciliği ağırlıklıdır (CAWEP, 2021).

Orta Asya'yı paylaşan ülkeler olarak⁹ Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan gerek enerji kaynakları, gerekse elektrik üretiminin kaynakları bakımından farklı kimliklere sahiptir. Bu beş ülkeden yalnızca üçü; Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan fosil yakıt ihracatçısı olduğu halde, Tacikistan ve Kırgızistan fosil yakıt ithalatçısıdır. Bu görünüme uygun şekilde, Tacikistan ve Kırgızistan'da hidroelektrik üretimi büyük öneme sahiptir. Bu iki ülkeye nazaran düşük oranda olmakla birlikte Kazakistan ve Özbekistan'ın da elektrik üretiminde hidroelektriğin %10'lar civarında bir payı vardır. Hidroelektrikten kayda değer ölçüde istifade etmeyen tek bölge ülkesi Türkmenistan'dır. (IEA, 2021)

9 Çalışmanın başında belirtildiği üzere Afganistan kapsam dışı tutulmuştur.

Fosil yakıt kaynaklarının etkisi yalnızca enerji ve elektrik kaynağı olmanın ötesindedir. Bölgede fosil yakıt kaynakları ile refah arasında da bir paralellik olduğu görülmektedir. Fosil yakıt ithalatçısı iki ülke aynı zamanda Orta Asya'nın en yoksul iki ülkesidir. Dünya Bankası göstergelerine göre, gayri safi yurt içi hasıla (GSYH) bakımından (WB GDP, 2021) ve kişi başına düşen GSYH bakımından (WB GDPPC, 2021) bu iki ülkeye nazaran fosil yakıt ihracatçısı üç ülke çok daha zengindir ve adeta arada bir uçurum vardır.

Orta Asya Ülkelerinin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası ve Kişi Başına Düşen GSYH (2020)

Ülke	Nüfus (bin kişi)	GSYH (milyon ABD doları)	Kişi Başına Düşen GSYH (ABD Doları)
Tacikistan	9.537,64	8.194,15	859,1
Kırgızistan	6.591,60	7.735,98	1.173,6
Özbekistan	34.232,05	59.929,95	1.750,7
Türkmenistan	6.031,19	45.231,43	7.612,0
Kazakistan	18.754,44	171.082,38	9.122,2

(Kaynak: Dünya Bankasının nüfus, GSYH ve kişi başına düşen GSYH göstergeleri¹⁰)

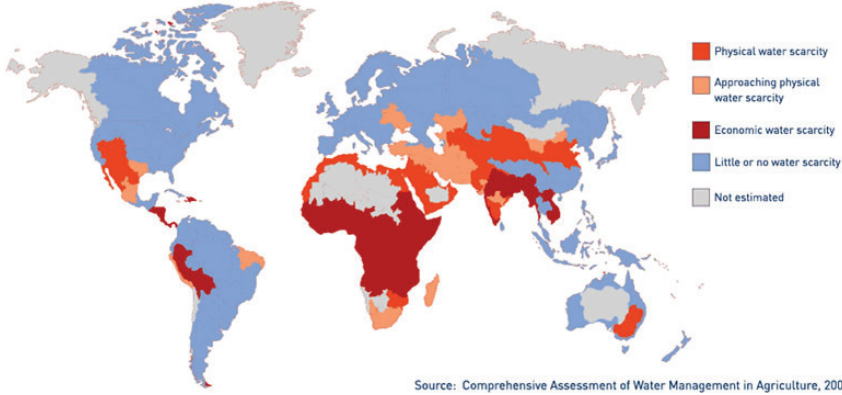
3. Orta Asya'da Son Dönemde Yaşanan Kuraklık ve Elektrik Kıtılığı

2021 yaz mevsiminde zirveye çıkan kuraklık sonucu hidroelektrik santrallerini besleyen barajlardaki su seviyesinin fazla düşmesine bağlı olarak hidroelektrik üretiminin büyük yer tuttuğu Kırgızistan ve Tacikistan'da ve ayrıca Özbekistan'da da elektrik kıtlığı ortaya çıkmış ve buna bağlı olarak elektrik kesintileri yaşanmıştır (Eurasia.net Uzbekistan, 2021). Toplamda büyük miktarda enerji fazlası veren Orta Asya'da su sıkıntısının aynı zamanda elektrik kıtlığı olarak da yansımaları, bahsedilen karmaşık tedarik zincirleri ile örülü yapının sonucudur. Aslında bu yapıların bölgesel istikrar için oluşturduğu risk daha önceden öngörülerek bölgede su güvenliği ile enerji güvenliğini desteklemek üzere Dünya Bankası ve Avrupa Birliği işbirliği ile "Central Asian Water & Energy Program - CAWEP" (Orta Asya Su ve Enerji Programı) hayata geçirilmiştir (CAWEP, 2021)

10 Nüfus: (WB Population, 2021), GSYH: (WB GDP, 2021), kişi başına düşen GSYH: (WB GDPPC, 2021)

Bu sorunun ortadan kalkması ve tekrar yaşanmaması kuraklığın son bulmasına ve tekrarlanmamasına bağlıdır. Daha ayrıntılı ifade etmek gerekirse su ve hidroelektrik kıtlığının çözümü yıllık yağışların nispeten düzenli ve belirli bir asgari ortalamanın üstünde gerçekleşmesine ve böylece barajların yeterli beslemesine bağlı olduğundan, sorunların ne kadar süreceği ve tekrar edip etmeyeceği belirsizdir. Bu belirsizlik sürecinde barajlarda kalan/biriken suları idareli kullanmak adına elektrik tüketimini azaltmak için sertleşen tedbirler uygulanmıştır ancak tedbirlere rağmen mecburi kesintilerin devam etmesi muhtemel görülmektedir (Eurasia.net Kyrgyzstan, 2021).

Dünya Su Kıtlığı Haritası

Kaynak: BM Su Yatakları Konvansiyonu Resmi Sitesi (UNWC, 2021)

Son yıllarda çok yaygınlaşan kripto-para madenciliği için en önemli gider kalemi elektrik ücretleri olduğundan, Orta Asya'daki ve özellikle Kırgızistan ve Kazakistan'ın ucuz elektrik arzının yarattığı cazibenin getirdiği madencilerin neden olduğu ilave elektrik tüketimi ülke genelindeki enerji talebinde kayda değer artışa yol açmıştır. Bu talep artışı kuraklığa bağlı elektrik kıtlığını pekiştirmiştir (RFI, 2021)

Son olarak, Kırgızistan hükümeti tarafından yapılan açıklamada, gerek hidroelektrik, gerekse sulama bakımından büyük önem arz eden Toktogul Baraj Gölü gelecek yıl tamamen dolana kadar, komşu Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan'a bırakılacak suların miktarının azaltılacağı, söz konusu ülkelerin buna göre hazır-

lık yapması gerektiği açıklanmıştır (Eurasia.net Kırgızistan, 2021-b). Bu durum yalnızca hidroelektrik üretimini değil, aynı zamanda bu üç ülkedeki akarsuları ve tarımı da olumsuz etkileyebilecektir. 2021 ilkbaharında Kırgızistan-Tacikistan sınırındaki bir su dağıtım merkezinde yaşanan gerginlikle başlayarak büyüyen çatışma, su kaynaklarının bölgenin geleceğindeki hassasiyetinin bir önsözü gibidir (BBC, 2021). Orta Asya'da bilhassa Kırgızistan merkezli olarak su güvenliği ve enerji güvenliği iç içe geçmiştir. Bu nedenle susuzluk elektriksizliği, elektriksizlik de susuzluğu beslemektedir. Örneğin su seviyesi kritik seviyeye düşen Toktogul barajı Kırgızistan'ın elektrik ihtiyacının %40'ını karşılamaktadır (Eurasia.net Kırgızistan, 2021-b). Yalnız bu barajın bile elektrik üretiminin duraklaması Kırgızistan'ın elektrik altyapısını felç edecektir. Öte yandan bu barajda su tutumunu arttırmak için salınan suyun azaltılması, bu sefer akarsu boyundaki bölgelerde kuraklığı arttıracaktır¹¹.

4. Değerlendirme: Su Savaşı Tahayyülü Orta Asya'da Gerçeğe Dönüşebilir Mi?

Küresel İklim Değişikliğinin daha çok tartışılır hale gelmesi ile birlikte zaman zaman gündeme gelen su savaşlarını -gelecekte su savaşlarına yol açacak su krizleri olacağına dair değerlendirmeleri- çağrıştırır biçimde, Orta Asya ciddi bir susuzluk döneminden geçmektedir. Yağışların seyrine bağlı olarak baraj göllerindeki seviyenin hızla artmaması halinde, su paylaşımı (barajlardan su salımı) ve hidroelektrik üretiminde yaşanacak daralmaya bağlı olarak, gerek elektrik dağıtım ağlarından gerekse sınır aşan suların doğan karşılıklı bağımlılığın getirdiği taleplerin karşılanamaması söz konusu olacağından, ülkeler arası gerginlikler doğması mümkündür. Gerginlik ihtimalinin ve ölçeğinin bağlı olduğu unsur, bir "su krizi" olmasından ziyade bu krizin ne kadar derinleşeceği.

Mevcut su kıtlığı, yakın dönem için üstesinden gelinebilecek ölçekte gibi görünse de, gelecekte kuraklığın daha sık ve daha uzun süreler yaşanması ciddi gerginliklerin kaynağı olabilir. Coğrafi yapısı itibarıyla hem güney-kuzey doğrultusunda Kazakistan'a, hem de doğu-batı doğrultusunda Özbekistan ve Tacikistan'a akan bazı suların kaynağı olan Kırgızistan, gelecekte kendi ihtiyaçları ile

¹¹ Uluslararası Enerji Ajansı verilerine göre (IEA, 2021) Kırgızistan'ın elektrik üretiminde hidroelektrik payı %90'ın üzerindedir. Böylece kuraklığın Kırgızistan'daki elektrik üretiminin %90'ını tehdit ettiği söylenebilir.

komşularının talepleri arasında ikilemde kalabilir. Aslında bu ikilemin hâlihazırda dahi var olduğu söylenebilir. Bu durum, iç politikada ve dış politikada zıt dengeler doğurmaktadır. Barajlardan az su salınması, komşu ülkelerle ilişkilere olumsuz etki ederken, fazla su salınması da iç politikaya olumsuz yansımakta, vatandaşların tepkisini çekmektedir. Çiftçilerin talep ettiği suyun sulama kanallarına bırakılmamasına rağmen komşu ülkeye su bırakılması Kırgız hükümetini zora sokmaktadır.

Kış aylarında ısıtma amaçlı elektrik talebinin artıyor olması, yaz-sonbahar aylarında hidroelektrik barajlarının rezervlerini koruma eğilimini güçlendirmektedir. Su kaynaklarının yetersiz kalması (devam eden kuraklık) durumunda hükümetlerin uzun vadede kendi halkının talep ve ihtiyaçlarına rağmen komşu ülkeleri memnun etmesi imkânsızdır.

Bu süreçte hidroelektriğe bağımlı Kırgızistan, kendi halkının ve iktisadiyatının asgari ihtiyaçlarını gözeterek ancak belirli ölçüler dâhilinde asgari su rezervlerinden taviz vermeyi denemektedir. Fakat bu küçük taviz bile iç politika ortamında sert eleştirilebilmektedir. Hakeza hâlihazırdaki susuzluk ve enerji kıtlığı şartlarında, gerek Kırgızistan'ın içinde, gerekse komşularında bir huzursuzluğun hâkim olduğu söylenebilir.

Su savaşları çıkabileceği varsayımındaki aktörler olan devletlerin rasyonel karar aldığı kabul edilirse, su anlaşmazlıklarının çözümü için çatışmanın rasyonel bir tercih olup olmadığı tartışmaya açıktır. Bizatihi çok kıymetli su kaynaklarına zarar verme riski de barındırmaktadır. Örneğin, Rusya'nın 2019'da Ukrayna'ya saldırıları sırasında vurulan temiz su altyapısı, çatışma hattının iki tarafındaki sivil halkın da su sıkıntısı yaşamasına neden olmuştur (UNICEF (2019)). Bu bakımdan hükümetler arasındaki su talepleri, öncelikle silahlara başvurmaksızın başka kaldıraç ve kozlarla –yumuşak güç unsurlarınca– istenen sonuca ulaştırılmaya çalışılacaktır. Bütün seçenekler tükendiğinde ve su hala asgari ihtiyaçları karşılamıyorsa işte o zaman bir çatışma söz konusu olabilir. Fakat ülkeler arasında topyekün bir savaş senaryosu su savaşlarının gelişimi için tek model değildir. Bakanların ve liderlerin su politikasını belirlediği dev ulusal barajlardan ziyade, kesin sınır hatlarının bulunmadığı sınır bölgelerinde, sınırın iki tarafına hizmet eden, sınıra çok yakın pınarlar ve küçük barajlar gibi su dağıtım merkezleri; iki taraftan yerel halkın karşı karşıya gelebileceği, ardından iki tarafın güvenlik güçlerinin de müdahil olmasıyla işlerin büyüyebileceği birer risk unsurudur. Geçmişte başka

bölgelerde, örneğin İsrail-Filistin arasında da sınır hattındaki pınarlar çatışma konusu olmuştur (MYSA (2019)).

Bir köyün veya kasabanın su kaynağının, ülke sınırının hemen karşı tarafında olması eski SSCB ülkeleri için doğal bir durumdur. Bu gibi su tesisleri geçmişten beri komşu ülkelerin halklarının karşı karşıya geldiği, yer yer ölüm ve yaralanmalara yol açan olayların yaşandığı noktalar. Başkentlerin gözlerinden uzak olsa da, sınırın iki yanındaki halk için çok önemli olan bu su tesisleri özellikle susuzluk dönemlerinde patlamaya hazır bir bombanın fitili gibidir. 2021 ilkbaharında Kırgızistan ve Tacikistan arasında yaşanan olaylar siviller arasında başlayacak böylesi gerginliklerin ne kadar hızlı ve çok büyüyebileceğine bir örnek teşkil etmiştir.

Sonuç Yerine

Orta Asya'da büyük ölçekli su savaşları yakın dönemde muhtemel görünmese de, sınır bölgelerindeki yerel su kaynaklarının komşu ülkelerin köylüleri arasında çatışma konusu olması muhtemeldir. Eğer sınır hatlarındaki su kaynakları için müşterek su güvenliğini temin edecek tedbirler alınarak mevcut risk ortadan kaldırılmazsa, gelecek yıllarda bu çatışmalar yaşanabilir ve sıklaşabilir. Orta Asya'da iç içe geçmiş olan su güvenliği ve enerji güvenliği, bölgedeki istikrarı desteklemek isteyen uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenmeye değer görülmektedir. Ancak bu bağlamda hâlihazırda yürütülen projelerin yeterliliği şüphelidir. Gelecekte su sıkıntısının artması ihtimali dikkate değer olduğundan, gerek bölge ülkeleri, gerekse uluslararası kuruluşlar tarafından su ve enerji güvenliğini arttırmaya yönelik kapsamlı girişimlerin kısa dönemde hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan bölgenin güneyindeki Afganistan ile ilgili belirsizlik ve ortaya çıkması muhtemel istikrarsızlığın oluşturduğu riskin başka noktalardaki muhtemel istikrarsızlıklarla birleşerek bölgeyi kaosa sürüklemesi istenmeyen bir durumdur.

Orta Asya'da elektrik üretiminin çoğunluğunu hidroelektrikten sağlayan Tacikistan ve Kırgızistan'ın susuzluk karşısında alternatif enerji kaynaklarının payını arttırması, bu ülkelerin ekonomik durumları dikkate alındığında çok muhtemel değildir. Hakeza bölgede (komşu ülkelerde) bol bulunan fosil yakıtları kullanmak üzere yeni santraller inşa edebilseler bile, bunlar çevreye görece daha az zarar veren doğalgaz santralleri değil, ancak kömür santralleri olacağından çevresel etki ağır olacaktır. Bu bakımdan, bölgede güneş ve rüzgar enerjisini teşvik edilmesinin

yararlı olabileceği değerlendirilse de, yine de ekonomik gerçekler bunların yaygınlaşmalarının önünde bir engeldir.

Bölge yaşanabilecek kıtlık ve krizlerde kaynak zengini alanlardan muhtaç (riskli) alanlara su ve elektrik aktarılabilmesi için altyapının geliştirilmesi de bölgenin enerji ve su güvenliğine katkıda bulunabilecektir. Ancak, Orta Asya'nın geniş coğrafyası bu çözümü müreffeh ülkeler için bile ekonomik olarak inşası güç bir noktaya getirmektedir. Orta Asya'da enerji güvenliği ve su güvenliği bakımından alınabilecek kapsamlı tedbirler büyük ölçüde ekonomik yük engelini aşmak zorundadır. Bu bakımdan bölgede enerji ve su güvenliğinin güçlendirilmesi, bölge içi ve dışı aktörler nazarında bölgesel istikrarın karşı karşıya olduğu risk ile alınabilecek tedbirlerin maliyetinin mukayesesinin ardından bir tercih yapılmasını gerektirmektedir. Ancak daha yakın bir risk olarak, sınır bölgelerindeki yerel su kaynakları ile ilgili alınabilecek tedbirler bilhassa daha düşük milli gelire sahip bölge ülkeleri için daha uygulanabilir bir çözümdür.

Kaynakça

Aydoğdu, Mustafa Hakkı; Yenigün, Kasım (2006). “Sınır Aşan Sularda Su Politikalarının Deđerlendirilmesi ve Türkiye’de Durum; GAP Bölgesi Örnekleme” GAP V. Mühendislik Kongresi Bildiriler Kitabı, 26-28 Nisan 2006, Şanlıurfa.

BBC (2021) “Deadly fighting on Kyrgyzstan-Tajikistan border”, <https://www.bbc.com/news/world-asia-56940011> (30 Nisan 2021)

CAWEP (2021). “Central Asia Water & Energy Program” <https://www.worldbank.org/en/region/eca/brief/cawep> (1 Aralık 2021)

Cooley, John K. (1984). “The War Over Water”, *Foreign Policy*, Spring, 1984, No. 54 (Spring, 1984), sf. 3-26

Eurasia.net Kyrgyzstan (2021). “Kyrgyzstan turns off lights to prepare for crisis” (<https://eurasianet.org/kyrgyzstan-turns-off-lights-to-prepare-for-crisis> (1 Ekim 2021)

Eurasia.net Kyrgyzstan (2021-b). “ ‘Expect less water next year,’ Kyrgyzstan warns downstream neighbors” (<https://eurasianet.org/kyrgyzstan-turns-off-lights-to-prepare-for-crisis> (5 Kasım 2021)

Eurasia.net Turkmenistan (2021). “Turkmenistan: Cheap wheat for cheap gas” <https://eurasianet.org/turkmenistan-cheap-wheat-for-cheap-gas> (26 Ekim 2021)

Eurasia.net Uzbekistan (2021). “Uzbekistan: People no longer in the dark about power shortages” <https://eurasianet.org/uzbekistan-people-no-longer-in-the-dark-about-power-shortages> (10 Kasım 2021)

Gleick, Peter H. (1993). “Water and Conflict: Fresh Water Resources and International Security”, *International Security* (1993) cilt 18 sayı 1, sf. 79–112

IEA, International Energy Agency (2021). “Countries and regions” <https://www.iea.org/countries> (1 Aralık 2021)

Maden, Tuğba Evrim (2012). “Kriz Dönemlerinde Su Politikaları: Türkiye-Suriye” *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Ağustos 2012 Cilt 4, Sayı 44, sf. 87-94

MYSAN (2019). “News of the Day From Around the World” <https://www.mysanantonio.com/world/article/News-of-the-Day-From-Around-the-World-14374536.php> (8 Aralık 2021)

RFI (2021). “Kyrgyz electricity boss arrested for crypto mining amid power deficit” <https://www.rfi.fr/en/kyrgyz-electricity-boss-arrested-for-crypto-mining-amid-power-deficit> (8 Aralık 2021)

Star, Joyce R. (1991). “Water Wars”, *Foreign Policy*, Spring 1991, No. 82, sf. 17-36

UN (2021). “UN Water Courses Convention Online User’s Guide” <https://www.unwatercoursesconvention.org/> (1 Aralık 2021)

UN WWDR (2021). “United Nations World Water Development Report” <https://en.unesco.org/themes/water-security/wwap/wwdr/series> (1 Aralık 2021)

UNECE (2021). “About UNECE: Mission” <https://unece.org/mission> (1 Aralık 2021)

UNESCO (2021). “Water Security” <https://en.unesco.org/themes/water-security> (1 Aralık 2021)

UNICEF (2019). “Millions of people risk being cut off from safe water...” <https://www.unicef.org/press-releases/millions-people-risk-being-cut-safe-water-hostilities-escalate-eastern-ukraine> (8 Aralık 2021)

UNWC (2021). “Key Challenges in Managing International Watercourses” <https://www.unwatercoursesconvention.org/importance/key-challenges-in-managing-international-watercourses/> (1 Aralık 2021)

Water Convention (2021). “About the Water Convention” <https://unece.org/environment-policy/water/about-the-convention/introduction> (1 Aralık 2021)

WB GDP (2021). “World Bank Indicators: GDP” <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD> (2 Aralık 2021)

WB GDPPC (2021). “World Bank Indicators: GDP per capita” <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD> (2 Aralık 2021)

WB ENERGY (2021). “World Bank Indicators: Energy & Mining” <https://data.worldbank.org/topic/5> (2 Aralık 2021)

WB Population (2021). “World Bank Indicators: Population, total” <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>, (2 Aralık 2021)

Wolf, Aaron T. (1997). “International Water Conflict Resolution: Lessons from Comparative Analysis” *International Journal of Water Resources Development* cilt 13, sayı 3, sf. 333-365

Wolf, Aaron T. (1999). “ ‘Water Wars’ and Water Reality: Conflict and Cooperation Along International Waterways” *Environmental Change, Adaptation, and Security* - NATO Science Partnership Series: 2 (Environmental Security), vol 65. sf 251-265

Extended Summary

Global warming and climate change has become one of the main themes of possible apocalyptic scenarios after the dismay of nuclear catastrophe had mostly disappeared for humanity following the end of Cold War. International allocation of water is a topic which is rising with increasing importance in the recent decades. In this context, relevant concepts such as international water law, water management and water security are being discussed more often while global climate change and global warming takes a wider share in the local and international agenda. Literature is expanding on these topics and international organizations are working on water issues. In addition to population growth and factors stemming from destruction of nature, as a result of global warming and climate change and growth, water resources will be insufficient for population's needs. Therefore, it is argued by different researchers that transboundary water resources can be a point of scuffle and even conflict.

In Central Asian countries, water has an important place among the sources of electricity generation. The subjects of this study are Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan and Turkmenistan, as the Central Asian countries. While some resources regard Afghanistan as a Central Asian country, this study excludes Afghanistan. Recent water scarcity stemming from drought in Central Asia not only brought water shortage, but also shortage of electricity from hydropower stations. Thereby the link between water security and energy security has shown itself.

Handling contemporary subjects with an academic method, and in particular studying ongoing processes, brings down difficulties and problems. In order to address these, this study endeavors to firstly pinpoint the topic's position among academic literature and basic concepts regarding international water allocation. As such, it is determined that most basic concepts about international water allocation are water security, water crisis and international law on watercourses.

The goal of this text is, with an academic approach, discussing the possibility of projections such as "water wars" becoming reality in Central Asia, considering these recent developments. The study begins with pointing out the position of the topic in academic literature and marking the key concepts, and then identifies the role of hydropower in the energy supply structure of Central Asia. In this framework, contemporary developments in the context of drought are discussed. Based

on the data provided up to this point, the probability of water wars is discussed and the most probable origin of conflicts stemming from water allocation is identified.

While some Central Asian countries generate majority of their electricity from hydropower, interruption of hydropower also affects other countries on the ground that geography and infrastructure determines that energy-rich or even energy exporting countries depend on electricity which is obtained from neighboring countries in some regions. Since Central Asian countries are interconnected deeply in water and energy resources, distribution of scarce resources could turn into a crisis. While water demands between governments probably will be addressed via means other than weapons, such soft power resources, to lead to the desired outcome. When all other options run out and basic water need is not yet met, armed conflict could become a matter of fact. All out war is not the only path for water conflicts to happen. If governments, as the sides of the assumption of water wars, are assumed to be rational actors, it is a matter of concern that if the armed conflict is a rational solution for water contentions. Since real world examples, such as Russian attacks in Ukraine in 2019, presents that armed conflict could harm the most precious water resources for both sides.

It is a regular occurrence in former Soviet Republics to have the water supply of a town or village across international borders. Instead of gigantic national dams where ministers and leaders decide water policy, in border regions where concrete border marking (demarcation) is not present, springs and reservoirs supplying both sides of the border are zones of risk where local people from both sides of the border can come face to face in times of drought. When security forces from both sides involve in the disturbance, these zones could become the ground for worse troubles. In recent years, such water resources on border zones sparked clashes both in Central Asia and other parts of the world.

While “water wars” connotes all out war scenarios, it is assessed that accumulation of smaller frictions has a higher chance of shattering regional stability. Comprehensive measures to achieve energy security and water security in Central Asia widely need to first overcome economic deficiency. Tajikistan and Kyrgyzstan, as the two Central Asian countries which produce majority of their electricity from hydropower, are unlikely to develop alternative energy resources to counter drought, considering the economic situation in these countries. Even if these countries were able to utilize broad fossil fuels in neighboring countries, it would

be the cheapest but environmentally most harmful option, the coal. While it could be argued that solar and wind energy should be promoted in the region, economic facts are an obstacle to widespread of these.

Strengthening energy and water security in the region, necessitates a decision for both regional and extraterritorial actors, based on the balance of costs of measures and the risk the regional stability faces. Although, as to address a closer risk, measures to enhance local water springs in border zones could be a more practical solution for countries with lower GDP.

Editöre Mektup

Abzal Saparbekuly
Kazakistan Ankara Büyükelçisi

Kazakistan 2022 yılının başlarında “*Kara Ocak*” olarak tarihe geçen trajediyi yaşadı. Bağımsız ülke olarak 30 yıllık tarihimizde ilk defa yaşanan bu olayların etkisinin önümüzdeki yıllarda da hissedilmeye devam edeceği kesindir. Hem halk olarak hem devlet olarak büyük bir felaket atlattık.

Olaylar; sıvılaştırılmış gaz (LPG) fiyatının birdenbire bir lira üç kuruştan üç liraya artması nedeniyle patlak verdi. Bu zamlar halkın, özellikle de sıvılaştırılmış gaz kullanan sürücülerin tepkisine neden oldu. Daha önce de burada, 2011’de, bir olay yaşanmıştı ve yine bunun gibi bir provokasyon meydana gelmiş ve devlet sert müdahalede bulunmuştu.

Cumhurbaşkanımız Kasım-Jomart Tokayev olaylar sonrası 11 Ocak 2022 tarihindeki ulusa sesleniş konuşmasının büyük bir kısmında ülkedeki sosyal ve ekonomik sıkıntıları tek tek örnekler vererek açıkladı. Cumhurbaşkanı’nın değindiği olaylar arasında Kazakistan Çin sınırındaki yolsuzluk, halkın kullanması gereken kredilerde bazı oligarşi gruplara öncelik verilmesi, öğretmenler ve sağlık konusu gibi konular vardı.

Devlet Başkanının konuşmasında, bu olaylardaki güvenlik boyutunu da ele aldı.

Siyasi boyutla ilgili olarak iki buçuk sene içerisinde yapılan siyasi reformlardan bahseden Tokayev, STK ve diğer gruplarla bir araya gelerek eylül ayına kadar kapsamlı bir siyasi reform yapılmasına yönelik açıklama yapacağını da bildirdi.

Olayların nasıl yaşandığına gelecek olursak, protesto gösterileri ülkenin batısında 1 Ocak akşamı başladı. 2 Ocak'ta istismar edenler devreye girdi. Hükümetten bir heyet giderek meseleyi yerinde dinledi ve problem çözüldü, hatta gözaltına alınan bazı protestocular da serbest bırakıldı. Ama 3 Ocak'ta olay diğer bölgelere sıçradı. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı kriz yönetimi uyguladı. Halkın kendi taleplerini bildirmekte haklı olduğunu, bunun anayasal hakları olduğunu fakat bu taleplerin hukuk ve barış içinde, diyalog içinde yapılması gerektiğine ilişkin açıklama yaptı.

Protestoların diğer bölgelere sıçraması hükümetin istifasını getirdi. Burada hükümet olarak eksik bir karar alınmıştı; sınıvlandırılmış gaz (LPG) fiyatlarında sadece gösteri yapılan bölgede indirim yapılmış, hâlbuki tüm ülkede yapılması gerekirdi. Herhalde ufak da olsa burada bir yol kazası oldu, ama sonra diğer bütün bölgelerde sadece LPG değil bütün gıda fiyatları, elektrik ve diğerlerinde de 180 günlük moratoryum getirildi.

Batı bölgelerinde 3 ve 4 Ocak'ta protestolar yapılırken sosyal medyada da yoğun bir şekilde “Destek” adı altında kampanyalar yürütüldü. Özellikle Kazakistan'ın büyük şehirleri olan Çimkent ve Almatı'ya yönelik “neredesiniz” gibi sloganlar atılmaya başlandı. Aslında bu bölgelerde protestoyu gerektirecek nedenler yoktu. Evet, sosyal ve ekonomik sıkıntılarımız var mıydı? Vardı. Fakat bunu genel pandemi döneminde Kazakistan hükümetinin yaptığı çalışmalar içinde halk da anlayışla karşılıyordu.

Akut sorunlarımız vardı. Bunula ilgili Cumhurbaşkanı birçok adımlar atıyordu, halk da buna güveniyordu. Ama tabii ki “Cumhurbaşkanının üzerinde bir gölge var, Cumhurbaşkanı tam yetki yok, çift başlı bir Kazakistan yönetimi var” gibi bir algı hâkimdi. Bu algı da yoğun bir şekilde hissediliyordu.

Diğer taraftan da şöyle bir endişe vardı. Kurucu Cumhurbaşkanı gitti, Tokayev geldi. Şimdi bizim durumumuz ne olacak? Bunların hepsini dengeleyecek Tokayev'in yürütmesi gerekiyordu. Bir taraftan önceki Cumhurbaşkanıyla eş diyalog içinde çalıştığını göstermeli idi fakat bir taraftan da Tokayev'e güvenin %60-70 olduğu da bir gerçek vardı.

Cumhurbaşkanı olaylara demokratik biçimde yaklaştı ancak buna rağmen sonra bir anda olaylar provokasyonlarla güney bölgelere sıçradı. 4

Ocak akşamüstü yoğun bir şekilde Almatı'ya girişler başladı. Polis bunları göz yaşartıcı spreylere kullanarak bir şekilde gece dağıtmaya çalıştı ama 5 Ocak'ta işler kontrolden çıktı. Polislere saldırı başladı. 5 Ocak'ta kalabalık tarafından polislere karşı ateş açıldı. 18 yaşında askere alınan gencecik çocuklarımız şehit oldu.

Cumhurbaşkanımız yine yatıştırıcı bir açıklama yaptı. Bu sıralarda Millî İstihbarat Teşkilâtı hala görevdeydi. Milli Güvenlik Konseyi'nin toplantısı yapıldığı dönemde de görevdeydi. Cumhurbaşkanımız yine sağduyu göstererek gençlerin acil bir şekilde evlerine dönmesi gerektiğini, hayatlarını karartmamalarını, bundan sonra çok sert müdahaleler yapılacağını bildirdi. Bu da bir kriz yönetimiymiş tabii ki. Ardından Almatı'daki olaylar, özellikle valiliğe yapılan saldırılar esnasında 5 Ocak'tan 6 Ocak'a gelinen gecede Kazakistan'ın beş şehrinde eş zamanlı saldırılar oldu, polis karakolu, savcılık, Millî İstihbarat Teşkilatı, havalimanı, silah depoları, hastaneler rehin alındı.

Bu saldırıların düzenli olarak gerçekleşmesi ve saldıranların profesyonel askerler gibi hareket etmesi ülkenin gerçekten bir terör saldırısıyla karşı karşıya olduğunu göstermekteydi. Sahadan alınan bilgilerde bu teröristlerin içinde polis görünümü yabancı unsurların olduğu, arabaları durdurup vatandaşlarımızı yönlendirdiği; mesela zorla havaalanına gideceksin veya şunu yapacaksın gibi zorlamaların olduğu görülmeye başladı.

Bu durumda Cumhurbaşkanı bildiğiniz üzere OHAL ilan etti. Bu kapsamda artık uyarı emri vermeden vur emri verildi. Buna karşı uluslararası toplumdan çok sert açıklamalar gelebilir ama olayların ne kadar kritik olduğunu göz önünde bulundurduğunuzda ve Kazakistan kendi içindeki devletin anayasal düzenini kaybetme riskini hissettiğinde Cumhurbaşkanının açıklaması çok doğrudur. Nitekim bu sırada, “neden Kazakistan sert müdahale etmiyor”, “devlet elden gidiyor”, “karmaşayı durdurmak lazım” diye bize de telefonlar gelmeye başladı. Ne olursa olsun kontrolü sağlamak lazımdı.

Sonra gördük ki, büyük bir istihbarat zafiyeti söz konusuydu. Yapılan protestolarda büyük ihtimalle uyuyan hücreler yavaş yavaş kendi aralarında iletişime geçmiş olmasına rağmen Cumhurbaşkanımıza muhtemelen is-

tihbaratın verilmediği kanaatindeyim. Cumhurbaşkanı, Almatı civarında uyuyan hücrelerin bir şekilde iletişime geçtiğini, bunun organize edilmeye başladığını duysaydı, o zaman belki de bizzat kendisi oraya gidip halkla konuşup bunu bir şekilde yatıştırabilirdi. Fakat tabii ki bunların hepsi birer varsayım. Ortada bir gerçek var ki büyük bir istihbarat zafiyetin söz konusu olduğu ve bu istihbarat zafiyetinin sadece Almatı'da başlamadığıdır. Cumhurbaşkanımızın dediği gibi uzun dönemde altyapısı hazırlanan bir radikal dinci uyuyan hücrelerin varlığı söz konusu. Zaten Kazakistan'da özellikle Selefi tehdidinin olduğu herkes tarafından biliniyordu. Çünkü daha önce de bireysel olsa da Kazakistan'da bazı polis merkezlerine, polislere saldırı düzenlenmişti. Hatta bunların kendi camilerinin olduğu da biliniyordu. Bazı yerlerde, görevli cami imamlarını döverek yerine kendi cami imamlarını koyduğu durumlar da kayda geçmişti.

Böyle bir ortamda devlet, 5 Ocak'ta Cumhurbaşkanımız Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) Barış Gücü'nün desteğini istediğini açıkladı. Bunu da doğal ve Kazakistan'ın dış politikası çerçevesinde oluşturduğu bölgesel bir iş birliği çerçevesinde yaptı. Kazakistan'ın nasıl ki şimdi Türk devletleri teşkilatıyla bir iş birliği içerisinde ise bu teşkilatlardaki iş birliğimiz de Kazakistan'ın kendi doğal hakkı olarak algılanmalıdır.

KGAÖ'da Rus ağırlığı olabilir ama sonuçta bu bizim kendi bağımsız kararımız. Nasıl ki Şangay İş Birliği ile ortak çalışmalar yapıyoruz, nasıl Bağımsız Devletler Topluluğu, Avrasya Ekonomi Birliği'ni kurduk, Türk Devletleri Teşkilatı'nı kurduk şimdi Orta Asya Birliği oluşturuyoruz. Sonuçta bu bizim kararımız, Kazakistan'ın bağımsız kararıdır. Buna eleştirel yaklaşabilirsiniz, çeşitli spekülasyonlarla yön verebilirsiniz fakat şunu da unutmayın ki Kazakistan'ın bu kararına saygı duymak gereklidir.

Ayrıca, bu teröristleri yönetenlere karşı da bir moral bozukluğuna sebep oldu. Çünkü böyle bir desteğin geleceğini muhtemelen kimse beklemedi. Almatı'nın ısıtmasını sistemini biliyorsunuz, merkezi sistem, oraya da bir saldırı yapılmış. O bölgeye Tacik askerlerini yerleştirdik. Bu santralin ele geçirilip oranın patlatılmasını bir düşünün veya barajlar. Kırgızlarla ortak olan barajın patlatılması, Kazakistan'ın bazı bölgelerinin komple sular altında kalması demek veya Almatı'daki barajın aynı şekilde patlatılması, Almatı'nın komple su içinde kalması anlamına gelir.

Teröristler her türlü şeyi yapabiliirdi. Sonuçta teröristin hedefi her yer olabilir. Hedefler arasında bir de televizyon kulesi vardı, oraya bir iki defa saldırı teşebbüsleri oldu. Cumhurbaşkanı konutuna, medya kuruluşlarına da aynı şekilde saldırı girişimleri yapıldı. Bunların hepsi neyi gösteriyor? Kendi aralarında telsiz bağlantıları olması, asker ve polis üniformaları giyerek sabotaj eylemlerinde bulunulması, askerlerin üzerindeki elbiseleri çıkarıp silahlarını ele geçirmeleri, bunların hepsi koordineli bir operasyonun parçasıdır. Silahların dağıtılması kendiliğinden olmadı, silahların nereye dağıtılacağını önceden biliyorlardı. O silahların teslim edileceği adresleri biliyorlardı. Üç gruptan bahsediliyor. Biri terör grubu; silahlı kriminal gruplar, diğeri yağmacılar, bir de olayın farkında olmayan diğeri kesim. Bunları çok iyi ayırt etmemiz gerekiyor.

Kazakistan büyük bir felaket atlattı. Bir kere büyük bir bilgi kirliliği vardı. Maalesef bu bilgi kirliliği içinde başlangıçta biz kamuoyu ve Türk dünyası ile ortak hareket edemedik. Ama sonradan iletişim sorununu çözdük. Ben şahsen 300'e yakın kişiye doğrudan ulaşabilen bir platform kurdum. Bunlar arasında gazeteciler var, bunun içinde muhalif gazeteciler de var, düşünce kuruluşları da var. Bunları kurduk ve bir şekilde yönetmeye çalıştık. Bir ölçüde başarılı olduğumuzu umut ediyorum çünkü Kazakistan'da şöyle bir algı oluşmaya başladı, bu yanlış bilgilerin ana merkezi acaba nereden geliyor?

Maalesef bu provokasyona, manipülasyona ve bilgi kirliliğine katılanların büyük kısmı Türkiye dışından geliyordu. Ukrayna'dan geliyordu, Polonya'dan geliyordu ama bir kısmı da maalesef Azerbaycan'daki bazı haber ve şahsi kaynaklarından geliyordu. Tabi Azerbaycan'daki kardeşlerimizin duyguları anlıyorum. Ama yine de bu tür durumlarda bence öncelikli olarak o ülkenin ulusal çıkarları ve gerçekleri açısından bakmaları gerekir diye düşünüyorum.

Bir diğeri önemli nokta da sadece Türk kamuoyu (halk) içinde değil, siyasilere arasında da durumu değerlendirmede bir karmaşanın yaşanmasıdır. Acaba Tokayev, Nazarbayev'in yerini ele mi geçirdi? Türk halkının Kurucu Cumhurbaşkanı Nazarbayev'e olan sevgisini anlıyoruz. Öncelikle şu eksikliği gördüm ki; bu süreç içerisinde Nazarbayev doğru dürüst tanınmadığı gibi daha da önemlisi Tokayev de iyi tanınmamış.

Tokayev 2,5 sene içerisinde ortaya çıkan bir devlet adamı değil, 30 yıldır Kazakistan devletinde olan bir lider. En azından kimse çıkıp, Tokayev'in Türkçeye de çevrilen "Galibiyet" kitabını okuyup oradan bir analiz yapmadı. Ya da son 2,5 sene içerisinde Tokayev'in yaptığı siyasi- ekonomik reformları analiz edip acaba "Tokayev'in amacı nedir?" şeklinde kimse düşünmedi. Bir de Kazakistan'ın genel anlamda devlet yapısını da kimse analiz etmedi. Böyle bir eksiklik olduğunu düşünüyorum.

Diğer bir büyük çaplı eksiklik de şu ki, maalesef biz hala Avrasya bölgesini diğer ülkelerin çatışma alanı olarak görüyoruz. Eğer bugünkü coğrafyanın sahipleri biz isek bu coğrafyada da bir işbirliğinin olması gerekiyor. Zaten başkalarının istediği de bu bölgedeki güçler birbiriyle çatışsın, bizde bundan nemalanalım.

Yeni bir döneme başlıyoruz, yeni bir sayfa açılıyor. Sosyal ve ekonomik alanda büyük işler yapılacak. Şu anda Cumhurbaşkanı Tokayev'e halk yüzde yüz bir kredi veriyor. artık Tokayev'in tayin ettiği adamlarla önümüzdeki seçime kadar bu değişimin yapılması gerekiyor. Bunları bir güven değil bir kredi güveni olarak algılayın. Gerçekten cumhurbaşkanının bu zor dönemde aldığı kararlar halkın zaten istediği kararlardır.

Yeni dönemde, yani Tokayev'in döneminde Kazakistan'da çok büyük değişiklikler olacak. Özellikle ekonominin liberalleşmesi bekleniyor.

Bence Tokayev çok önemli ve iyi bir diyalog çerçevesinde kararlar almaya devam etmekte. Türkiye'den de hızlı bir şekilde, bu dönemde karşılıklı siyasi ziyaretler yapılması gerekiyor. Cumhurbaşkanı Sayın Tokayev ile Türkiye Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan arasında uzun dönemdir pandemiden dolayı bir türlü bu ziyaretler de gerçekleşmedi. Türk Devletleri Teşkilatı zirvesinde bir araya geldiler ama bu yeterli değil. Genel anlamda hem dışişleri bakanları açıklama yaptı hem de Türk Devletleri Teşkilatı'nın sekreteryası açıklama yaptılar. Durumun farkına varınca Türk Devletleri Teşkilatı'nın bakanlık konseyi güçlü bir açıklama yaptı. İlk iki gün telefon görüşmesi yapılabilecek bir durumda değildik. Çünkü bir telefon görüşmesi yapıldığında başkasıyla da yapılması gerekiyordu.

Türk Dünyasına Tokayev'in görüşü nedir? Türk Dünyasına ilişkin Tokayev'in görüşünü anlamak için TDT İstanbul zirvesindeki Tokayev'in ko-

nuşmasını okumak gerekir. “*Turan-SEZ*”ın kurulmasını, Türk dünyasında ortak Turan sanayi bölgesinin kurulmasını kim teklif etti? Tokayev teklif etti. Aynı şekilde Tokayev “*Turan Kaplanı*”nı yeniden canlandırma girişimlerinde bulunmaktadır.

Demek ki Türk Dünyasında ve özellikle de Türkiye kamuoyunca kardeş ülkeler hakkında bilgi eksikliği var. Biz birbirimiz daha yakından takip etmeli ve daha yakından tanımalıyız. Her ülkenin ulusal çıkarlarını ve bölgesel dinamiklerini daha iyi analiz etmeliyiz. Çünkü bazen destek olalım derken köstek de olabilir, bazen de normal sürece zarar da vermiş olabiliriz.

HAKEMLİ SDE AKADEMİ DERGİSİ

YAZIM KURALLARI

I. Genel Kurallar

Stratejik Düşünce Dergisi 2020 yılından itibaren “Hakemli Dergi” statüsünde ve yılda üç sayı (Ocak, Mayıs, Eylül) olarak yayımlanmaktadır.

Stratejik Düşünce Dergisi’ne Türkçe gönderilecek makaleler için 150-250 kelimelik İngilizce öz, İngilizce gönderilecek makaleler için 150-250 kelimelik Türkçe özün verilmesi gerekmektedir. Türkçe yazılan makale sonuna 750 kelimedenden az olmamak kaydıyla İngilizce özet “Extended Summary” eklenecektir. Aynı şekilde İngilizce yazılan makaleler için makale sonuna 750 kelimedenden az olmamak kaydıyla “Genişletilmiş Özet” eklenecektir. Verilen Türkçe ve İngilizce özetler, çalışmanın amacını, yöntemini, kapsamını ve temel bulgularını kapsamalıdır.

Hangi dilde yazılmış olursa olsun yazının başlığının Türkçe ve İngilizce olarak yazıya eklenmesi ayrıca yine Türkçe ve İngilizce olarak (3) anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir.

Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazıların uzunluğu dergi formatında 5.000-8000 sözcük arasında olmalıdır. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde Stratejik Düşünce Dergisi bütün yayın haklarına sahip olacaktır. Yayın Kurulu’nun, makale kabulü konusunda hem içerik hem de biçim bakımından nihai karar hakkı saklıdır.

Dil ve anlatım bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. Çalışma, iyi tanımlanmış bir problematiğe dayanmalı ve başlıklar bu proble-

matikle uyumlu olmalıdır. Yararlanılan kaynaklar, çalışmanın kapsamını yansıtacak zenginlik ve yeterlikte olmalıdır.

Yazarlar tarafından sisteme yüklenen makaleler editör kurulu tarafından incelenerek makalenin değerlendirilmeye alınıp alınmamasına karar verilir.

Dergiye verilecek yazılar Yayın Kurulu'nca ilk değerlendirilme yapıldıktan sonra iki hakeme gönderilecek, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine, yazının geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilecek ve durum yazara en kısa sürede bildirilecektir. Yayınlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.

Yazarlar unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adreslerini, telefon numaralarını, e-posta adreslerini ve ORCID (Open Researcher ve Contributor ID) numarasını bildirmelidir. (<http://orcid.org>)

Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç (1) ay içerisinde yapılarak Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.

SDE Akademi Dergisi'ne gönderilen yazıların yazım bakımından son denetimlerinin yapılmış olduğu, yazarın e-posta aracılığıyla yazı için "basıla" verdiği kabul edilecektir. Yazı teslim edildikten sonra baskı düzeltmeleri için ayrıca yazara gönderilmeyecektir. Bu nedenle yazım yanlışlarının olağanın üzerinde olması yazının geri çevrilmesi için yeterli görülecektir.

Yazarlara ayrıca telif ücreti ödenmemektedir.

II. Yazım Kuralları

Yazı, word formatında, 1.5 satır aralığında, ana bölümlerinde 12 punto; dipnot, özet, kaynakça, tablo gibi bölümlerinde ise 10 punto harf büyüklüğünde ve Times (New Roman) karakterinde yazılmalıdır.

Yazının giriş ve sonuç bölümlerine numara verilmemelidir. İzleyen bölümler yalnızca ilk harfleri büyük olacak şekilde numaralandırılmalıdır.

III. Atıflar, Dipnot ve Kaynakça:

Metin içinde yapılacak atıflar ayrıca içinde gösterilecektir. Kaynakça da bu atıf sistemine uygun olarak hazırlanacaktır. Aşağıda farklı nitelikteki kaynakların metin içindeki atıf ve kaynakçadaki yazılış biçimleri örneklerle gösterilmiştir:

Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:

Kitap için metin içi yollama:

(Karpat, 2011:49).

Kaynakçada:

Karpat, Kemal H. (2011). Türk Siyasi Tarihi, Çev. Ceren Elitez, İstanbul: Timaş Yayınları.

Makale için metin içi yollama:

(Tanrısever, 2015:11).

Kaynakçada:

Tanrısever, Oktay. (2015). “Energy Diplomacy in an Increasingly In-terdependent and Globalizing World”, Energy and Diplomacy Journal, 1(1), s. 5-16

Editoryal yayınlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki yollamada:

(Alpar, 2020: 273).

Kaynakçada:

Alpar, Güray. (2020), “Clifford Geertz”, Erdem, T. (Ed.), Milliyetçilik, İstanbul: Otorite: 271-281.

Kurum yayınları:

Metin içindeki yollamada:

(DPT, 1989: 145).

Kaynakçada:

DPT (1989). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994 (Ankara).

İnternet kaynakları:

Metin içindeki yollamada:

(Pınar, 2020).

Kaynakçada:

Pınar, Abuzer. (2020), “Corona Pozitif Faiz Negatif”, <https://www.sde.org.tr/abuzer-pinar/genel/corona-pozitif-faiz-negatif-kose-yazisi-16531>, (20.09.2020)

Metin içindeki yollamada:

(Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Kaynakçada:

Dışişleri Bakanlığı (2010), <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> (16.06.2010).

Yollamalar dışındaki açıklamalar için dipnot kullanılmalıdır.

İletişim Bilgileri

Adres: Stratejik Düşünce Enstitüsü

Aşağı Öveçler Mah. 1330 Cad. No:12 Çankaya-Ankara

Yazılar Word formatında tek dosya halinde

makale@sdeakademidergisi.org mail adresine gönderilmelidir.

Tel : +90 312 473 80 45

Fax : +90 312 473 80 46

E-mail : makale@sdeakademidergisi.org

Web sitesi : www.sdeakademidergisi.org

Taranan Indexler ve Veri Tabanları
Indexes&Databases

ASOS
indeks

”ACARINDEX

Aşağı Öveçler Mah. 1330 Cad. No:12
Çankaya-Ankara

Telefon: (0312) 473 80 45

E-posta: makale@sdeakademidergisi.org

www.sdeakademidergisi.org

